PETAR GRGEC

KRVAVA SLUŽBA

15873

Br. 24.
D/II
NO 6—

4365/85,00

PETAR GRGEC:

KRVAVA SLUŽBA

PETAR GRGEC

KRVAVA SLUŽBA

RATNE USPOMENE

PRVI DIO

ZAGREB 1940

JERONIMSKA KNJIGA PET STOTINA ŠEZDESET DEVETA

TISKARA NARODNE PROSVJETE, ZAGREB, TRENKOVA 1

POPRATNA RIJEČ

U pedesetoj godini smije čovjek misliti i na memoare.

Izdajem jedan dio svojih ratnih uspomena i skica, koje bi u cjelini iznosile osam do devet knjiga, a zajednički bi im naslov bio : „Izgubljeni dani".

Za tri osobe nijesam upotrijebio pravih imena, nego sam se poslužio pseudonimima. Držim, da zanimljivost uspomena ne postaje radi toga manja.

Neki su članci štampani u „Novinama", „Kriješu", „Luči" i drugdje već u vrijeme rata. Drugi su preuzeti iz mojega dnevnika. Treći su nastali istom sada na osnovu sjećanja. Bilo je opasno potanko zapisivati onakve događaje, kakvi se prikazuju u glavama : „Prva noć u paljevskom postavu", „Katastrofa aeroplana", „Na ophodnji" i „Politička rasprava". Takvi su događaji opisani poslije dvadeset i tri godine prema sjećanju, koje ne može biti u svim pojedinostima vjerno. A i inače, premda su sve osobe i zgode istinite, ipak je sva obradba subjektivna i odgovara možda više beletristici nego objektivnoj povijesti.

U Zagrebu sredinom rujna 1939.

KRVAVA SLUŽBA

I. U TRŠĆANSKOM PRIMORJU

Južno od Trsta na istarskoj obali između gradova Muđe i Kopra rasule su se po brežuljcima kuće sela Svetoga Florijana.

Tu je u godini 1915. i 1916. bio razmješten pomorski bataljon R, koji je imao bojnu poštu 614. Mornari, većinom iz Hrvatskoga Primorja i Like, vršili su službu pješadije, zato su im bili dodijeljeni sami pješadijski časnici. Jedino zapovjednik bataljona grof Reseguiér, čovjek u dobi od jedno pedeset godina, imao je čin pomorskoga linijskoga poručnika, što je odgovaralo činu pješačkoga kapetana.

Život je bio prilično jednoličan i miran. Momčad se upućivala u pješadijske vježbe i službe i izgrađivala iznad morske obale streljačke i spojne jarke i zaklone spremajući se za obranu, ako bi Talijani pokušali da se tu iskrcaju ; a inače je ta momčad za prave ratne napore znala tek toliko, što je s brežuljaka oko Svetoga Florijana često gledala i slušala topničke dvoboje, koji su se odigravali jedno 20 kilometara daleko na visovima oko primorskoga Tržića (Monfalkona) ili još dalje ispred Kostanjevice i na Doberdobu.

Pomorskomu bataljonu bili su od božićnih dana g. 1915. dodijeljeni privremeno kao instruktori ili učitelji među ostalim časnicima i časničkim kandidatima također zastavnici Grga Mikulin i Henrik Federer, koji su inače vršili službu kod 37. pučkoustaškoga bataljona iz moravskoga grada Znojma. Oni su prije dolaska u Sveti Florijan bili iskusili sve strahote bitaka na sočanskoj fronti, zato su se sada osjećali, kao da proživljavaju ugodne praznike.

Već prvi dan deklamirao je Grga Mikulin svojim novim znancima veselu propovijed patra kapucina iz Šilerova Valenštajna, ponavljajući pri tom više puta riječi : „Da geht 's ja lustig, bin auch dabei !" „Tu je veselo, pa evo i mene k vama !"

Bit će da je te riječi saznao i grof Reseguiér, jer je narednih dana kod odabiranja mjesta, po kojima su se imali kopati streljački i spojni jarci, rekao svojim časnicima i zastavnicima:

— Meine Herren, da geht 's nicht immer so lustig, wie sich 's der kleine Moritz vorstellt. Gospodo, ovdje nije uvijek tako veselo, kako to misli gdjekoja šuška buška. Naša je zadaća velika, jer moramo da od ovoga tla načinimo nepredobivu tvrđavu, na kojoj će neprijatelj razbiti glavu, ako pokuša da se na ovoj obali iskrca i da se s ove strane primakne Trstu. Mi nijesmo veseli izletnici, koji bismo došli ovamo radi ugodna ljetovanja, nego moramo gledati sve erarskim očima. Ovi zemaljski nabori i brazde, koje inače nazivamo brežuljcima i dolinama, imadu za nas sada samo toliku vrijednost, koliko nam mogu pružiti obrambenih sredstava proti neprijatelju.

Zastavnik se Grga Mikulin držao, koliko je mogao, ovih riječi grofa Reseguiéra. Zajedno s natporučnikom Heldom, koji je pripadao nekoj regimenti iz Štajerske, i sa svojim drugom bečkim Židovom Henrikom Federerom izračunavao je točno, kuda moraju prolaziti streljački i spojni jarci, gdje bi bila sakrivena gnijezda za strojne puške, odakle bi trebalo s boka braniti najizloženije točke obale, gdje bi stajali zakloni za pričuve i kamo bi valjalo smjestiti povijališta i spremišta za živež i municiju. Ljudi s komisnim cipelama, komisnim očima i mislima složili su se i u tom, koje bi maslinike, vrtove i vinograde valjalo posjeći, ako bi ovaj kraj bio pretvoren u ratište.

Ali ipak nije bilo moguće svaki dan promatrati sve okolo sebe ratničkim pogledom. U one dane, kada su vojnici, časnici i časnički kandidati imali odmor, znala je pred njima zasinuti sva tršćanska krajina u ljepoti ispunjenih dobrih čežnja i mira.

Mikulin je zapisao u svoj dnevnik:

„Ovaj život, što ga provodim ovdje, poslije strašnih doživljaja kod Monfalkona, za mene je prava idila.

Ima doduše dana, kada lije kiša, ili magla prekrije ove humke i more, pa ne vidim ni pedeset koraka pred sobom. Hodam tada naokolo po kiši; prsti mi se smrzavaju od studeni.

A momci, gdjegod mogu, ostavljaju posao i sakrivaju se u sušu.

Kiša mi znade prokvasiti kabanicu i kapu. Gazim blatom, a niz lice mi curi voda za vrat.

Dolaze mi časovi, kada mi je tužno u srcu, kao da polazim u grob. U takvu raspoloženju mislim: Bože, hoću li ikada postati jak i dobar? Želio bih koji put da grakćem kao gavran ili da tulim kao kurjak. Gorčina mi zalijeva sve životne napitke.

Ali kada se nebo razvedri i zagrije sunce, onda se osjeća struja sretnoga života i na moru i na ovim brdima.

U lijepoj, polumaglenoj rasvjeti zasine tada sav tršćanski zaljev i svi gradovi okolo njega. Piran, Izola, Kopar, Trst, Miramar, Devin, Monfalkone, Gradež i Akvileja pričinjaju se kao krupni bijeli cvjetovi u velikom vijencu, koji kiti glavu jadranskih nimfa.

U takvim se lijepim danima igraju na livadama djeca, starci prolaze vinogradima i maslinicima i promatraju pupove, koji su još ukočeni i mrtvi, a žene suše rublje na granama badema.

Kada ispoređujem ovaj kraj s ravnicom, želio bih vječno živjeti gdjegod na brdima.

U ravnici gubim životnu orijentaciju i osjećam se slabim i potištenim.

A ovdje mi se čini u danima vedrine, kada more nije uzburkano, da sam jak i da dobro poznajem ljudsko društvo. U dalekim vidicima duša je otvorenija, misao slobodnija.

S ovim pučanstvom izmjenjujem tek katkada po koju riječ.

Muškaraca srednje dobi nema kod kuće, jer su svi u ratu, zato je čitavo gospodarstvo u rukama žena, koje su vrlo marljive i čestite. Djevojke su rumene i zdrave, a imade među njima i vrlo lijepih pojava. Crnke su manje lijepe, a plavuše predstavljaju katkada krasan tip, koji je zacijelo nastao miješanjem slavenskog i romanskog življa. Taj je ženski svijet vedar i veseo, ali raspuštenosti nema u ovim selima.

Bog vam dao u ovom ratu sne one kreposti, koje su potrebite za čuvanje domaćega ognjišta, vi seoske majke i djevojke u Svetom Florijanu i okolo njega.!

Djeca već od četiri godine pjevaju posve skladne arije. U pjevanju se Hrvati zacijelo ne mogu mjeriti s ovim talijanskim žiteljstvom. To je ipak druga ćud i druga tradicija.

O varošici Muđi na žalost ne mogu suditi tako povoljno kao o ovim selima, jer se tamo opažaju jaki tragovi i ćudoredne i fizičke degeneracije..."

II. TERZIT KAO SIMBOL HRVATSKE BIJEDE

Po danu je zastavnik Grga Mikulin bio zajedno sa svojim mornarima zaposlen utvrđivanjem morske obale i vježbanjem, a po noći je znao dugo sjedjeti u svojoj sobi i pisati pokraj petrolejske svjetiljke. Kao i drugdje po jadranskom primorju, tako ni ovdje kuće ne znadu, što je to peć. Zato su mu se često, dok je vani svirala bura, kočili prsti od studeni, a dah mu se pretvarao u mrzlu paru. Ipak nije htio nikada prije ponoći da ide u toplu postelju, nego je ustrajno pisao. Htio je pokazati svojim prijateljima, znancima i uglednim zagovornicima u Zagrebu, da mu ni u ratu nije zarđalo pero. Mislio je, da će njegovi članci biti jaka potpora u jednom pothvatu, na koji se sada dao.

Pregnuo je naime bio svom snagom, ne bi li se kako iskopao iz krvave službe na fronti i došao na kakvo sigurnije mjesto. Uzdao se u zagovor nadbiskupa Bauera, sveučilišnoga profesora dra Đure Arnolda i nekih drugih, od kojih je očekivao, da će ga osloboditi pakla, u koji je zapao. Mislio je, da je prilika za to vrlo zgodna, jer ga je 27. pješačka pukovnija u Gracu već izgubila iz svojih popisa, a ni 37. pučkoustaški bataljon, s kojim se u trećoj talijanskoj ofenzivi borio kod Monfalkona, nije po njegovu mišljenju imao više interesa, da ga poziva natrag. Bio je uvjeren, da će se njegovi zagovornici zauzeti za nj to prije, što se krajem g. 1913., kada je mogao započeti svoju činovničku karijeru, bio na njihov nagovor latio posla, da organizuje izlaženje „Hrvatske Prosvjete", a sada je čuo, da profesor Rožić želi na svaki način ostaviti njezino uredništvo.

Zastavnik Grga Mikulin nije opažao, da su sve njegove nade bile osnovane na fikcijama, zato je marljivo pisao svoje članke u studenim noćima, hoteći pružiti svojim zagovornicima dokumenat, da nije nevrijedan njihova zauzimanja. Govorio je u sebi :

„Pomozite mi, gospodo, da dođem na mjesto, gdje će mi barem nekako biti život siguran, a ja ću čitavim svojim budućim radom dokazati, da sam zaslužio vašu pomoć."

Tih dana bila mu je pred očima slika Homerova Terzita, koji je pod Trojom samo vikao i psovao, a nije bio ni sposoban ni voljan da svoje riječi pretvori u djela. Činilo se Grgi Mikulinu, da taj jezičavac može služiti kao vrlo zgodan simbol za bijedu, koju je proživljavao hrvatski narod. Terzitu su bili slični po njegovu mišljenju neki sveučilištarci, koji su riječima bili nenatkriljivi rodoljubi, premda su djelima išli samo za svojim osobnim užicima i interesima ; a još su više terzitskih osobina imali neki političari, koji su nestašicu rada i ideja kušali prikrivati demagogijom prema narodu i neumjerenim grdnjama svojih protivnika, vladajući se pri tom tako, da su uvijek odgovornost prebacivali na nekoga drugoga, a sami nijesu bili nikada spremni da poput Kvaternika pokušaju svoj program potvrditi činima. Htjeli su, da ih drugi drže buntovnicima, premda je sva njihova buna bila u tom, što su očekivali, da će netko drugi poći na barikade, a oni će dotle biti u sigurnu zakloništu, zaštićeni zastupničkim imunitetom i oslobođeni vojničke službe.

Imajući pred očima ove hrvatske prilike pisao je Grga Mikulin u studenim noćima oko nove godine 1916. svoju satiru, kojoj je naslov bio Terzit, a tekst joj je glasio ovako :

*

„Živko je Rudinić sjedio u sobi pišući oveću pripovijest iz gradskoga života. Osjećao je neobičnu duševnu snagu. Činilo mu se, da osobe njegove pripovijesti nijesu stvorovi mašte, nego da doista pred njim hodaju, rade i vode razgovore. Čuo je korake, razaznavao glasove, gledao izraz očiju i crte lica. Na pozornici pred njim odigravali su se prizori snažna života. Nekakva je čarobna moć uklonila prostorne međe i rastvorila gradske urede, gostionice, privatne stanove i ulice. Posvuda su vrvjeli ljudi, zaposleni, užurbani, prestižući jedan drugoga, jagmeći se za unosnim častima i zabavama. I svima je na licu bio biljeg dobrote i poštenja. Ali je Živko Rudinić prodirao svakomu u srce i dušu, on je razlikovao na prvi pogled licemjera i kreposnika. I dok se ljudstvo divilo i nevrijednicima, on je imao odvažnosti da zavikne :

„Čemu ste navukli na sebe janjeće runo, gospodine ljekarniče ? Čemu ste ukrali nježnost anđelu, gospođo savjetnikovice ? Mislite li, da lijepa krinka može sakriti i vašu grabežljivu dušu, punu kurjačkih želja, potajnih grijeha i niskih spletaka ? Približava se dan obračuna. Umjetnost, kći raja, obilazi svijetom i uči ljude gledati. Krive vrijednosti padaju, nikomu nije cijena ni veća ni manja od njegovih unutrašnjih zasluga."

Živku je zamirao glas u grlu, on je osjećao u duši bol i zanos, prezir i sućut, ljubav i odvratnost. A sva su se ta čuvstva slijevala u neopisiv užitak — stvaraoca i pravedna suca. Prizor se redao za prizorom, mladi je umjetnik radio brzo i lako, kao da mu je nevidljiv genij govorio u pero opise, razmatranja i dijaloge.

Na vratima se začulo glasno kucanje.

Nikakva odgovora.

Živko je bio tako zadubljen u svoju pripovijest, da je posve zaboravio na vanjski svijet.

Kucanje se, sve jače, ponovilo i drugi i treći i četvrti put.

Živko se Rudinić trgnuo, kao da ga je tkogod ubo nožem. Prijelaz mu se iz maštanja u realni život učinio surovim i gorkim, kao da je iz slobode dospio najednom u tijesnu tamnicu.

I ne odloživši pera iz ruke ustao je i pošao prema vratima mrmljajući nezadovoljno :

„Upravo sada, u najljepšem trenutku mora netko da me buni."

U sobu je unišao razvaganjenim korakom Fedor Bubanović, bankovni činovnik i poznati gradski brbljavac.

Živko se uvijek nerado sastajao s tim gizdelinom, a sada mu je njegova pojava bila još neugodnija, jer ga je sjećala onih nitkova, koje je on raskrinkavao u svojoj pripovijesti kao nametljive i bezobzirne mekoputnike.

Bubanović je opazio, da ga Rudinić nerado prima, ali je htio ipak da se pokaže razgovornim i veselim.

— Ti prijane, nekako čudno izgledaš, — govorio je on odlažući štap, šešir i rukavice na Živkovu postelju. — Omršavio si kao naše ratno pecivo, oči su ti utekle u glavu, kao da promatraš samo svoju unutrašnjost. Jesi li nesretno zaljubljen ? Možda ti je pao koji rođak na bojnom polju ? Ili praviš kuru mršavljenja,

da te ne uzmu u vojsku na budućoj viziti ? Ili si možda bolestan ?

— Ništa mi se od svega toga nije dogodilo.Zadovoljniji sam i zdraviji nego ikada prije ! — promrsio je Živko kroz zube.

— Pa koji ti je onda bijes, da si tako tmuran i da se nigdje ne javljaš ? Ne viđam te ni u kavani ni u kazalištu ni na ulici. Prorijeđeno naše društvo zabavlja se, kao da smo već sklopili mir, kod Vukića gudi svake večeri gospojinska kapela, a ti si se, moj braco, uvukao poput jazavca u svoj brlog. Oprosti, ali tvoja je soba još i gora od brloga. Kako možeš samo izdržati u njoj kraj tolike studeni ? Korakni među ljude, pođi makar u kinematograf, priviri u gostionicu, pijucni hrabro iz čašice vjerne drugarice pa ćeš biti čovjek, a ne fratar. Tko zna, ne ćemo li se sutra i mi zavrgnuti telećakom, stoga uzimaj od života predujam, zabavljaj se u ime sadašnjosti i budućnosti... No, ponudi mi barem stolicu. Što stojiš i gledaš u me, kao da sam ti pozajmio tri stotine kruna pa sada nemaš odakle da mi ih vratiš ? Ne boj se, znam ja, da ti ne ćeš imati u životu nikada takvih neprilika. Nijesi ti za to sposoban. Ostat ćeš uvijek tako nespretan, te ni vjerovnika ne ćeš moći steći.

Gotovo mehanički dokoturao je Živko Rudinić do svojega stola star naslonjač. Učinio je to jednom rukom, jer je u drugoj držao još uvijek pero.

Obadvojica sjedoše.

Bubanović je omotao oprezno oko sebe krakove zimske kabanice, a onda se najednom stao smijati iz svega grla i govoriti :

— He-he-he ! He-he-he ! Habemus peccatorem ! Uhvatio sam ga ! Uhvatio in flagranti flagrantissimo.

Živku je Rudiniću bilo, kao da mu je netko rastresao voz gradskoga smeća po sobi.

Bubanović se dalje smijao i brbljao :

— Molim te, prijane, baci to pero na stranu. Čemu ga još i sada držiš u ruci ? Hoćeš mi valjda pokazati, da nešto piskaraš ? Smiješan si mi u takvom položaju. Smiješan kao naš nekadašnji profesor iz matematike Janez Benigar, koji se ni na ulici nije pojavljivao bez svojega simbola, logaritamskih tablica. Tako ! A sada mi pričaj, kakav to svežanj papira leži na tvojem stolu. Pišeš jamačno epos, koji će biti dug pedeset kilometara,

težak jednu centu, a zanimljiv kao Vetranovićev „Pilirin". No onda bi bolje bilo, da si tim papirom naložio peć, mogao bi barem ovu sobu, ovu ledaru, ugrijati najmanje do trideset stupnjeva Celzijevih.

— Ne rugaj se! — prekinuo ga je Živko Rudinić nastojeći da se ne pokaže uvrijeđenim. — Ne pišem više stihova, nego — ako baš hoćeš znati — zaposlen sam ovećom pripoviješću.

— Hm! Vidiš, to mi se sviđa. Rekao sam ja već davno, da balade i romance nijesu kruh za tvoje jake zube. Roman, roman i novela — to je ona davno tražena Arhimedova točka, s koje pjesnici dižu zemlju k suncu i slobodi. Kolosalna, epohalna, piramidalna prigoda za snažne talente! Koliko tu samo može biti soka, smoka i cmoka! Ja nijesam nikakav književni moljac, ali suvremene romane kupujem mecenatskom revnošću. Kad se prenesem u onaj pun, slobodan život, čini mi se, da sam i ja sretan kao moderni Parisi, koji na svakoj ulici nađu po koju Helenu. Ne sumnjam, prijane, da ćeš i ti usuti dosta papra i vrele krvi u svoju pripovijest. Samo me upozori, kada je budeš izdavao, da mi ne umakne nijedno poglavlje. Ja ću tvoje djelo čitati s velikom nasladom.

— Radije bih otišao u gradske pometače, nego da pišem djela, koja bi se tebi sviđala, — dobacio je Živko.

— Oho! Oho! Ne tako naglo, moj prijane! Misliš li ti, da sam ja kakav književni idijot? O, poznam ja bolje od tebe zakone književne popularnosti. Književnost se mora kao i industrija ravnati prema načelu: kakva potražba, onakva i proizvodnja. A elita današnjega čitateljstva traži slobodan život bez ikakvih ograničenja literarnih policista. Jedan naš književnik, koj je inače napisao dosta ludorija, izrekao je jedamput ipak veliku neumrlu riječ, kada je govorio o „golemoj sposobnosti uživanja". Suvremeni ljudi traže jake, nepoznate, multiplicirane i potencirane užitke.

— I neki se književni svodnici brinu, da im nikada ne ponestane soka, smoka i cmoka! — nasmijao se porugljivo Živko Rudinić.

— O crni natražnjače! — žestio se Bubanović. — Kakvu si to ludoriju izrekao? Govoriš o književnim svodnicima! Nazivaš li možda tim imenom pisce poput Zole, Arcibaševa, Wildea, D' Annunzia?

— Ne ću da se prepirem s tobom o pojedincima, — govorio je Živko Rudinić upadajući i sam u afekat.

— Kažem ti općenito, da mi je mrzak svaki pisac, bio on ne znam kako genijalan, ako se snizuje dotle, te laska strastima i ukusu pokvarenih bonvivana. Takve pisce držim ja svodnicima. Znadu oni dobro, da će izmoždeni gurmani platiti skupo svaki užitak, koji može da podraži njihove rastrovane živce, zato dovode na pazar sramote najljepše kreposti ljudskoga roda. Književnost je za njih samo tržište, na kojem su oni razapeli svoje fantastične čadore poput starih azijskih trgovaca robljem. Pred čadorima stoje oni i viču: „Uniđite, vi bogatuni dubokih kesa i iskipjela mozga, uniđite u moje zabavište! U uzvitlanoj atmosferi ljudskih strasti oživjet će i vaša kičma, razgalit će se i vaše srce. Teturat ćete od opojnosti udišući mirisne oblake opiuma i putenosti! Uniđite, samo uniđite! Ovdje nema stida ni kajanja, mi oslobađamo ljudstvo od tih atavizama!"

— He-he-he! — cerio se Fedor Bubanović ciničkí. — Samo se i ti drži toga programa, pa ćeš vidjeti, kako ćeš silan uspjeh postići. No daj mi reci barem nešto o svojem djelu. Opisuješ li u svojoj pripovijesti možda život opatica? Ili ako želiš sve tajiti, odaj mi barem naslov svojega djela.

Živko Rudinić nije dotada pomišljao na naslov, ali mu je u taj trenutak došao pred oči jasno čitav sadržaj pripovijesti. Gledajući čvrsto u oči Fedoru Bubanoviću izustio je ogorčeno, sa prilično mnogo zlobe:

— Svoju bih pripovijest najradije nazvao „Hulje", ali ću ipak naći blaže ime za nju.

— Bravo, bravo! Zadrži samo taj naslov, nemoj mijenjati ništa na njemu. Knjige o huljama čita naše čitateljstvo s medenim tekom. Ljudi silno vole kroniku škandala. Ipak sada vidim, da ti reakcionarne vrane nijesu sav mozak ispile. Hulje! Taj mi se izraz neobično sviđa. Naš jezik obiluje takvim riječima kao malo koji na svijetu. Hulje, nikogovići, nitkovi, ništarije i tako dalje, sine fine dicentes. Zacijelo ne bismo imali toga blaga toliko, kad ne bi bilo i sijaset pojava, koje zaslužuju takvu etiketu. Hulje! Vidiš, taj me prišivak sjeća najljepših vremena hrvatske žurnalistike. Da, onda su naše novine bile zanimljive. Hulje, prodane mješine, telići, izdajice, crkle mrcine, kameleoni, gamad, gmazovi, reptili, čitava zoologija i botanika — to su bile omiljele metafore naših novinskih člankopisaca. Neki su narodni zastupnici bili tako oduševljeni za kultivaciju takve

frazeologije, te su je prenijeli i u saborske klupe. To su bila vremena, zlatna naša vremena, kada su naši zastupnici Mlatuke, Melezovići i Perišpediteršići pokazivali, da na svijetu imade jakih mišica i voluminoznih pluća. Moj Živko, ja vidim već po naslovu, da će nam tvoja pripovijest oživjeti vremena naše nedavne slave. Reci mi jošte samo ovo: koju ćeš stranku braniti, a koju napasti?

Rudiniću je bilo da očaja. Govori li Bubanović ozbiljno ili se samo ruga? Zar je moguće, da tkogod hvali upravo one momente iz naše nedavne prošlosti, koji pokazuju našu slaboću? Buka, vika i oštećivanje tuđega imutka, to je imalo da prikrije šupljoglavost kojekakvih Mlatuka, Melezovića i Perišpediteršića. A narod se opajao krupnim riječima, iza kojih su stajali ljudi, koji su bili revolucionarci na jeziku, a činom su bili loše sluge gorih gospodara. Živko je Rudinić već na sveučilištu okrenuo leđa svim političkim strankama hoteći da živi samo za ideju i ideal.

Tu je svoju odluku izrekao i sada pred Fedorom Bubanovićem.

No Bubanović mu se zlobno nasmijao, te mu je počeo govoriti, kao da ga sažaljava:

— Kakav li si ti sanjar, moj dragi Živko! A znaš li ti, što ja držim o svim tim vašim idejama i idealima. To su ti, moj prijane, lijepa kola, kola bez konja i točkova. Gle, sve ste vi lijepo izradili: lojtre, osovinu, priječnicu, kotače, vijke i sjedala. I sada stojite na cesti razmišljajući, kako ćete se voziti. Ali ne ide pa ne ide. Kola se ne miču s mjesta, a iz milosrđa ili idealizma ne će vam nitko dati ni šepava kljuseta. Napokon dođu ljudi, koji se nijesu mučili vašim idejnim kolarskim poslovima, ali oni su praktični realisti pa nađu smjesta konje i hamove, uvale se u vaša sjedala i odjure ravnom cestom, da je milina. Vi gledate za njima, korite se s gluposti ili govorite o trutovima i debeloj koži, ali vam sve to ništa ne pomaže. Vi ostajete na cesti kao prosjaci i čekate ponizno, da vas drugi prolaznici uzmu u svoja kola.

To je Živku Rudiniću bilo već previše.

Osjećao je, da se iza Bubanovićeva cinizma i samodopadnosti nalaze čitave čete hrvatske omladine, s kojima bi valjalo obračunavati, a on je imao sada drugoga posla, pa zato nije htio da nastavlja prepirku.

Ustao je sa stolice i približivši se potpuno Bubanoviću počeo je da govori nešto nemirnim glasom:

— Slušaj, Fedore, mi ćemo se i kasnije ogledati na idejnom mejdanu, a sada ostavi moju sobu i pusti me u miru, da svršim započeti rad. U ostalom, ti si... ti si...

Živko je bio neodlučan, hoće li reći, što mu je bilo na srcu.

Boreći se sam sa sobom rekao je najposlije nervozno, stupajući k vratima, da ih otvori:

— Ostavi me! Ostavi me u miru!

— Odmah, odmah, nervozni čovječe! — govorio je zlobno Bubanović, uzimajući štap, šešir i rukavice s postelje. — Odmah ću ostaviti ovu tvoju Kamčatku, samo mi prije reci u lice, što si prije prešutio.

— Ti si duševni Terzit! — rekao je odlučno Živko Rudinić.

Bubanović se samo porugljivo nasmijao.

— Salve et vale, amice! — rugao se on na odlasku. — Ti imadeš vrućicu. Opasnu vrućicu. Zovni liječnika, jer ćemo ti drugačije za tjedan dana zapjevati na Mirogoju: De profundis...

Neugodni se gost izgubio na stubama pjevajući nekakvu ponoćnjačku ariju."

III. ŠTO ĆE BITI S NAMA?

Nedugo poslije nove godine poslao je zastavnik Grga Mikulin satiru o Terzitu u Zagreb svojim prijateljima, a onda je odmah počeo pisati oveću raspravu o pjesništvu Vladimira Nazora. No ta rasprava nije napredovala tako brzo kao satira. Grga se Mikulin uvijek ljutio na one, koji su u literarnim kritikama „pjevali". On je htio da za svaku rečenicu imade potvrdu u pjesnikovim riječima, zato je svoju kritiku sastavljao mučno i polagano kao kakav mozaik slažući jednu rečenicu do druge.

Morao je prekinuti taj rad, jer je u drugoj polovici siječnja pošao na dopust.

U svojem rođenom selu Kalinovcu u Podravini proveo je četrnaest dana u tišini, jer je želio, da drugi što manje upiru oči u njega. Osjećao je u općoj žalosti hrvatskoga naroda i sam veliko nezadovoljstvo.

A kada se vraćao natrag u okolicu Trsta, bio je prilično uzrujan.

Vozeći se vicinalnom prugom iz Kalinovca prema Koprivnici osjećao je, da taj dan ne će moći više iskreno izgovarati riječi: „I otpusti nam duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim." Nije naime mogao oprostiti onim ljudima, koji su ga kroz njegov zavičaj vozili tako lijepo, kao da je željeznička pruga bila sagrađena preko đoberdopskih streljačkih jaraka. Mislio je, što bi radio, kad bi kao liječnik, recimo tamo negdje u Virju, morao davati recepte bolesnicima, koji pate od nesnosne debljine. Govorio je, da bi im propisao i naložio, neka se provezu barem jedamput na tjedan od Koprivnice do Kloštra ili obratno. Što li bi se ljutili njegovi debeljci i tustonje! Na svakoj bi stanici stajali tako dugo, da bi mogli prebrojiti sve brazde na podravskim oranicama. A kad bi kretali naprijed, željeznica bi se nebrojeno puta trznula, i oni bi morali pomno paziti, da se ne bi sudarili sa svojim susjedima na suprotnom sjedalu i razbili čelo, nos ili usta. Gibanje bi rodilo trzanje i drndanje, trzanje bi i drndanje rodilo ljutinu, a ljutina bi rodila mršavost.

Nezadovoljstvo se Grge Mikulina povećalo i radi toga, jer je iza Koprivnice, kada je prešao u drugi vlak, započeo s jednim suputnikom razgovor, koji mu je skrenuo pažnju na strašnu hrvatsku rak-ranu, na koju u taj mah ne bi inače mislio.

Taj je njegov suputnik gledao u nj tako povjerljivo, kao da ga poznaje već nekoliko godina, premda se valjda nijesu nikada vidjeli.

Bez ikakva okolišavanja zapitao je najednom Grgu Mikulina:

— Vi ste, gospodine, Podravac, zar ne?

— Jesam, — odgovorio je zastavnik Mikulin. — A po čemu ste to zaključili?

— A, tako. Poznam ja dobro podravska lica.

— A iz kojega ste sela vi?

— Hm, — nasmijao se seljak. — Pa vidjeli ste, na kojoj sam stanici ušao u vlak. A i bez toga morali biste pogoditi, odakle sam, jer se Bregovci svuda poznaju.

Stari Bregovac, kojemu je moglo biti nešto preko šezdeset godina, imao je pravo. Bregovci su se prije rata raspoznavali odmah između svih drugih Podravaca. Dok su se u drugim selima nalazila blijeda i većinom

mršava lica, dotle su stanovnici toga sela bili redovito prilično ugojeni i rumeni. I suputnik je Grge Mikulina bio takav. Na njegovim obrazima nije bilo glinene boje. Jak, nešto obješen podvoljak odavao je, da je to seoski gavan, koji je u prvom redu živio zato, da dobro jede i pije.

Grga je Mikulin pitao, zašto su Bregovci bogatiji od ostalih Podravaca.

— E, gospodine, to vam je evo ovako, — tumačio je starac. — U svakoj se kući kod nas nalazi samo jedno dijete, u nekoga muško, u nekoga žensko. Eto, moja kći imade jednoga sina, koji je, hvala Bogu, još dječak pa ne ide u rat. A kad se on bude ženio, ne ćemo pustiti na naš grunt koju siromašnu djevojku, nego će on uzeti za ženu koju jedinicu iz bogate kuće. Tako se imutak kupi u jednu rpu. A to je kod nas običaj već od davnine.

— I zato vas sve više nestaje, i napokon ćete propasti, da ne će od vas ostati ni traga ni glasa, — prekinuo ga je Grga Mikulin.

— E netko propada, a netko se diže, — odgovorio je sasvim ravnodušno stari Bregovac.

— Vi ste prokletstvo hrvatske domovine, — rekao je zastavnik Mikulin još oštrije nego prije.

— A kaj bi bili prokletstvo?! — branio se seljak. — Dođite k nama pa pogledajte, kako su uređene naše kuće. Tko hoće kupiti bolje konje i volove, taj ide u Brege. Po štedionicama imademo mi Bregovci uložene milijune. Imamo kuća i u Zagrebu.

— Ljubite li vi hrvatsku domovinu? — pitao je zastavnik Mikulin.

— Kako je ne bih ljubio, kad sam Hrvat? — odgovarao je seljak.

— Pa zar mislite, da bi se domovina mogla održati, kad bi se svi Hrvati vladali kao vi Bregovci?

Seljak je šutio, ali ne radi toga, što bi bio pokoleban u svojem uvjerenju, nego radi toga, jer je bio lijen da promisli malo dublje Mikulinovo pitanje.

Zastavnik je Mikulin govorio dalje:

— Čini se, da vi Bregovci mislite, da je najveće bogatstvo domovine u krmcima, konjima i volovima. A domovina su zapravo ljudi. Zato ja više držim do jednoga siromašnoga Ličanina, Bosanca i Zagorca, koji ima jaku obitelj nego do ikojega Bregovca, koji se diči svojim kravama, telićima i krmačama. Bio sam prije osam go-

dina u jednom bosanskom selu. Upoznao sam jednoga siromašnoga seljaka, koji mi je pokazivao sedam svojih sinova i pet kćeri s takvim ponosom, kao da sjedi na kraljevskom prijestolju. I bio je pravi kralj, kojemu vi Bregovci nijeste vrijedni ni ruku poljubiti. Svaka je njegova riječ i kretnja kazivala, da se ponosi svojim očinstvom. Ljubio je čovjeka, bio je svijestan, da je zadužio svoj dom i rod. A vi i vama slični stidite se očinstva i materinstva. Vama je tele i ždrijebe vrednije od djeteta.

Bregovac je odmahnuo rukom na Mikulinove riječi i rekao posve mirno :

— A što bismo mi bili, da imamo puno djece ? Bili bismo „bokci" kao naši Zagorci. A ja ću se radije naužiti svega, pa ću onda barem znati, da sam živio.

— Kako čujem, — presjekao je Mikulin riječ staromu Bregovcu, — ti „bokci" Zagorci dolaze k vama u Brege i hrane pod stare dane vaše najbolje gazde. Velik dio vaših ljudi umire bez pomoći i ljubavi svojih najbližih. I svi ćete vi biti, kada ostarite, slični zapuštenim sirotama, koje prosjače tuđu ljubav i tuđu milost.

Iz očiju je staroga Bregovca virila posebna lukavost, koja kao da je govorila :

„Što se vi, gospodine, uzrujavate ? Badava vam sve vaše mudrovanje, i mi seljaci nešto znademo, pa se ne damo prevariti.

— Tko je kod vas župnik ? — upitao je najposlije Grga Mikulin.

— Ne znam, kako se zove, — odgovorio je starac. — Ja se ne miješam puno u to. Idem rado u crkvu, molim se Bogu, ispovijedam se, ali sa župnikom ne govorim i ne pitam ga, kako mu je ime.

Zastavnik je Grga Mikulin ostao bez riječi. Nije očekivao, da u hrvatskom narodu, koji se diči imenom „predziđe kršćanstva", imade ovakvih pojava.

Vidio je pred sobom potpunog duhovnog divljaka, kojemu je religioznost bila velikim dijelom puka formalnost.

I nigdje nije bilo pastira, da se postara ozbiljnije za ovakve zalutale ovce !

Negdje u blizini Križevaca zapitao je stari Bregovac Grgu Mikulina :

— Recite nam, molim vas, što će biti s nama Hrvatima poslije rata ?

Grga Mikulin nije odgovorio ništa, ali je mislio u sebi :

„Svi vi, koji se ne starate za to, da Hrvatska bude snažna žiteljstvom, nemate prava da se gradite, kao da ste zabrinuti za našu narodnu budućnost." *

IV. NEŠTO KAO OBJEŠENJAČKI HUMOR

Iz Mikulinove duše brzo se izbrisao u Zagrebu neugodan dojam njegova željezničkoga susreta. U društvu svojih znanaca Petra Rogulje, Milka Kelovića, Augustina Gostinčara, Ferde Galovića (Ljube Ivića), dra Janka Šimraka, i drugih zaboravio je nesimpatičnoga Bregovca i njegove zlokobne nazore.

Pohodio je i profesora Ferdu Rožića i Velimira Deželića starijega i dra Đuru Arnolda, da ih zamoli za intervenciju.

Bio je pun nade, da bi mogao doći u Zagreb, ako ne već kao civilista, a ono barem kao vojnik za kakve kancelarijske poslove.

U nadi ga je potkrepljivalo i to, što je zagrebačko društvo očekivalo skori svršetak rata. Bitke su sa Srbijom bile završene. Crnogorski je kralj Nikola bio predao svoj mač, austrijske su i njemačke čete bile zauzele Skadar. Službena je vojnička cenzura dopuštala novinama pisati, da bi mir mogao biti sklopljen u svibnju ili u lipnju.

Među zagrebačkim drugovima našao ih je dosta, koji su pobolijevali od prehlade, ali i oni su bili puni nekakvoga raspoloženja, koje je bilo slično obješenjačkom humoru.

To raspoloženje održalo se u Mikulinovoj duši i onda, kada se ponovno našao kod pomorskoga bataljona u Svetom Florijanu između Trsta i Kopra.

Svojim prijateljima i znancima pisao je odanle pisma, iz kojih su prskale iskre vedrine i zdravlja.

Osobito se razigrao, kada se javljao svojemu prijatelju Nikoli Miletiću, koji se nalazio sa svojom hercegovačkom pukovnijom u Ruskoj Poljskoj, a imao je bojnu poštu 36.

---

* Didaktički završetak ove bilješke nalazi se u „Novinama" od 23. siječnja g. 1916. u članku „Što će biti s nama ?"

Nikola Miletić nije bio ni književnik ni govornik ni učen čovjek, ali je bio vrlo dobar i ozbiljan drug, kojega su svi cijenili. Kao pravnik zagrebačkoga sveučilišta stanovao je na Josipovcu, gdje se oko njega okupila čitava kolonija domagojaca. U dugim zimskim večerima znali su k njemu dolaziti na čajanke drugovi iz susjednih ili udaljenih ulica. Bilo je tu i ozbiljna raspravljanja i šale, pa i lake atletike, a osobito hrvanja.

Grga je Mikulin imao i posebne razloge za prijateljstvo s Nikolom Miletićem. Oni su bili znanci i prijatelji još iz gimnazijskih klupa u Travniku.

Sva kasnija prijateljstva i drugarstva nijesu ono, što su prijateljstva i drugarstva iz đačkih dana.

Premda je Grga Mikulin mogao kud i kamo dublje raspravljati s drugima o književnosti, o socijalnom pitanju i o stručnoj obrazovanosti, ipak to nije bila ona intimnost, koja ga je vezala s Nikolom Miletićem. Dosta je bilo, da s njim oponaša glas kojega zajedničkoga profesora, da spomene ime kojega staroga druga, da se sjeti kojega zajedničkoga đačkoga izleta, predstave, molitve, duhovnih vježba, uzrečice ili makar najsitnijega doživljaja, i odmah se kod toga obnovila u duši ljepota njihova djetinjstva i đačke mladosti, koju su proveli ispod visokoga Vlašića u starom vezirskom Travniku, gdje su u isusovačkoj gimnaziji bili protekli njihovi najljepši dani.

Uživljavajući se u duh narodne pjesme (koju su također upoznali u svoj njezinoj ljepoti u Travniku), napisao je Grga Mikulin početkom veljače g. 1916. u Svetom Florijanu svojemu starijemu gimnazijskomu drugu Nikoli Miletiću pjesničku poslanicu u Rusku Poljsku. Nije se trebao bojati, da bi ga pravi pjesnici mogli kritikovati, bio je siguran i od zabadanja onih književnika, koje je on nepovoljno ocjenjivao u svojim recenzijama, zato je nizao brzo jedan stih za drugim ne pazeći ni na strogu dosljednost ritma ni na čistoću srokova. Poslanica nije bila i onako namijenjena javnosti, a u spomenare je i dnevnik mogla ući tek kao dokumenat za kroniku ili kao ilustracija osobnih doživljaja. Glavno je bilo Grgi Mikulinu da prenese u dušu svojega prijatelja, kojega je nazivao kumom, svoje optimističko raspoloženje, zato mu je pisao ovako:

„Dragi kume!

Baš za inat kriticima našim
Pegaza ću sada da zajašim,
Tjerat ću ga od sinjega mora
Preko sivih dolina i gora.
Što me briga, je l' mu staza strma,
Je l' ledina pod njim il' kaldrma,
Kad ne znade da se zrakom vere,
Neka noge klisurama dere.
Juri, vranče, samo naprijed juri,
Ne bud' sličan pokladnoj figuri,
Ne jaši te Tale Budalina,
Nego momak, koji pije vina;
Kloneš li mi, zadajem ti vjeru,
Poslat ću te prvom živoderu.
Juri vranac poput vihor-vjetra,
Skače naprijed po četiri metra,
Preko jama, kamenja i blata,
Sve me na njem omaglica hvata,
Sve mi bura u ušima zuji,
Kao motor krv mi tijelom struji.
Čude nam se gradovi i sela,
Čude nam se čobani kraj vrela,
Plašljivo se križa stara baka:
„Mili Bože, bijesna li junaka!"
Brže, vranče, leti preko druma,
Preko polja i goletna huma,
Neka znade i gora i šuma:
Danas idem pohoditi kuma!
Minuli smo ravnu Ungariju,
Preletjesmo pustu Galiciju,
Rusko-poljske prođosmo prohode
I evo nas k tebi u pohode.
Deder, kume, jednog ordonanca,
Da prošeta usopljena vranca,
Nek' mu dade svježe bunar-vode,
K tomu zobi ili baš lobode,
On ne traži krmu izabranu,
Naviko je i na ratnu hranu.
A ti mene u svoj zaklon vodi,
Da ja vidim, kako životariš;
Jesi l' vjeran jošte staroj modi
Il' za naše adete ne mariš?
Bre aferim! Sve je kao prije,

S Josipovca to su tradicije!
Gle, na stolu samovar se grije,
Čaj se u njem kuha iz Rusije.
Ne dođoh ti ni ja ruku praznih,
Već darova donesoh ti raznih.
Htjedoh biti čovjek od bontona
Pa ćozotskih donesoh citrona,
A i keksa u džepu se nađe,
Uzmi samo, da nam bude slađe;
Ništa zato, što tu čaša nije,
Čaj se dobro i iz čanka pije.
A sad slušaj, što sam doživio,
Kad sam 'tolič u Zagrebu bio.
Rogulja nam ima hunjavicu,
Serdarušić trgovac je posto,
Milko vodi svoju papirnicu,
A naš Gustin još je stari osto,
I ko vojnik uz glasovir bije:
„Šalaj mi je, ni brige me nije!"
Galović se liječi aspirinom,
Habek, Šponar vojničkim kininom,
Svima srce za zemanom žali,
Kad kod tebe svi smo zborovali
Čaj pijući i raspravljajući
O tuđini i hrvatskoj kući.
Pričo bih ti jošte mnogo stvari,
Al' čuj, kume, pucaju mužari,
Ti su Rusi vrlo drzoviti,
Ne dadu nam ni čaj mirno piti.
Naokolo prolijeću granate,
Cijela zemlja od njih ognjem cvate.
Bestidnice! K nama se ufaju,
A ni našeg „feldrufa" ne znaju!
Ustaj, kume, pričanje na stranu,
Učit ćemo Ruse reglemanu.
U rovu smo. Sada zapovijedaj:
Svakog tuci, sebe nikom ne daj!
Hazur, momci, kucnula nam hora,
Tjeraj Rusa do Žutoga mora!
Desno krilo prema Moskvi gradu,
Lijevo krilo prema Petrogradu!
„Direkcija" onaj humak mali,
Ruši, sijeci, dobro pušku pali!"

U daljim stihovima htio je zastavnik Grga Mikulin zaželjeti Nikoli Miletiću, da dođe u rusko zarobljeništvo. Ali je odmah uvidio, da bi to bilo opasno, jer su poštu čitali oštroumni cenzori.. Zato je iskrivio svoju misao opisujući dalje uzmicanje Rusa.

Poslanicu je završio stihovima:

„Ja se natrag moram sada žurit,
Na Pegazu k našoj fronti jurit.
Kad budete blizu Astrahana,
Naša vojska bit će kod Milana,
A kada se opet sastanemo,
Onda ćemo da otpočinemo,
Nastavit ću, gdje smo danas stali,
Dotle sreću svi nam sveci dali!"

V. TAJNI SIGNALI U NOĆI

Odaslavši svoju šaljivu poslanicu Nikoli Miletiću na rusko ratište nastavio je zastavnik Grga Mikulin svom snagom izrađivanje prekinute rasprave o Vladimiru Nazoru. No namjerio se ponovno na zapreke.

Po danu nije ni prije mogao raditi radi vojničkih poslova, a sada su mu otpale i neke noći, jer je morao više puta ići u ophodnju i ostajati na straži od kasne večeri pa do rana jutra.

Proširile su se naime bile glasine, da je pučanstvo Trsta i okolice u tajnoj vezi s talijanskim vojnim zapovjedništvom. Neki su govorili, da su vidjeli i tajne znakove, koje je netko davao svijetlom na more. Zato je zapovjednik pomorskoga bataljona R grof Reseguiér povećao pažnju i nadzor u svojem odsjeku.

Zastavnik je Mikulin išao nekoliko puta po noći obalom, a 4. veljače 1916. dobio je nalog, da osobitom pomnjom pazi na raštrkane kuće Svetoga Florijana.

U 9 i po sati na večer, kada je već naokolo bilo sve mirno, poveo je Mikulin petoricu momaka i pomorskoga narednika Devčića na izviđaje.

Ophodnja se šuljala poput tatova između kuća i vrtova.

Vojnici su pregledali izvana svaku kuću, ne bi li gdjegod uvrebali kakve signale. Međutim su ustanovili, da se svi stanovnici drže najvećom točnošću pro-

pisa o paljenju svjetiljaka u noći. Na prozorima su posvuda bili spušteni zastori, koji nijesu propuštali nijedne zrake svjetlosti prema moru.

Iz gdjekoje se kuće čuo u tami razgovor žena. Postajkujući i hvatajući pojedine riječi i rečenice pronašli su vojnici, da tu razgovaraju majka i kći ili svekrva i snaha o svojim dnevnim brigama pitajući se, dokle će im trajati brašno i mast, hoće li u Trstu moći kupiti šećera, što će sutra kuhati, i druge takve brige.

— Zašto u cijelom selu nema nijednoga psa? — zapitao je najedamput zastavnik Mikulin pomorskoga narednika Devčića.

— Ne znam, zašto, — odgovorio je Devčić. — Čini mi se, da ljudi teško i sebe hrane u ovom ratu, pa čemu da još drže i pse?

— A nije li možda vojničko zapovjedništvo zabranilo pse u ovom kraju?

— Zašto bi zabranilo?

— Što ja znam zašto. Pravoga razloga ne nalazim, ali bi tkogod mogao pomisliti, kada bi slušao lajanje, da je i to nekakvo signaliziranje.

— Imate pravo, gospodine zastavniče, na svašta bi mogle pomisliti usijane glave; ali ja mislim, da ipak psi u ovom kraju nijesu zabranjeni.

Mećući nogu uz nogu dovukla se ophodnja i do stare tvrđave na Brdu sv. Mihalja.

Odatle se vidjela dobro čitava okolica.

Na sjevernoj su strani kao u kakvoj uvali tinjale u Trstu rijetke svjetiljke. U tehničkom stabilimentu gorjele su prave vatre, koje su se vidjele samo s povišenih mjesta. U tršćanskom predgrađu Barkovlju pojavila se katkad žuta svjetlost, koja je potjecala od fenjera na nekakvoj barci.

Najednom je pomorski narednik Devčić prihvatio zastavnika Mikulina za ruku i stao mu šaptati:

— Eno, tamo u Trstu netko signalizira!

— Gdje?

— Gledajte točno prema glavnomu molu. Ne vidite li, kako svijetlo iščezava i opet se pojavljuje?

— Čini se, da imadete pravo, — rekao je zastavnik Mikulin.

Odmah je stao hvatati znakove, kako ih je učio u školi jednogodišnjih dobrovoljaca. Tri točke jedna za drugom to je s. Zatim dva duga poteza to je m. Dvije

točke jedna za drugom to je i. Dug potez i tri točke to je b. Točka, dug potez, točka — to je r. Dakle sve skupa izlazi: smibr. No to je nekakva besmislica.

Signali su se nastavljali, ali u takvom neredu, da ih zastavnik Mikulin nije mogao više sastavljati u slova i brojke.

Odjednom se udario po čelu huknuvši kod toga:

— Hu! Baš smo ludovi!

— Što je? Što je? — pitao je začuđeno Devčić.

— Ništa, savršeno ništa! Pođimo malo dalje pa ćete vidjeti, kakve sam ja to signale malo prije otkrivao.

Zastavnik je Mikulin poveo pomorskoga narednika Devčića jedno petnaest koraka na desno pa mu je rekao:

— Pogledajte odavle na ono mjesto u Trstu, odakle ste prije vidjeli signaliziranje. Što vidite sada tamo?

— Vidim samo mirnu svjetiljku, koja gori na molu.

— A sada vratimo se natrag pa ponovno gledajmo s istoga mjesta u istom pravcu.

Obadvojica dođoše na staro mjesto.

— Opet se vide signali! — kliknuo je pomorski narednik Devčić.

No tek što je to izustio, uvidio je i on, zašto se prevario.

U tami pred njima njihalo se na slabom noćnom vjetru jedno drvo, i tako im se činilo, da se svijetlo, koje je zapravo mirovalo, gubi i opet pojavljuje.

Još malo, pa bi Grga Mikulin iz Morseovih znakova, koje je stvarao on i vjetar, bio iskombinirao čitavu depešu, koju je izmišljeni uhoda javljao iz Trsta nekuda na more kakvoj talijanskoj podmornici, koja nije imala pametnijega posla, nego da dolazi pred istarsku obalu i da prima ovakve smušene signale.

Pomorski je narednik Devčić pljunuo preda se i rekao iz porugljiv smijeh:

— Ph! Pošli smo u ophodnju, da hvatamo uhode, a uhvatili smo sami sebe. A što kažete, gospodine zastavniče, nijesu li sve glasine o nekakvom signaliziranju nastale upravo radi ovakvog varanja očiju?

— Bit će da je tako, — rekao je Grga Mikulin. — I ja doduše vjerujem, da ima uhoda u Trstu, pa i u ovoj našoj okolici, ali oni su pronašli zgodniji način za vršenje svojega zanata i nijesu tako nesmotreni, da bi se išli u noći odavati svijetlom, koje može svatko vidjeti.

Razočarani vratili su se vojnici oko 11 sati u svoju stražarnicu, da u njoj prosjede do zore.

Oko dva sata poslije ponoći zalepetali su i zapjevali u susjedstvu pijetli.

Pomorski se narednik Devčić nasmijao i zapitao Grgu Mikulina:

— Gospodine zastavniče, kako bi bilo, da pohvatamo te pernate signaliste, koji kukuriječu? Bit će da su i oni u vezi s Talijanima, zato ćemo samo osloboditi naše vojničko zapovjedništvo, a osobito grofa Reseguiéra straha pred uhodama, ako ih ispečemo i pojedemo.

— To bi bila prava vojnička šala, — rekao je Grga Mikulin. — Ali i to bi bilo manje zlo od onih krvavih događaja, koji su se zbivali u Galiciji i na drugim frontama, gdje su generali i pukovnici, zvali se oni Teršćanski ili kako drugačije, vješali ljude samo zato, jer su im ophodnje javljale o signaliziranju, koje je bilo po svoj prilici potpuno jednako onim znakovima, koje smo noćas mi gledali sa stare tvrđave na Brdu sv. Mihalja.

VI. STRAŽARI MORSKE OBALE U DOKOLICI

Drugi dan, t. j. 5. veljače g. 1916., htio je zastavnik Mikulin spavati sve do podne, ali je ostao ipak budan, jer su svi časnici i časnički kandidati, a među njima i on, bili pozvani, da prisustvuju u Svetom Roku spuštanju jednoga teretnoga broda u more.

To je bila za Trst i tršćansku okolicu velika svečanost. Pomorski je promet bio gotovo potpuno obustavljen, a sada se trgovačka mornarica imala ipak povećati za jednu jedinicu.

Već oko deset sati prije podne sakupilo se na brodogradilištu veliko mnoštvo vojničkih i građanskih odličnika. Uz tršćanskoga namjesnika, uz kontreadmirala Koudelku i uz neke pješadijske generale vrzli su se obalom pukovnici, linijski kapetani, majori, natporučnici, poručnici i zastavnici. Među njima se smješkao i linijski poručnik grof Reseguiér. Posebnu skupinu sačinjavale su gospođe, koje su bile obučene posve jednostavno, kako je to dolikovalo ratnoj ozbiljnosti.

Svi su se divili golemom željeznom trupu broda, koji je imao nositi ime „Cracovia". Brod nije bio još ni bojadisan, nego se ljeskao na suncu čeličnim odsjevom i rđavom patinom.

Nešto poslije deset sati čuo se dug zvižduk sirene, i brod je strelovitom brzinom jurnuo s drvenih skela u more. Voda se zatalasala i zapjenila, skele se rasuše po valovima, a radnici i mornari s krme i palube stadoše glasno pozdravljati one, koji su bili na kopnu.

— Krasno je bilo! — kliknule su neke lijepe gospođe.

— Krasno doista! — odgovorilo im je nekoliko dubokih muških glasova.

„Cracovia" je zaplovila morem, ali budući da još nije imala ni strojeva ni jarbola ni dimnjaka, ne bi bila daleko došla, da joj ne priskočiše u pomoć tri tendera, koji se najprije uzvrpoljiše oko nje kao sitne mušice oko velikoga bumbara, a onda je privezaše gvozdenim užetima i povukoše u tršćanski dok, da tamo istom dobije krila i okrilje.

Kada su se zastavnici Mikulin i Federer i natporučnik Held poslije te svečanosti uspinjali od Svetoga Roka u Sveti Florijan, osjetili su po prvi put, da im je kabanica preteška. Sunce je sjalo kao u svibnju, proljetni su sokovi strujali prirodom. Bademi su svuda cvali, na vlažnim osojnim mjestima zažutjela se jagorčevina. More se prelijevalo u nebrojenim bojama, o kamenje su na obali zapljuskivali sitni talasići.

Prošla su bila dva dana poslije toga.

Bila je večer 7. veljače 1916., kada su svi časnici bili pozvani, da prisustvuju noćnoj vježbi novoga reflektora od 110 centimetara. Naravno, viši časnici iz Trsta nijesu ovoga puta došli.

Reflektor je bio montiran na jednom brežuljku ispod Svetoga Florijana. Uza nj je bila samo momčad za poslugu, a zapovjednik momčadi natporučnik Vogel nalazio se jedno dvije stotine koraka daleko na jednoj uzvisini, gdje je sjedio i pušio zajedno s drugim časnicima.

Najprije je mjernik Altmann, Židov, rodom iz Bjelovara, protumačio konstrukciju reflektora. Spomenuo je, da njegova snaga iznosi 99 milijuna svijeća. Zatim je natporučnik Vogel sjeo uz vojnički telefon i stao izdavati zapovijedi:

— Svijetlo !
— Lagano lijevo !
— Lagano desno !
— Gore !
— Dolje !
— Pedeset stupnjeva lijevo !
— Zamračiti !

Velik pramen svjetlosti kružio je nad morem probijajući maglu, koja se bila spustila nad vodenu površinu, a kad je svjetlost zakrenula lijevo na kopno, vidjelo se mjesto Lazaretto sa svjetionicima i golim gajevima.

Na morskoj pučini odmah iza tršćanskoga nasipa za razbijanje valova uhvatio je reflektor jedan tender, koji je upravo isplovio iz tršćanske luke. Čitav je tender sinuo u bijeloj, blistavoj rasvjeti. Momčad je s njega dala nekoliko zvučnih signala, a reflektor je krenuo drugamo, da naskoro opet potraži svoj prijašnji cilj.

Iznad tršćanskog predgrađa Barkovlja, odnekle ispod borove šume i ispod tako zvanog Napoleonova puta, zasvijetlio je drugi reflektor s nešto slabijim pramenom. Njegova je svjetlost pala doskora na drugi tender. Momčad s toga tendera odgovarala je također signalima, ali se kod toga nije služila zvucima, nego crvenim svijetlom.

Vježbanje je trajalo dva sata.

Uzbunile su se pri tom neke male ptice, koje su stale dolijetati prema reflektoru ispod Svetoga Florijana, pršeći po osvijetljenom grmlju.

Kada je mjesec stao zapadati i zemlja se stala obavijati tamom, vratili su se časnici svaki na svoje mjesto.

Vježba se reflektorom poslije toga ponovila još nekoliko dana.

Jedne večeri pojavio se u vrijeme takve vježbe među časnicima, koji su sjedjeli na brežuljku, i natporučnik Cvenkelj, Ljubljančanin, kojega su zastavnici Mikulin i Federer bili upoznali prije dva mjeseca u Sesljanu. Čim je on opazio svoje znance, pridružio se odmah njima i stao im pripovijedati o novostima kod 37. pučkoustaškog bataljona. Govorio je :

— Vaš je bataljon još uvijek u Sesljanu. Straži stražu na morskoj obali i gradi utvrde kao i vi ovdje. Samo se čini, da ne će dugo ostati na svojem mjestu, jer će ga opet poslati nekuda u bitku. Očekuju i vas dvojicu, da preuzmete svaki svoj vod.

„Bilo bi mi draže, da me ne očekuju", pomislio je zastavnik Grga Mikulin.

Natporučnik je Cvenkelj pripovijedao dalje :

— U Sesljanu nije tako mirno kao prije. Talijani bombardiraju onaj dio obale sve češće i sve jače. Dolaze po noći talijanske ratne lađe, valjda torpednjače ili podmornice, i pucaju, kuda im se svidi. A s druge strane stali su pucati na taj kraj i talijanski dalekometni topovi, koji su postavljeni negdje na ušću Zdobe (Soče). Nedavno su razorili Turn-Taksisov dvorac u Devinu, a načinili su dosta štete i u Sistiani ili Sesljanu. Jedna je granata pala i u časničku blagovaonicu 37. pučkoustaškog bataljona. Na sreću nije nikoga bilo unutra.

— A je li bataljon imao inače kakvih gubitaka ?

— Čini mi se, da nije. Jedino prvoj satniji ne zapovijeda više natporučnik dr Štresle, nego natporučnik Štimer.

— Kako to ?

— E, pa vi ništa ne znate ? Znak, da se ni s kim od bataljona ne dopisujete.

„Zašto da se i dopisujem, kad želim, da me zaborave i izgube u svojem popisu ?" pomislio je zastavnik Grga Mikulin.

Natporučnik je Cvenkelj nastavio pripovijedanje, kod kojega se gradio vrlo važnim :

— Doktor Štresle je poludio !

— Poludio ?! — začudiše se zastavnici Mikulin i Federer.

— Jest, jest, poludio je. Dobio je rabies. U svojem bjesnilu dolazio je u sukob sa svima, a najviše s pukovnikom Majsnerom, koji ga je najposlije otpremio u nekakav zavod u Beču.

Te je večeri ušao u dušu zastavnika Grge Mikulina ponovno velik nemir, ali ne radi sudbine natporučnika doktora Štreslea, nego radi toga, jer je čuo od natporučnika Cvenkelja, da bi doskora mogao opet poći s 37. pučkoustaškim bataljonom u prvu bojnu liniju.

Vrativši se u svoj stan zapisao je u dnevnik i ove riječi :

„Fugit irreparabile tempus. Dosadašnjim svojim napretkom ne mogu biti zadovoljan. Znadem vrlo malo, za opstanak se nijesam pripravio. Vrijeme bi bilo da se ozbiljnije prihvatim svojega usavršivanja. Trebalo bi mi više dobrote, vedrine i urednosti. Sve se više blata

uvlači u moju dušu, sve više sumnje i neurednosti imade u mojim mislima. Bože, neka se vrši tvoja volja! Spasi me!"

VII. UZ TAMBURICU

Bilo je mirno popodne sredinom veljače g. 1916. Obzorje je bilo zasićeno sunčanim sjajem, a more se mazilo obali laganim zapljuskivanjem valova. Bademi su bili već ocvali, breskve su se i kajsije bile osule gustim rumenim cvijecima, kraj potoka i na rubovima livada i živica venuli su zadnji šafrani, jaglaci i jagorčevine. Veliki grmovi ružmarina mirisali su i cvali u vrtovima gledajući u svijet bezbrojnim plavim očicama. Čitav dan žuborila je u zraku ševa, kao da se ne može dosta nadiviti toplomu suncu, širokomu obzorju i nedužno razigranoj morskoj površini.

U dvorištu pučke škole u Svetom Florijanu, gdje je inače stanovala jedna satnija pomorskoga bataljona, sakupili su se na kućnu zabavu zastupnici čitave austro-ugarske monarhije. Premda se nije točio nikakav alkohol, ipak su svi vojnici bili vrlo brbljavi. Grof je Reseguiér taj dan bio pošao u Trst, zato su njegovi podložnici mogli bez straha da pjevaju i sviraju.

Središte čitave zabave bio je tamburaški zbor, koji je sjedio u sredini dvorišta za velikim hrastovim stolom svirajući same hrvatske i slovenske komade. Tamburaši, veseli momci iz Bele Krajine, koji su inače sa svojom radničkom četom stanovali na morskoj obali ispod Svetoga Florijana u Lazaretu, htjeli su da sviraju vojničkim tempom, u kojem se nije razlikovalo crescendo i descrescendo, piano i forte. Biserničar se zagledao u svoj instrumenat, kao da se sam naslađuje prebiranjem hitrih prstiju; bugarijaš je hvatao bezbrižno odmjerene akorde i motrio izazovno drugove, kao da je spreman razbiti svoje glazbalo o glavu svakomu, tko bi ga pokudio; onaj s bračem u ruci, činilo se, da nije još dobro naučio svirati, jer se njegova trzaljka čula isto tako glasno kao i žice, a njegov izraz na licu kao da je govorio biserničaru: „Polako, brate, nijesmo na jurišu"; onaj pak četvrti, što je stajao uz berde, gledao je zadovoljno u mornare i pješake po dvorištu, kao da bi želio zapje-

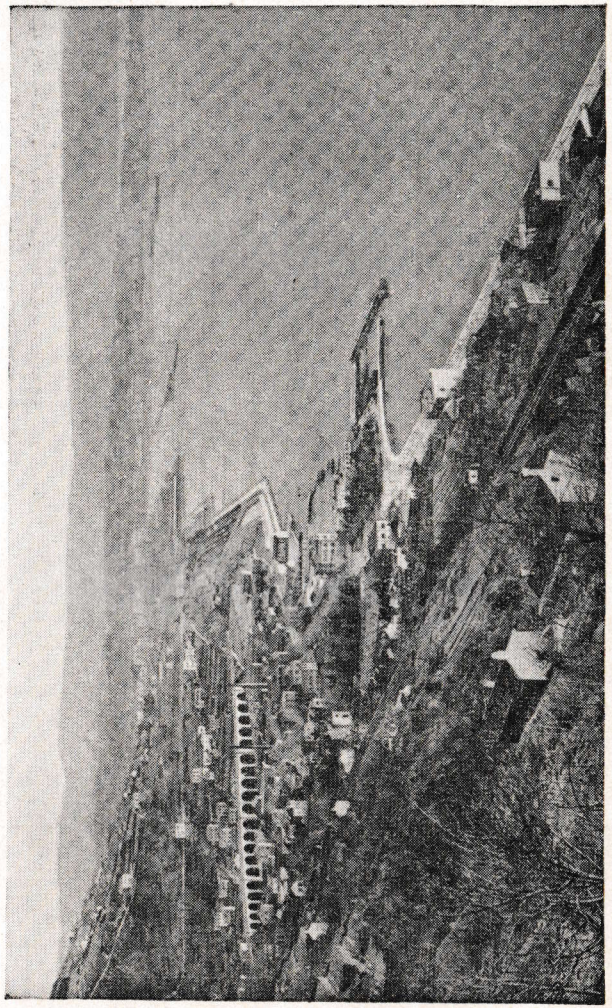

Pogled na Trst i okolicu

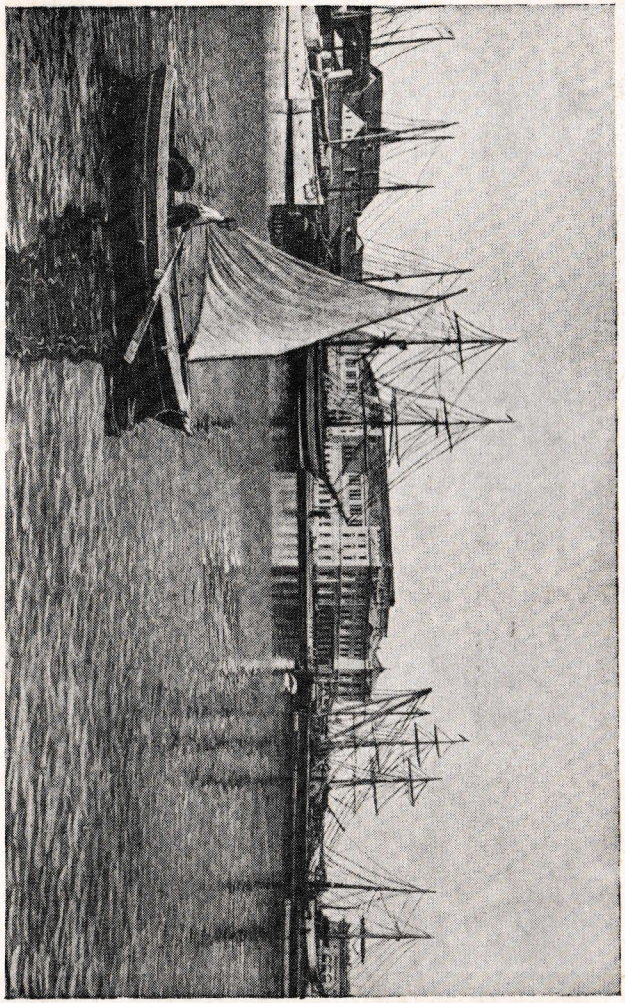

Trst — dio luke i željezničke stanice

vati: „Što po vilajetu — veliki premeću, — hoće l' se pobiti — il' će se složiti, — ne marim o tomu, — pokoj dam svakomu, — po volji živim, — po volji gudim."

U dvorište je došao i natporučnik Held sa zastavnicima Grgom Mikulinom i Henrikom Federerom i madžarskim poručnikom Galambošem. Sva četvorica časnika i časničkih kandidata sjedoše za jedan omanji stol, koji su za njih iznijeli mornari iz škole u dvorište.

— Svašta čovjek vidi u toj našoj Austrougarskoj, — govorio je crvenokosi natporučnik Held. — Ja bih samo želio, da su tu moji zemljaci, pa da zaplešu koji svoj „lendler". Kada naši štajerski razigrani momci počnu udarati dlanovima po koljenu ili po zamazanim petama, onda gledam u njima praiskonsku snagu divova, o kojima se pričaju svakojake priče.

Zastavnik je Grga Mikulin bio ponosan, što je mogao svojemu drugu Henriku Federeru tumačiti, kako se zovu pojedina glazbala. On je bio u taj mah uvjeren, da su Slovenci i Hrvati jedan narod. U toj ga je iluziji utvrđivalo i to, što je čuo, kako je tamburaše njihov vodnik, rodom odnekale od Kranja, nazivao Hrvatima, a oni se nijesu ni najmanje bunili protiv toga naziva.

Razgovor je u dvorištu postajao sve življi. Tamburaši su htjeli da danas odsviraju sav svoj repertoar. Poslije svakoga komada načinili bi kratku stanku, a onda bi još većom žestinom nastavili sviranje.

Natporučnik je Held govorio:

— Gospodo, ja već davno želim da pohodim Bosnu i Hercegovinu. Čitao sam jednu knjigu o tom narodu, zato bih htio osobno da vidim Bosance, kako plešu kolo uz duduk dipala i uz sviranje tamburice.

Poručnik Galamboš, koji je u početku bio najrogoborniji u društvu, naslonio se doskora lijevom rukom uza stol i stao crtati po njem nekakve nesuvisle likove.

— No što si se tako zamislio? — pitao ga je zastavnik Grga Mikulin.

Galamboš je sentimentalno uzdahnuo, a onda je stao govoriti:

— Tako! Zaželio sam da se sada prošećem peštanskim Varošligetom. A na večer bih otišao u koju kavanu, da slušam cigansku glazbu. Ej, ne znate vi, kako sviraju madžarski primaši. Tisuće zasluže oni u jednoj noći! Čovjek ne mari, da proda čitav imutak, samo da njih sluša. Nema glazbe nad našim guslama...

Oduševljenomu je poručniku ponestalo riječi, jer je znanje njemačkog jezika bilo u njega premaleno za nove pohvale. Glava mu se spustila još niže k stolu i nisu je mogli podići u vis ni krepki zvuci „Junaka iz Like".

Zastavnik je Grga Mikulin razumio čežnju poručnika Galamboša. Svi su ti Madžari, koje je upoznao u vojsci, bili na isto brdo tkani. Ne samo kršćanima, nego i njihovim Židovima kao da je prešla u krv rečenica: Extra Hungariam non est vita, et si est vita, non est ita. Nijesu oni čeznuli za guslama toliko možda stoga, što je to najsavršenije glazbalo, nego stoga, jer je to po njihovu mišljenju bilo njihovo glazbalo. Grga se Mikulin sjetio u taj mah, kako je prije jedno sedam mjeseci gledao u Voloskom pokraj Rijeke jedan madžarski bataljon, koji je dolazio na odmor s Doberdoba. Pred prvom je satnijom stupao ciganin svirajući uz gusle burne madžarske davorije, a za njima se iz stotina grla orila jednoglasna pjesma časnika i momčadi. I slušajući svoju glazbu svi su se vladali, kao da idu u svatove Janošu Hunjadiju ili Sibinjaninu Janku. Grga se Mikulin sjetio i toga, kako je u školi jednogodišnjih dragovoljaca u Gracu svaki dan s madžarskim drugovima, akademski obrazovanim ljudima, raspravljao o evropskoj kulturi. Upravo djetinjom nekritičnošću govorili su oni o velikim književnicima svojega naroda. Madácheva je „Čovjekova tragedija" bila za njih najdublja evropska drama; Jókai im je bio najbolji svjetski romanopisac i pjesnik balada; Rakóczijeva im je koračnica nadvisivala sve svjetske proizvode iste vrste.

Dok su časnici u dvorištu škole Svetoga Florijana govorili o svemu i svačemu, nakupilo se u jednom kutu dvorišta gotovo pola satnije djece. Danteov je jezik doskora nadglasao sve austrougarske jezike, pa i jezik hrvatske većine.

Zaoriše zvuci nove slovenske pjesme.

Male se „sinjorine" uhvatiše sve po dvije skupa i započeše dosta harmoničan ples. Vojnici su im se smijali, ali se djevojčice nijesu dale smesti. Nije mogao njima ni biserničar uteći, premda se žurio tako, da ga onaj s bračem nije mogao više dostići.

Štajerac se natporučnik Held zagledao u ples djevojčica i stao govoriti:

— Vidite, takve pojave nema u sjevernim krajevima. To je južnjački temperamenat. Pjevanje je i plesanje ovim djevojčicama kao prirođeno. Nalaze se u dobi između sedam i deset godina, a već plešu posve točno po taktu i okreću se tako vješto, kao da su bile u plesnoj školi.

I dva su se dječaka umiješala među djevojčice. I oni su zaplesali, ali neskladno, šakački, razbijački. Vrtjeli su se kao dva medvjedića, povlačeći slabe papuče nemilosrdno po kamenju i skačući, kao da plaše vrapce u zrelu usjevu.

Na dvorišnim su vratima postajkivale djevojke iz Svetoga Florijana, ali one bi se samo časak zagledale u vojnike i u dječje društvance te bi se nasmijale i pošle dalje.

Pred večer raziđoše se vojnici svaki na svoju stranu. Belokranjski tamburaši odoše u Lazareto. U školi Svetoga Florijana ostadoše samo mornari.

Mikulin je ispratio druga Federera do obližnje tvrđave na Brdu svetoga Mihalja.

Svuda se s padanjem predvečernje svježine osjećao miris pronikle trave i procvala ružmarina.

Došavši na vrh brežuljka okrenuli su se Grga Mikulin i Henrik Federer prema zapadu.

Gledali su divnu površinu mora.

Sunce je bilo utonulo iza Gradeža, koji se sada stisnuo na niskoj furlanskoj obali uz more mrk i tajnovit, kao da se boji kakve sablasti.

Jedan dio morske pučine svjetlucao je kao veliko garište: u golemoj kotlini tršćanskoga zaljeva kao da je izgorjela velika borova šuma; žeravica je još tinjala prevlačeći se na nekim mjestima pepelom, a dim i modri i crveni plamen digao se u visinu te se u bezobličnim mrljama i krpama zgusnuo na obzorju.

VIII. POKVARENO BLAGDANJE VESELJE

Poslije mnogih kiša u prvoj polovici mjeseca ožujka i poslije nemilosrdnoga hujanja bure, koja je bila zaustavila naglo razvijanje lišća, cvijeća i proljetne trave, opet je došla jedna krasna nedjelja.

Bio je 19. dan mjeseca ožujka 1916., dakle blagdan sv. Josipa i ujedno dan Gospodnji.

Momci su pomorskoga bataljona bili djelomice na stražama, a najveći se dio njih odmarao ispred školske zgrade u Svetom Florijanu.

U toplom proljetnom suncu osjećala se radosna opojnost. Cvjetale su trešnje, pupao je glog i kupina, mirisao je ružmarin, pjevali su kosovi i ševe.

Struja sretnog života prelijetala je i iznad namreškane morske površine, koja se ljeskala u različitim bojama, a najviše u ultramarinovoj i kositrenoj.

U neobičnoj bjelini sjajili su se na obalama tršćanskoga zaljeva gradovi i dvorci Piran, Izola, Kopar, Trst, Miramar i Devin, a vidjeli su se čak i Gradež i slavna Akvileja.

Činilo se, da taj dvostruki blagdan slave i borci na sočanskoj fronti, jer se odanle nije čula nikakva topovska grmljavina niti su se zapažali od eksplodiranih granata oblaci dima, koji bi kvarili krasnu bjelinu još uvijek snijegom pokritih Julijskih Alpa, vrlo jasno istaknutih na krajnjoj crti obzorja.

Na nagovor zastavnika Henrika Federera, bečkoga Židova, pošao je Grga Mikulin 19. ožujka 1916. sa svojim drugom iz Svetoga Florijana u Milje ili Muđu. Bila su tri sata poslije podne, kada su se mladi zastavnici spustili nizbrdo u tijesne ulice pomorskoga gradića. Brzo su došli u glavnu ulicu, kojom je vrvjelo veliko mnoštvo djevojaka. Henrik je Federer smiono zavirivao svakoj djevojci u oči i pravio svakojake primjedbe, a Grga se Mikulin zakopčao u mrku šutnju.

— Baš nemaš nikakva smisla za ljepotu ; pogledaj, što je zgodna ova mala, — dražio je Federer svojega druga, kada bi pokraj njih prošla koja ružnija djevojka.

A Grga je Mikulin sve dobro opažao i imao za sve smisla, ali je htio da sve oko sebe promatra bez strasti i da se vlada prema ženskom svijetu onako, kako je želio da se drugi vladaju prema njegovim sestrama.

— Strašno si dosadan ! — rekao je najposlije Henrik Federer svojemu drugu Grgi Mikulinu te se odijelio od njega i pošao u jednu slastičarnu, u kojoj su se gurali mornari i kojekakve žene.

Zastavnik je Grga Mikulin prolazio sam ulicama promatrajući pučanstvo, koje je bilo većinom tamnoputno.

Djeca su se svađala i utrkivala u oblacima prašine, dječaci su se igrali Indijanaca i vojnika, a stražari su se ljutili i rastjerivali derane.

Oglasi na ulazu u kinematograf pravili su reklamu za „veliku detektivsku dramu, koja imade filmsku dužinu od 1300 metara".

I zastavnik je Grga Mikulin pošao u kinematograf. Ali je slabo mogao pratiti razvoj radnje, jer su posjetnici kinematografa svi glasno vikali, i to ne samo za vrijeme odmora, nego i za vrijeme predstave. Taj ga je južnjački običaj smetao nekada i na Rijeci, a pogotovu sada, kada se namjerio na još bučniju publiku.

Ne gubeći ni najmanje dobre volje izašao je zastavnik Grga Mikulin prije svršetka komada iz kinematografa i prošavši još nekoliko puta glavnom ulicom Muđe stao se uspinjati natrag uzbrdo prema Svetom Florijanu.

Na prvom se brežuljku zaustavio. Zagledao se prema zapadu, gdje je sunčana kugla tonula u furlanskoj ravnici negdje iza ušća Soče, velika i sva krvava, navještajući ponovnu promjenu vremena. Površina tršćanskoga zaljeva, mirna i bez ijednoga parobroda i čamca, svjetlucala se, kao da je od kovine.

Dok je zastavnik Grga Mikulin stajao, dostigao ga je njegov drug Henrik Federer. Bio je ljut, u očima mu je titrala zloba. Odmah je stao prekoravati Grgu Mikulina :

— Baš si mi fin drug ! Ostavio si me u onoj špilji sama i ne bi ni prstom maknuo, da mi se što dogodilo.

— Pa ti si ostavio mene, a ne ja tebe, — branio se Grga Mikulin.

— Jesam, jer sam mislio, da ćeš svakako poći za mnom. A nijesi valjda ni pomislio na to, što se moglo dogoditi tvojemu drugu? Kažem ti : žao mi je, što nijesam ponio revolvera sa sobom. Bio bih ja već nekomu posvijetlio.

„Brbljavče !" mislio je u sebi Grga Mikulin, dok je Henrik Federer nastavio da dalje psuje :

— Molim te, koji je to način ? Ti mornarski morski psi umalo da nijesu i pesnicama navalili na mene. Mornarica bi bila potukla pješadiju. A sve samo zato, što sam jednoj djevojci kupio torte.

— Zašto si dirao u ono, što nije tvoje ? — dobacio je Grga Mikulin.

— Što ne bi bilo moje ?! — ljutio se Henrik Federer. — Ti misliš, da sam ja dirnuo u čiju zaručnicu ili ženu ? U tom se ljuto varaš. One djevojke, koje su bile u onoj špilji, nijesu nikakve Julije, koje bi imale svoje Romee, ni Dezdemone, radi kojih bi morao biti ljubomoran kakav Otelo. One nijesu ničije. Ili da bolje reknem, one su svačije. I moje i tvoje.

Zastavnik je Grga Mikulin šutio. Nije se htio prepirati bez koristi. Ali i njegovo je blagdanje raspoloženje bilo pokvareno. Idući naprijed prema Svetomu Florijanu nije se on mnogo obazirao na raspravljanje svojega druga, nego je mislio na svjetski rat, koji je razuzdao bezbrojne strasti i umanjio svagdje osjećaj odgovornosti.

U Svetom Florijanu raziđoše se zastavnici najprije svaki na svoju stranu, da pregledaju svoju momčad, a oko sedam sati sastadoše se ponovno na večeri kod bataljonskoga zapovjednika grofa Reseguiéra. Došao je i natporučnik Held i poručnik Galamboš i jedno pet drugih časnika, zastavnika i kadeta

Grof je Reseguiér stanovao u ispražnjenoj vincilirskoj kući na malom imanju nadvojvode Leopolda Salvatora. Zlobni su jezici govorili, da je on sada postao nadvojvodinim vincilirom. Svi putovi, koje je on dao vojnicima graditi, imali su samo tu svrhu, da sa svih strana učine što lakši pristup k imanju. Časnici su mislili, da bi se u parku toga imanja dali izgraditi najbolji zakloni za rezerve i za streljivo, ali on nije dao unutra iskopati nijedan jarak niti je dao otkinuti s drveta ili s grmova ijednu šibu.

Na večeri 19. ožujka 1916. držao se grof Reseguiér veličanstveno i ceremonijalno kao i inače. S obligatnim smiješkom na licu, sa šekspirskom bradicom i pomno začešljanom, već prorijeđenom kestenjastom kosom sjedio je on gotovo ukočeno na pročelju stola. Svaki pokret vilicom i nožem imao je pokazati velikoga gospodina, koji čuva svoje dostojanstvo i kod nošenja zalogaja u usta.

Svršivši večeru digao se grof Reseguiér prvi od stola, kako je i inače činio, a ostalim je časnicima i časničkim kandidatima kazao :

— Vi možete, gospodo, popiti još koju čašicu i ispušiti koju cigaretu u ovoj blagovaonici, a onda molim gospodu zastavnike Mikulina i Federera, da prije polaska na počinak dođu k meni u pisarnu. Ja ću tamo raditi do devet sati.

Svi su časnici raspravljali, zašto je grof Reseguiér pozvao spomenute zastavnike k sebi, ali nitko nije znao razloga za to. Poziv je bio svakako neobičan, jer su se prijavci inače održavali u jutro.

Tek što je prošlo osam i po sati, oprostili su se zastavnici Mikulin i Federer od svojega društva i zaputili se u bataljonsku pisarnu.

Grof je Reseguiér ustao i gledajući u jedan spis počeo govoriti :

— Gospodo zastavnici, ja sam danas poslije podne dobio iz Trsta od pomorskog zapovjedništva nalog, koji se tiče vas. Pišu mi naime, da se sutra do deset sati prije podne imadete obadvojica prijaviti u Trstu u pomorskoj vojarni na obali. Ja vam najljepše zahvaljujem za vaš trud, što ste ga imali kod mojega bataljona. Parobrod iz Svetoga Roka polazi u Trst u šest sati u jutro, zato bi bilo nezgodno, da se s vama opraštam sutra. Činim to danas i želim vam svaku sreću.

— A kamo ćemo onda poći iz Trsta ? — pitao je Henrik Federer.

— Ne znam, gospodo, — rekao je grof Reseguiér, — meni je samo javljeno, da se imadete prijaviti u tršćanskoj mornarskoj pisarni, a tamo ćete saznati dalje, što vam valja činiti.

Kod tih riječi pružio je najprije Grgi Mikulinu, a onda Henriku Federeru ruku i time im je dao na znanje, da je prijavak svršen.

— Dakle, moramo pakovati, — rekao je Henrik Federer, kad su bili vani.

— Učinit ćemo to vrlo lako, jer smo obadvojica uvijek spremni na put, — primijetio je Grga Mikulin gradeći se, kao da je vrlo ravnodušan, a u duši su ga mučila svakojaka pitanja.

IX. SLABO PROSPAVANA NOĆ

„Putuješ po svijetu kao nečiji kovčeg. Čim se malo smiriš u kakvom kutu (nikomu na putu), odmah napišu na tebe novu adresu, i putovanje se dalje nastavlja. Pa gdje će svršiti to bezvoljno tumaranje ?"

Tako je govorio u sebi zastavnik Grga Mikulin, kada je u prvom katu jedne seljačke kuće, u kojoj je stanovao, trpao svoje stvari u torbu naprtnjaču.

Najprije je zapakovao rublje i obuću. Onda su došli na red papiri i knjige.

Grga je Mikulin strastveno čitao i učio. Vjerovao je u svoje buduće književničko zvanje, zato je uvijek nosio sa sobom čitavu malu knjižnicu.

Brzo je tada spremio u torbu „Nasljeduj Krista", neka Šekspirova djela i Trajčkeovu „Njemačku politiku". Kod knjige Rudolfa H. Barča „Njemački narod u teško doba" stao je i razmišljao. Bi li tu knjigu dalje nosio sa sobom ili bi je ostavio u Svetom Florijanu? Napisao je u njoj mnoštvo bilježaka, jer je htio da je ocijeni u posebnom članku, u kojem bi izvijestio hrvatsku čitalačku publiku i o drugim knjigama Rudolfa H. Barča, a naročito o njegovu pamfletu protiv Hrvata, kojemu je naslov „Pripovijest o Ančici i njezinim ljubavnicima". Sada je mislio, da ne će moći svršiti toga članka, zato je rastrgao bilješke u sitne komadiće i ostavio knjigu na stolu. Kod Nazorovih je knjiga također razmišljao i probirao. Od oveće rasprave, koju je bio započeo pisati o tom pjesniku, dovršio je bio u Svetom Florijanu i poslao u Zagreb četiri poglavlja: I. Nazorov ideal, II. Nazorova religija, III. Nazor i Kranjčević, IV. Pjesme rodoljupke i „Medvjed Brundo". Preostala su bila još dva poglavlja: V. Nazorova forma, VI. Pjesnik onih sjutrašnjih. Ali je sumnjao, hoće li u novom boravištu, kamo je trebao doći, imati zgode za pisanje rasprava. Stavio je u torbu samo važnija Nazorova djela, a druge je njegove knjige ostavio na stolu.

Popodnevnom je današnjom poštom iz Trsta dobio svezak ratne „Luči" za godište 1915.—16. i pismo od profesora Ferde Rožića. „Luč" je također zapakovao, a Rožićevo je pismo odmah pročitao. Što je u pismu saznao, to ga je ispunilo još većom malodušnošću. Uvidio je, da je bio sličan utopljeniku, koji se hvatao za slamku, kada je bio načinio osnovu, kako će se zagovorom visokih ličnosti osloboditi krvave službe na fronti. Sada mu je naime njegov prijatelj profesor Ferdo Rožić javljao, da je njegova nada, koja je bila i onako vrlo malena, potpuno propala. Nitko nije imao volje da se ozbiljnije zauzme za njega, zato se morao i dalje tući od nemila do nedraga.

Kad je Grga Mikulin bio s pakovanjem gotov, brzo se raspremio, svršio svoju večernju molitvu, utrnuo petrolejsku svjetiljku i legao.

Nije mogao zaspati, jer su u prizemlju gostionice, u kojoj je stanovao, ukućani odviše glasno razgovarali i

pjevali. Sinoć su na istom mjestu djeca vrištala, a žene su se svađale. A danas je sve bilo drugačije. Razgovarali su tako umiljato, kao da se nikada nijesu svađali. Skladni djevojački i dječji glasovi pjevali su uz to barkarolu „Santa Lucia" i druge talijanske popijevke.

Zastavnik Grga Mikulin nije mogao zaspati ni onda, kada je pjevanje u prizemlju prestalo i kada je u cijeloj okolini zavladao mir. Bio je odviše uzbuđen, razmišljao je o svojoj budućnosti.

Kamo će sada poći? Hoće li mu sutra u 10 sati kazati u mornarskoj vojarni u Trstu, da ima poći svojemu kaderu u Grac ili k 37. pučkoustaškom bataljonu?

Nije mu se sviđalo ni jedno ni drugo.

Grga je Mikulin razmišljao o sebi:

„Tko sam ja? Pred Bogom osoba. Ljudska osoba s razumom, slobodnom voljom i slabim tijelom. Neznatna i grješna osoba, puna zlih sklonosti, mučena težnjom i nastojanjem, da dođe do dobrote. Oh, koliko sam daleko od svojeg ideala! A što sam pred ljudima? Još nitko i ništa. Mladić, valjda previše osjetljiv, pun romantičkih maštanja, koji nosi u duši ljepotu stilova Izaije, Jeremije i Joba, koji traži utjehu u mudrim rečenicama knjige „Nasljeduj Krista", koji citira Šekspira, Homera i Horacija, koji se buni protiv Tolstoja, Renana, Ibsena, Strindberga, Šopenhauera, Marksa, Kanta, Kroćea i Ničea, mladi drug dra Ljubomira Marakovića, Petra Rogulje i dra Velimira Deželića sina, žaleći za divnim karakterom drom Rudolfom Ekertom, nemiran, povučen u sebe, slab i pun depresije, kada mislim o sadašnjosti, ali osjećajući neobičnu snagu, kada mislim na budućnost. Oh, samo kad bih se mogao riješiti ovoga mrcvarenja. Prolazi evo već treća godina, otkako sam otrgnut od svojih najdražih zanimanja i primoran na nešto, protiv čega se buni sva moja unutrašnjost."

Zastavnik je Grga Mikulin kušao da predoči sebi, kakav ga život čeka, ako se povrati u Grac k svojoj 27. pješačkoj regimenti, kod koje je proživio drugu polovicu godine 1914. i prva tri mjeseca g. 1915.

Same neugodne uspomene iskrsavale su pred njime. Čekaju ga smrdljive, jednoličnе i mučiteljske vojarne, koje izgledaju kao kaznionice, dakako s tom razlikom, što se u kaznionicama znade, koliko čovjek mora ostati u njima, a u vojarnama se u ratno vrijeme ne zna ni to. U njima gospodari tortura ukočenosti. Sve

mišljenje, čuvstvovanje, razgovori, pravila i formule imali bi se ravnati prema načelu: tako je rekao reglement. S vojnicima valja uvijek stupati sredinom ceste kao za dokaz, da čovjek ne spada u normalno ljudsko društvo, U jutro sluša vojnik surove povike: Auf, na noge! Tri put na dan sviraju trubljači „Na molitvu", ali kod kadera se moli mnogo manje nego na fronti. Na vježbalištu su glavne komande: Nieder i Kriechen! U takvom ležanju i puženju uživaju kojekakvi časnički sadisti, koji najvole vojnike primoravati, da legnu u blato. Često se vojnik vraća o podne u kasarnu sav zamazan kao svinja iz kaljuže, a u dva sata već sve mora biti na njem čisto, i sva se puceta moraju svijetliti kao novo ogledalo.

Čovjek dođe u bolnicu, gdje ga također časte surovostima.

„Što vam je?"

„Imam gnojnu anginu."

„Dajte mu vode za grgljanje."

„A što je vama?"

„Imam proširenje srca."

„Dajte mu hladne obloge, a onda neka ide na frontu, gdje će izliječiti sve bolesti."

Kada čovjek dobije kinin ili aspirin, to znači, da je već duša na jeziku.

Surovost vojničkoga života kod kadera često je izmamila iz usta Grge Mikulina one stihove, kojima je Heine pozdravljao Berlin, a Mikulin ih je primijenio na Grac:

„O Graz, o Graz, du grosses Jammertal,
Bei dir ist nichts zu finden, als lauter
Angst und Qual;
Der Offizier ist hitzig,
der Zorn, und der ist so gross,
Miserabel ist das Leben,
das man erfahren muss."

Grozničavo je raspoloženje prolazilo sada u Svetom Florijanu tijelom zastavnika Grge Mikulina, kada je pomišljao na to, da bi se morao povratiti k svojoj 27. pješačkoj pukovniji u Grac.

A što onda, ako se bude morao povratiti k 37. pučko-ustaškomu bataljonu?

To znači još goru stvar. To znači zacijelo povratak na frontu, na kojoj je već dosta prepatio.

Kao strašne halucinacije vrzli su se glavom zastavnika Grge Mikulina prizori, koje je doživio na visovima oko Monfalkona za vrijeme treće talijanske ofenzive krajem mjeseca listopada g. 1915.

Gle, on posve jasno vidi kotu 21. Do njega dolazi njegov vodnik trščanski Slovenac Anton Jurisinović, kojemu je kugla od šrapnele izbila desno oko. Krv se cijedi niz lice, a Jurisinović prebire rukom krpe mesa i kože po krvavoj očnoj šupljini i pita: „Je li istina, da sam izgubio oko?" Dolazi drugi prizor. Talijanska je granata zasula u streljačkom jarku pješake Luku Hriberšeka i Matiju Potočnika. Jednoga je potpuno zatrpala gromila kamenja, a drugomu viri van tek lice s otvorenim zapjenjenim ustima. Brzo ih otkapaju. Oni se dižu i zahvaljuju svojim spasiteljima. U taj čas dolijeće šrapnela u skupinu od šestorice ljudi. Nikomu se ništa ne događa, samo se Hriberšek i Potočnik ruše na zemlju, obadvojica na smrt ranjeni. Dolazi i treći prizor: pješak Jan Dočkal pada od talijanske granate držeći na svojem stražarskom mjestu krunicu u ruci. Za njim se ruši razvodnik Jan Padrtka s prebijenom nogom ispod koljena. Onda dolazi pješak Metod Tomašek, otac sedmero djece, koji pada mrtav od granate na ulazu u sigurno zaklonište.

Znoj je počeo oblijevati zastavnika Grgu Mikulina, kada su se pred njim stale izmjenjivati povorke izranjenih tjelesa s plastičnošću Mikelanđelova „Sudnjega dana". U noći su takve sablasne predodžbe mnogo jasnije i strašnije. Čuo je, kako mu bilo na sljepočicama tuče kao lupanje kladiva po nakovnju.

Teškom je mukom prognao od sebe prizore s kote 21, ali tada se pred njim pojaviše prizori iz tako zvanoga manjega tunela na željezničkoj pruzi između Monfalkona i Svetoga Ivana. To nijesu više ranjenici, nego bolesnici zaraženi kolerom. Sjede ili čuče na željezničkim tračnicama, zeleni u licu, stenju, plaču i previjaju se, ostavljeni od liječnika i prepušteni strašnoj smrti, koja ne će da dođe najednom, već polagano truje i ubija kap po kap njihove krvi.

Prije tjedan dana probudio je zastavnika Grgu Mikulina u istoj sobi, u kojoj se sada mučio, žestok potres. Neugodno drndanje i mumljanje djelovalo je sabla-

sno u noći. Krave su negdje mukale, magarci su revali, kokoši su se usplahirile. Ali je Grga Mikulin ipak bio brzo nanovo zaspao. A sada mu san nije htio doći na oči sve do zore, kada je lagano zadrijemao gledajući još i u snu pred sobom izmrcvarena tjelesa mrtvaca i ranjenika.

X. PROLAZAK KROZ TRST

U mornarskoj tršćanskoj vojarni nađoše se točno u 10 sati prije podne u ponedjeljak 20. ožujka 1916. austrougarski zastavnici Grga Mikulin i Henrik Federer.

Poslije neprospavane noći Grga je Mikulin jače osjećao neugodan zadah vojarne. Takav vonj imadu i druge zgrade, u kojima stanuju ljudi tek privremeno, primorani da se otkinu od svojih obitelji i svojega redovitoga zanimanja. To je vonj ne samo vojarna, nego i zatvora i željezničkih stanica. Možda vonj vojarne nije toliko neugodan fiziološki, koliko moralno. Još bi čovjek nekako podnio vlagu, trulež, znoj, karbol, kefe za pranje, amonijak i druga sredstva, koja neugodno podražuju nosnu sluznicu, ali pomisao na brutalno sapinjanje čovječjega dostojanstva i slobode ne da se nikako otkinuti od želje za pljuvanjem i grdnjom. Na taj način pretvara se vonj organskog raspadanja u smrad psovke i rugobu kletve.

U prvom katu primio je u pisarni zastavnike Grgu Mikulina i Henrika Federera jedan korvetni poručnik rodom Bakranin, neobično velike glave, a inače vrlo ljubezan i susretljiv. Izgovarajući dosta teško njemačke riječi čitao je on zastavnicima zapovijed:

„Grga Mikulin, zastavnik 27. pješačke pukovnije iz Graca, dodijeljen 37. pučkoustaškom bataljonu iz Znojma, i Henrik Federer, zastavnik bečke pukovnije „dajčmajstera", isto tako dodijeljen 37. pučkoustaškom bataljonu iz Znojma, imadu se povratiti na službu k istomu bataljoun, jer su izvršili svoju zadaću kod pomorskoga bataljona R."

— To znači dakle da idemo na frontu ? — rekao je Grga Mikulin korvetnomu poručniku.

Govorio je s njim hrvatski, jer je vidio, da on vrlo nerado i vrlo teško svladava njemačke rečenice.

— Jest, idete na frontu, — odgovorio je korvetni poručnik.

— A biste li nam mogli reći, kamo idemo ?

— Ne znam. Poznato mi je samo to, da morate ići najprije željeznicom do Prvačine, a tamo ćete dobiti dalje upute. Mislim, da se vaš bataljon nalazi negdje oko Gorice.

Primivši „otvorenu zapovijed" za vožnju na željeznici oprostili su se zastavnici Grga Mikulin i Henrik Federer s ljubeznim Bakraninom te su se zaputili na kolodvor noseći na leđima tešku torbu uprtnjaču, a oko pasa kožnat pripašaj s revolverom i zaštitnom maskom.

Saznali su, da im vlak polazi istom nekoliko minuta poslije četiri sata, zato su svoju prtljagu ostavili u kolodvorskoj garderobi i pošli u grad.

Svagdje su opažali veliko nazadovanje tršćanskoga blagostanja. Trgovi su bili gotovo prazni, a to se nije moglo pripisivati samo tomu, što je već bilo prošlo jedanaest sati. Stare seljakinje iz okolišnih sela prodavale su na svojim stalnim mjestima zelje i krumpir, a kad ih je zastavnik Grga Mikulin pitao, ide li im trgovina kao nekada u vrijeme mira, odgovorile su slovenskim jezikom:

— Gospodine, sada je rat, zato mi niti živimo niti umiremo.

Prolazili su gradskim trgovima i ulicama. Zgrada talijanskoga dnevnika „Piccola" stajala je još uvijek, kakva je ostala poslije požara, koji su bili podmetnuli zlikovci u nedjelju 23. svibnja 1915. Rulja gradske klateži provalila je bila iz tako zvanoga „staroga grada" i demolirala ili zapalila najuglednije talijanske radnje. Dnevnik je „Piccolo" gorio cijelu noć i čitav dan. Preostali su samo pocrnjeli zidovi, koji su s jedne strane imali služiti kao prijetnja, a s druge su strane vapili za osvetom.

Našetavši se po napola izumrlim tršćanskim ulicama spustili su se zastavnici Mikulin i Federer prema luci. U gostionici „Zum Rössel" naručili su objed. Nekada se tu dobivala vrlo dobra i jeftina hrana, ali sada su porcije bile mnogo manje i lošije. Kad je Grga Mikulin koji je od ožujka do svibnja g. 1915. ovdje objedovao i večerao, pitao gostioničara, odakle tolika promjena, odgovorio je on:

— Moramo biti zadovoljni i ovim, što imamo. Glavno je, da ne umremo od glada. Molim vas, pogledajte tršćansku luku. Kakva je to pustoš! Nekada je ovdje sve vrvjelo od trgovačkih parobroda. A sada je za nas velika svečanost, kad nam koji parobrod doveze kave,

riže, šećera, brašna. Željeznice nas slabo opskrbljuju, zato smo više gladni nego siti.

Poslije objeda rekao je Grga Mikulin svojemu drugu :

— Oprosti, Henriče, ja sada idem u pohode svojim znancima. Do viđenja u 4 sata na kolodvoru.

— Razumijem, — odgovorio je Henrik Federer i nasmijao se malo frivolnim smijehom, kao da hoće reći : Znam ja, kamo ti sada ideš ; tvoji putovi nijesu upravljeni dobru.

Zastavnik je Grga Mikulin išao uz ulicu niz ulicu duboko zamišljen. Nije gledao nikoga, nego je samo mislio na sebe.

Kada je došao do vrata isusovačkoga kolegija zaustavio se i zazvonio.

— Što želite ? — pitao ga je vratar, očito začuđen, što vidi pred sobom u to popodnevno doba vojnika.

— Molim, da zovnete velečasnog Oca Tomca, želio bih se ispovjediti pred njim, — rekao je skrušeno zastavnik Grga Mikulin.

Vratar ga je uveo u kućnu kapelicu, gdje se zastavnik bacio na koljena pred Svetohraništem.

Za nekoliko časaka došao je velečasni Otac Tomec, njegov redoviti ispovjednik.

Oborenih očiju kleknuo je zastavnik Grga Mikulin preda nj kazujući mu sve grijehe od zadnje ispovijedi.

Kada je dobio odrješenje, ostao je još neko vrijeme pred Svetohraništem prikazujući Isusu sve svoje ratne patnje, pa i samu smrt kao zadovoljštinu za grijehe.

Izašavši van na ulicu osjećao se preporođen, dobar i jak.

Pošao je još u vojarnu na „Piazza della Caserma", gdje je pozvao znanca Marka Šeparovića te se zadržao s njim u razgovoru gotovo do četiri sata.

XI. PRIBLIŽAVAJUĆI SE FRONTI

U 4 sata i 10 minuta poslije podne krenuo je osobni vlak iz Trsta prema Općini, Dutovlju, Sežani i Prvačini.

U kupeu, koji je bio rezerviran za vojnike, nalazili su se samo zastavnici Grga Mikulin i Henrik Federer.

Gledali su neko vrijeme na more, koje je bilo ocjelne boje, jer su se nebom prevukli oblaci. Udarci jugovine

orali su katkada po morskoj površini nepravilne brazde. Dalje od tršćanske luke vidjele su se na brdu raštrkane kuće Svetoga Florijana. Eno škole, u kojoj stanuje momčad jedne satnije pomorskoga bataljona R. Eno i vincilirske kuće na imanju Leopolda Salvatora, u kojoj se smjestio grof Reseguiér.

Željeznica je doskora zamaknula u krš.

Zastavnicima se više nije htjelo da gledaju napolje. Proljetna priroda puna pupoljaka nije privlačila njihova pogleda. Vrijeme je postalo oblačno, pa se sve pričinjalo hladno, sivo i odbojno kao i kraško kamenje, koje se to jače isticalo, što je željeznica više odmicala od mora.

Henrik se Federer zadubao u „Neue Freie Presse", koju je kupio u Trstu. A Grga je Mikulin čitao zagrebačke „Novine" od 19. ožujka, koje je danas bio podigao u kancelariji pomorskoga bataljona na tršćanskoj morskoj obali.

Na prvoj stranici „Novina" stajao je velik naslov „Bojevi kod Tarnopola". Među člancima najviše je prostora zapremao „Carinski savez Njemačke i Monarhije".

To nije Grgu Mikulina mnogo zanimalo. Prilično je ravnodušno pročitao i jednostrane izvještaje o bojevima na sočanskoj fronti i u Francuskoj. Znao je, da se ne može pouzdati u te izvještaje jer su sve to bile poluistine ili gole neistine. Više od Höfera, Boroevića, Ludendorffa, Hindenburga, Mackensena, Brusilova i drugih vojskovođa zanimali su njega njegovi drugovi, koji su zajedno s njime čvrsto odlučili da će raditi za novu katoličku Hrvatsku. Ta skupina ljudi, u koju su neki gledali kao u svoj spas, a drugi su se vladali prema njoj kao prema jatima skakavaca, imala je već listu svojih gubitaka. Među prvacima te nove katoličke Hrvatske poginuo je, skršen ratnim naporima, dr Rudolf Eckert. „Novine" od 19. ožujka 1916., koje je Grga Mikulin sada čitao, donijele su o njem povodom godišnjice smrti članak, u kojem je nepoznati pisac napisao i ove riječi :

„Dr Eckert jest i u religioznom pogledu najljepši cvijet katoličkoga pokreta, on je onaj moderni svetac, u kojega se življenje treba da ugledaju mladi katolički Hrvati. U svojem je životu nastojao, kako nam piše kompetentni svjedok — njegov ispovjednik, da u privatnom životu i u radu za svetu Crkvu nasljeduje samoga Krista, a da mu bude što sličniji, pristupio je na smrtnoj postelji u treći red svetoga Franje, kojemu je u svojoj

blagosti i nesebičnosti te u socijalnom nastojanju vrlo nalikovao. Neka njegov primjer bude kažiputom i nama, koji ostadosmo u ovoj dolini suza, da nastavimo, što je on započeo."

Kad je Grga Mikulin bio gotov s čitanjem „Novina", izvadio je iz torbe uprtnjače ratnu knjigu „Luči" za godište 1915.-1916.

Henrik je Federer kušao više puta da započne s njime duži razgovor, ali mu je on odgovarao vrlo kratko i ponovno se zadubljivao u svoje štivo.

„Oprosti, Henriče Federeru", govorio je u sebi, „ti si samo moj slučajni drug. Rat nas je bacio skupa kao dvojicu putnika, koji idu istim vlakom, ali naši putovi vode ipak u različite krajeve. Sada ja razgovaram sa svojim pravim drugovima, od kojih su neki rasijani po svim frontama, a neki su ostali i u Zagrebu i drugdje kod kuće, da čuvaju vatru na ognjištu „Domagoja". Nalazim se u društvu Petra Rogulje, Antuna Matasovića, Velimira Deželića sina, Josipa Andrića, dra Ljubomira Marakovića, Vlade Smolčića, Zvonka Šprajcera nazvanog Nonce, Narcisa Jenka, Milana Pavelića i mnogih drugih mlađih i starijih idealista, koji se svaki dan pitaju: Hrvatska, Hrvatska, što će biti od tebe? I tebe raskidaju kao i naše društvo. I tebe bacaju po svim bojištima kao i nas, a nitko ne pita za tvoju volju i tvoja prava."

Osjećajući poslije ispovijedi u srcu dobrotu, radi koje bi se mirio s čitavim svijetom, nije Grga Mikulin mogao da se sada složi sa svojom satirom, koju je objelodanio u „Luči". Ustanovio je, da u njegovu „Terzitu" imade mnogo zlobe, a premalo dobrohotnosti i kršćanske ljubavi. Odlučivao je da će se u budućnosti čuvati takvoga nemirnoga, srditoga, ujedljivoga raspoloženja, koje ne odgovara potpuno duhu Evanđelja ni onda, kada se bori za pravicu.

S velikom je radošću čitao studiju Petra Rogulje o dru Janezu Kreku. I sam je volio silnom ljubavlju toga velikoga slovenskoga socijalnoga i političkoga vođu. Simpatije prema slovenskomu katoličkomu preporodu vodile su Grgu Mikulina tako daleko, da nije mogao točno upoznati neke realne prilike. Nije vidio među ostalim ni toga, da Slovenci nastupaju svagdje kao poseban narod, koji ide za svojim interesima, a do Hrvata im je stalo samo toliko, koliko mogu pomoću njih podići sami sebe.

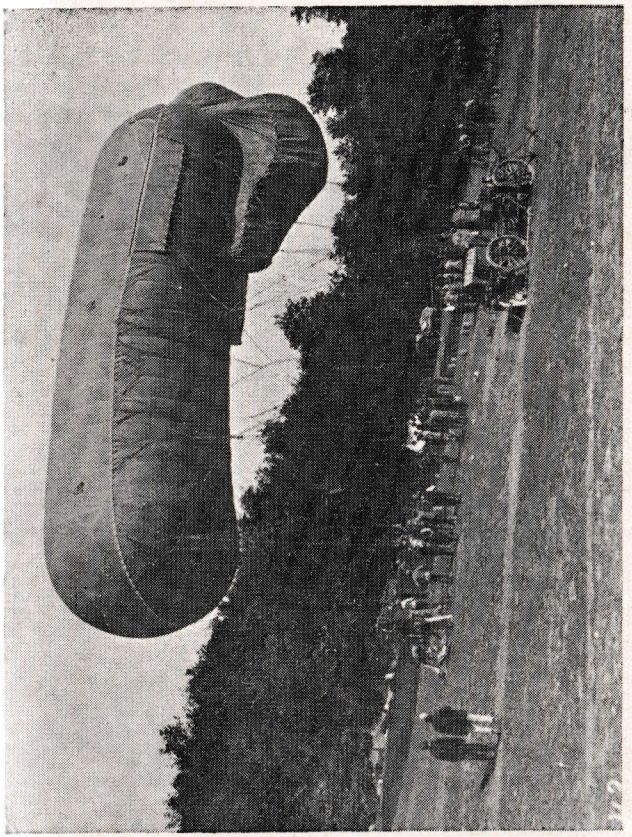

Promatrački balon diže se u zrak

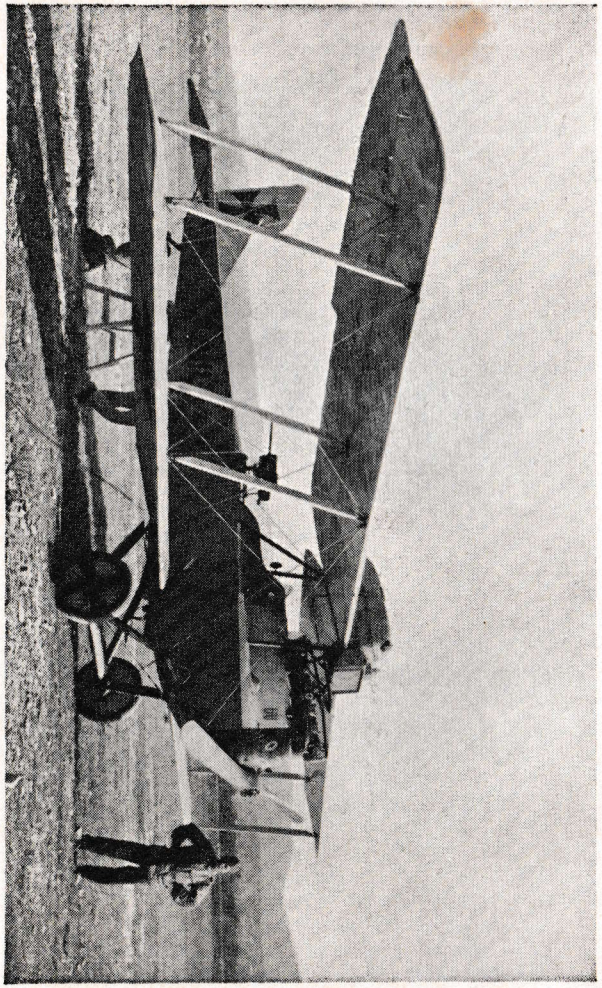

Austrijski aeroplan „Albatros"

Najviše mu se svidjela u „Luči" Matasovićeva „Korna". Ta je pripovijest bila solidan rad, premda se u njoj još opažala borba s predmetom i nekakva tmurna zabrinutost. Opažanja su o Dubrovniku bila vrlo točna, a Hercegovina je bila prikazana kao previše natražna pokrajina. Grga se Mikulin sjetio, kako su nedavno „Novine" pisale o Eckertovoj zakladi, koja bi se imala upotrijebiti za školovanje darovitih pojedinaca mladoga hrvatskoga katoličkoga pokreta, pa je sada čitajući „Kornu" pomišljao, da bi Matasović morao biti među prvim kandidatima za tu zakladu.

S velikom je sabranošću čitao članak biskupa Mahnića „Naša duhovna organizacija". Došao je i do rečenice: „Katolički obrazovani lajikat zapada zadatak, da Krista i Njegovo Evanđelje opet uvede u znanost i umjetnost, u javni moral i nastavu, u parlamenat i zakonodavstvo, u državnu upravu, politiku i međunarodne odnošaje — otkuda ga je istjerao nacionalizam."

Kod posljednje je rečenice najednom stao.

„Biskupe Mahniću, što si to rekao?"

Grga Mikulin nije bio pretjerani nacionalista, jer je znao, da se šovinizam ne slaže s ćudorađem kao ni pretjerani egoizam. Ali čemu optuživati nacionalizam uopće, da je on istjerao Krista i Njegovo Evanđelje iz javnoga života? Zar nacionalizam ne može biti također u skladu s Evanđeljem?

„Biskupe Mahniću, oče i proroče našega mladoga pokreta, ja se ovdje ne slažem s tobom!"

Tako je rekao Grga Mikulin u sebi stavljajući ratnu knjigu „Luči" u torbu uprtnjaču.

Bio je najednom vrlo potišten. Po svojem običaju stao je sakupljati i neke druge izjave, što su ih po njegovu mišljenju bili napisali drugi svećenici, a osobito Osječanin Matija Manjarić, i za čas mu je već misao iskonstruirala čitav jedan grozomoran antinacionalni i anacionalni sistem, koji je on odlučno zabacivao.

Iz potištenosti je izbavilo Grgu Mikulina novo zanimanje. Trebalo je naime izlaziti iz vlaka, jer je stanica, na kojoj su se nalazili, bila Prvačina.

Bilo je već predvečerje.

Pokraj stanice dizao se niz bijelih baraka. Crveni veliki križevi na krovovima imali su biti zaštita protiv bombardiranja talijanskih aviona. Okolo baraka vidio se sloj crnoga pepela. To su bolničari palili slamnjače

a možda i rublje bolesnika, koji su imali zarazne bolesti. Osjećao se jak zadah karbola. Zastavnicima se Grgi Mikulinu i Henriku Federeru činilo, da zamjećuju i neke jače vonjeve.

— Što to tako jako zaudara ? — pitao je Henrik Federer jednoga bolničara.

— U toj baraci, kuda sada prolazite, nalaze se bolesnici, koji su otrovani zagušljivim plinovima na Doberdobu, — odgovorio je bolničar.

— A da li bismo ih mogli pohoditi ? — pitao je Grga Mikulin.

— Čemu da ih pohađate, gospodine zastavniče ? Sigurno nemate nikakva rođaka među njima. A da ga i imadete, morali biste moliti dopuštenje za posjet kod zapovjedništva. Strašno je te ljude gledati i sada dva tjedna poslije bitke. Zagušljivi su ih plinovi tako otrovali, da im i danas dah zaudara. A nekima su po tijelu izbili i gadni crni prištevi.

Šuteći pođoše zastavnici dalje.

Prijavili su se kod tranzitnog odjela, gdje im odrediše sobu za prenoćište, a u jutro će ih povesti dalje.

— Gdje je 37. pučkoustaški bataljon ? — pitao je zastavnik Mikulin.

— Vidjet ćete, — odgovorio je jedan poručnik zakopčavajući se u tajanstvenu šutnju.

— Etappenschweine, etapne svinje ! — promrmljao je Henrik Federer, kada su iz pisarne polazili prema naznačenoj sobi. — Boje se, da ne bi izgubili svojih mjesta. Ja bih sve te zabušante i kukavice potjerao u prvu liniju.

Soba je već bila puna Dalmatinaca, koji su se vraćali s dopusta na frontu. Pripadali su 37. domobranskoj pukovniji, koja se nalazila na mosnoj brani ispred Gorice.

Zastavnik se Grga Mikulin upustio u razgovor s jednim Bokeljem. On mu je pripovijedao o pokojnom dru Stjepanu Šimunoviću, koji je pao u jednom jurišu Talijana na Oslaviju 21. studenoga 1915., i o domagojcima Tripi Ciku, koji je služio u Doboju, i Anti Viskoviću, koji se još i tada borio na Oslaviji.

XII. MEĐU STARIM DRUGOVIMA

U osam sati u jutro dne 21. ožujka 1916. povezli su se zastavnici Grga Mikulin i Henrik Federer na običnim seljačkim kolima s lojtrama u svoje novo boravište.

Vozač, mlad Hercegovac, kojemu nije bilo još 18 godina, u odijelu napola građanskom, a napola vojničkom, tjerao je kljusad nemilosrdno po blatnoj cesti.

Dolinom rječice Vipave put je vodio najprije prema zapadu, a kod Ovčje Drage krenuo je na sjever prema Vogerskom.

Na cestama su radili ruski zarobljenici. Hod im je bio nemaran, tip blijed i nelijep.

U selima su slovenski dječaci i žene gledali ravnodušno u kola s trojicom putnika.

Zastavnici Mikulin i Federer bili bi uživali u gorama i dolinama, da ih nije polijevala gusta kiša. Zamatali su se u šatorska krila, ali je voda prodirala i kroz njih.

Ostavivši za sobom Ajsovicu i zaselak Na Mokrim stala su se kola u zavojima uspinjati uz brdo. Na lijevo se iz zamagljena kraja čulo karanje topova.

— To se javljaju topovi od Gorice i Podgore, — rekao je vozač Hercegovac.

Probivši se između Brda sv. Danijela i Brda sv. Gabrijela prošli su putnici sela Ravnicu i Dol i napokon se zaustaviše u Britofu.

Bilo je prošlo dvanaest sati, kada su se oprostili od mladoga Hercegovca i prijavili se kod divizijskoga zapovjedništva. Potpuno prokisli do kože bili su uvedeni u divizijsku časničku blagovaonicu i podvoreni izvrsnim objedom. Časnici, koje su tu vidjeli, bili su elegantno obučeni, kao da i nijesu na fronti.

— A gdje je naš 37. pučkoustaški bataljon ? — pitali su zastavnici.

— Tu odmah u blizini, u selu Grgaru, — rekao je jedan natporučnik.

Poslije objeda poveo je divizijski ordonanc zastavnike Mikulina i Federera iz Britofa u Grgar. To je bilo zapravo jedno selo sa dva imena, jer tek što je čovjek ostavio britofske kuće, već se nalazio u grgarskoj glavnoj ulici.

Cijeli put od divizije nije trajao ni deset minuta, kada su se zastavnici našli okruženi od svojih starih znanaca.

„Na zdar ! Grüss Gott ! Zdravo !" čuli su se pozdravi momčadi.

Zastavnicima su Mikulinu i Federeru pružali ruke Česi, Slovenci, Nijemci, Hrvati, Furlani.

Nekada su bataljon sačinjavali gotovo sami Česi, ali sada je njih bilo nešto više od polovice, a drugu su polovicu sačinjavale druge austrougarske narodnosti. Zapovjednik sočanske fronte general Boroević računao je, da ovakva mješavina narodnosti ne će moći misliti na predavanje neprijatelju, nego će se morati hrabro boriti.

„Jak se mate ? Kako ste ? Wie ist es euch gegangen?" glasila su pitanja.

Pozdravi su bili srdačni kao među ljudima, koji nijesu bili više indiferentna masa, nego društvena zajednica, povezana zajedničkim stradanjem.

Malo pomalo okupiše se oko svakoga zastavnika njihovi stari vojnici.

— Ali boste prišli zopet k našoj kompaniji ?

— Ne vem, ne znam, — odgovorio je zastavnik Grga Mikulin na pitanje, koje mu je bilo upravljeno.

Pred njim je stajao kapral Josip Zebec.

Za njim su iz prizemlja jedne kuće izašli desetnik Karel Čejka, a iza njega su se nanizali pješaci Jozef Fiala, František Novotny, Jozef Pokorny, Augustin Rak, Jozef Šalša, Franc Gosak, Blaž Goričan, Janez Gostenčnik, Martin Kos, Franc Polanec, Vinko Vala, Franc Lang, Johan Štifter i drugi. Gotovo čitav stari vod zastavnika Mikulina našao se najednom oko njega.

— Jeste li imali kakvih gubitaka u ova tri mjeseca, otkako se nijesmo vidjeli ? — pitao je zastavnik Grga Mikulin desetnika Zepca.

— Naš vod nije imao nijednoga mrtvoga, samo su neki otišli u bolnicu, — odgovorio je desetnik Zebec.

Porazgovorivši se s vojnicima pitali su zastavnici, gdje se nalaze časnici.

Pokazaše im u blizini jednu kuću, gdje je bila časnička blagovaonica.

Zastavnici Mikulin i Federer uspeše se kamenim stubama u prvi kat. U blagovaonici, punoj duhanskoga dima, časnici su se kartali, pušili i pili crnu kavu. Kada su ugledali pred sobom stare znance, ustali su te su ih stali bučno pozdravljati.

— No kako vam je bilo na ljetovanju ? Kako ste živjeli na rivijeri ? — pitao je zapovjednik pionira poručnik Štajrer.

Grgi je Mikulinu bilo na jeziku, da rekne : „Krasno je bilo, samo je kratko trajalo." Ipak se svladao, da ne kvari vanjski sklad. Valjalo se graditi veselim, što je čovjek došao bliže talijanskim topovima. To je „polje časti", „rad za domovinu" i „borba za cara", kojega zacijelo nitko nije volio.

Zastavnici su tražili u blagovaonici nekadašnjega zapovjednika bataljona pukovnika Majsnera, čovjeka potpuno sijede kose i pofarbanih crnih brkova. Njega nije nigdje bilo, zato je zastavnik Federer pitao :

— A gdje je bataljonski zapovjednik, pukovnik Majsner ?

— O, njega nema više kod bataljona ; naš je zapovjednik sada natporučnik Matić.

Obadva zastavnika pođoše k časniku, koji je sjedio na pročelju stola, potpuno jednostavno odjeven, mršav, srednje veličine. Predstaviše se njemu i zapitaše, kada imadu doći na prijavak, da saznadu svoje novo određenje. Natporučnik Matić, Srbin iz Banata, odgovorio je potpuno drugarski :

— Ovdje smo na bojištu, zato nijesu potrebite nikakve formalnosti. Svaki neka preuzme svoju staru službu. Zastavnik Grga Mikulin imat će i dalje svoje mjesto kod prve satnije, kojoj zapovijeda natporučnik Štimer, a zastavnik Henrik Federer vraća se trećoj satniji.

Došljaci sjedoše za stol među ostalo društvo.

— Izvolite li možda objed ? — pitao je glavni bataljonski kuhar desetnik Rajzinger.

— Hvala, mi smo jeli kod divizije.

— Onda izvolite li možda crnu kavu ?

— Da, samo je donesite.

— Je li tamo kod Trsta zaplakalo za vama koje lijepo djevojačko oko, kada ste odilazili ? — zapitao je natporučnik Ulrih.

— Ni govora o tom, — požurio se s odgovorom zastavnik Grga Mikulin.

Mislio je, da će svojim hladnim riječima spriječiti ciničke primjedbe, koje je unaprijed očekivao, kad je razgovor skrenuo na ženski svijet. No time je samo podražio zastavnika Grina na prostote. Te su prostote

bile doskora previše neotesane i njegovu sunarodnjaku Henriku Federeru, koji je najposlije rekao:

— Jest, jest, krasno smo uživali. Ali čini se, da ni vama u Sistiani i ovdje u Grgaru nije bilo mnogo lošije.

To je čuo natporučnik dr Rudolf Patek, koji je ustao protiv Federerova mišljenja govoreći hvalisavo:

— O, što vi znate, kako je nama bilo. Kod pomorskoga je bataljona mir. A mi smo putovali ovamo od Sistiane i Devina pješke preko Kostanjevice i Vogerskoga. Pošli smo 13. ožujka, a došli smo 18. Gledali smo Doberdob, Sv. Martin, Goricu i Podgoru. A kad smo se pojavili ovdje u Grgaru, već za par dana imali smo gubitaka. Jučer nam je naime talijanska granata ubila dva časnička služaka i jednoga saniteta. Diese Welschen, diese Katzelmacher, diese Verräter! Pucali su iz teških topova na Grgar. Pogodili su jedan zaklon iza sela. Od toga imamo trojicu mrtvih. Nemojte zaboraviti, da se mi nalazimo kod Plava i Zagore.

— Bit će toga i više, — dodao je mrko natporučnik Štimer, koji je nekada bio prvi šaljivdžija u bataljonu, uvijek spreman na smijeh i dosjetku, a sada je postao ozbiljan i gotovo smrknut.

Društvo mladih zastavnika, u kojem su se pored dvojice došljaka nalazili Franc Pop, Hans Frauendinst, Alojs Kniž, Oton Šabenbek i još neki, bilo je vrlo veselo i obijesno, barem izvana, ali se u dušu Grge Mikulina uvlačila tmurnost i hladna mrzovolja.

Riječi natporučnika dra Pateka i Štimera, koji su imali oko pedeset godina, duboko su mu se usjekle u srce.

XIII. VOJNIČKI ŽIVOT U GRGARU

Kada su se časnici razišli iz blagovaonice, pošao je Grga Mikulin sa svojim jedinim prijateljem kod bataljona Maksom Prezeljem u njegov stan. Ušli su u prizemnu sobu jedne slovenske kuće, u kojoj se nalazila dosta velika knjižnica. Prijatelji se nijesu vidjeli već tri mjeseca, zato su imali mnogo toga pripovijedati jedan drugomu.

Maks Prezelj, plavokosi tipični Slovenac, jedno pet godina mlađi od Grge Mikulina, nije pripadao slovenskomu katoličkomu pokretu, zato se više puta prepirao s Grgom Mikulinom, kada se govorilo o Kreku, Jegliću i Mahniću. Ali kada je trebalo nastupati prema drugim

narodnostima, tada među njima nije bilo nikakve razlike. Obadvojicu je pored toga vezala težnja za što solidnijim znanjem. Maksa su Prezelja zanimale prirodne nauke, a Grgu Mikulina filozofija i književnost.

U prizemnoj sobi u selu Grgaru tumačio je Maks Prezelj, koji je bio rodom iz Loža kod Rakeka, svojemu prijatelju Hrvatu prirodni položaj kraja, u koji je nedavno došao 37. pučkoustaški bataljon.

— Znaš, — govorio je, — ne trebaš mnogo držati do riječi natporučnika Ulriha i dra Pateka. Oni vele, da smo mi kod Plava i kod Zagore. To je samo zato, da se čine važniji, nego što jesu. Wichtigtuerei. Ja sam već pregledao položaje, gdje se sada nalazi polovica druge satnije s natporučnikom Šihom, i polovica prve satnije s kolegom Matauhom. To je dosta daleko od Plava i od Zagore. Mi se zapravo nalazimo pod Svetom Gorom na lijevoj obali Soče. A Talijani su na desnoj obali Soče na brdu Marmoriji. Ovo je čisto slovenski kraj, napola evakuiran, jer je velik dio pučanstva uzmaknuo prema istoku, a ovima, koji su ostali ovdje, reklo je vojno zapovjedništvo, da mogu ostati na svojem domaćem ognjištu, ali dakako na svoju odgovornost. Talijani su potpuno razorili franjevački samostan na Svetoj Gori. Da znaš, to je inače pored Brezja najveće slovensko svetište. Na hiljade je hodočasnika dolazilo u procesijama svake godine ovamo. I na druga mjesta u ovoj okolici padaju topovske granate. Posve razumljivo, kad je tu vojska i topništvo.

Grga je Mikulin zapitao Maksa Prezelja:

— Slušaj, Maks, je li istina ono, što sam čitao nedavno u ljubljanskom dnevniku „Slovencu", da kod ovoga slovenskoga naroda nema pokvarenosti kao među Hrvatima u Slavoniji?

Maks se Prezelj uozbiljio te je odgovorio:

— Ne poznajem Slavonije, ali za ovaj kraj sud je „Slovenca" samo za prošlost istinit. Danas je na žalost i u ćudorednosti ovoga naroda rat učinio svoje. Kuda prolazi vojnik, tuda razara i patrijarhalnu svetost domaćeg ognjišta. Slovencima ne će moći nitko nadoknaditi štete, koje je pretrpjelo njihovo ćudoređe u ovim krajevima, gdje živi sada vojništvo. Imade i tu nezakonite djece, a što je još gore, i djeca se kvare, jer ne će nikada zaboraviti ovih prizora, koji se ovdje javno odigravaju. Iste sam pojave ustanovio i u Vogerskom, gdje smo se

zadržali tri dana, kada smo od Sesljana ili Sistiane marširali preko Kostanjevice, Temnice, Ovčje Drage, Ravnice i Britofa ovamo u Grgar.

— A deder mi reci, dragi Maks, zašto nijesu više kod bataljona neki naši stari drugovi i zapovjednici ? Kod pomorskoga bataljona sam čuo, da je bivši zapovjednik naše prve satnije dr Štresle poludio. Pripovijedao mi je to Ljubljančanin natporučnik Cvenkelj.

— Ne vjeruj u to. Doktor Štresle je bio već sit vojničkoga života pa je otišao u zaleđe. Ja sam bio prisutan, kada je on u Sesljanu držao vojnicima govor o besmislenosti rata i o ratnim krivcima. Govorio je potpuno razborito, premda je bio ponešto nakresan. In vino veritas. Ali pukovniku se Majsneru nije svidio taj govor. Između njega i doktora Štreslea došlo je više puta do sukoba, i Štresle je najposlije bio proglašen ludim i poslan natrag u Beč. Sada mu je bolje nego nama.

— A što je s pukovnikom Majsnerom ?

— To ti ja, dragi Grga, ne znam posve točno. Naši stariji drugovi, Štimer, doktor Patek, Nohel, Ulrih, Cenc, Drahozal i Sekora, znadu više o tom, ali oni šute ili kažu nama mlađima tek gdjekoju riječ. Neki dan rekao je Štimer, da pukovnik Majsner ne će biti proglašen krivim. Mislim prema tomu, da on stoji pod nekakvom optužbom. Zajedno s njime nestalo je od bataljona i računovodskoga narednika Minkuša. Bit će dakle da je optužba u vezi s time. Radi se sigurno o pronevjerenju.

Prorešetavši čitav 37. pučkoustaški bataljon rastadoše se dvojica prijatelja.

Zastavnik je Grga Mikulin ponio od Maksa Prezelja sa sobom neka djela slovenskoga pripovjedača Jurčića. No kad je bio vani, sjetio se, da još ne zna, gdje stanuje. Pošao je zato u bataljonsku kancelariju, gdje mu je bataljonski pobočnik natporučnik Toman rekao, da je za njega predviđen stan kod grgarskoga seljaka Franca Pavšića.

Ordonanc je doveo Grgu Mikulina do velike kuće u sredini sela.

— Ovdje ćete stanovati zajedno sa zastavnikom Matauhom, koji je sada u prvoj liniji na straži.

Grga se Mikulin odmah prijavio svojemu domaćinu, koji je također ostao u Grgaru na svoju odgovornost, dok su sa neki drugi seljaci preselili dalje od fronte na sigurnije mjesta.

U prvom katu kuće, sagrađene u ključ, stisnuo se u jednom krilu domaćin sa ženom, dvojicom sinova, koji su bili još dječaci, i sa tri odrasle kćeri. Kuća je bila podignuta zacijelo još u ona vremena, kada su i ovdje živjele velike zadruge. Tada je u tim prostorijama bilo mjesta i ljubavi za više porodica, i svako je čeljade znalo cijeniti očinski ugled i patrijarhalnu gostoljubivost.

Kad je „oče France" čuo, da mu dolazi novi stanar, malko se namrgodio, ali kad mu je Grga Mikulin kazao nekoliko hrvatskih riječi, odmah se upustio s njim u prijazan razgovor. Vidjelo se, da France Pavšić pripada među onakve slovenske korenjake, kakve opisuju Jurčić, Erjavec i Finžgar u svojim pripovijestima. Na njegovu licu i vladanju nije se raspoznavalo, da je već utekao vojnoj dužnosti. Korak mu je bio vrlo gibak, kretnje živahne, glas odrešit i pun. Nije imao ni sijedih vlasi ni mnogo nabora na licu. Nije mu bilo pravo, što je morao najbolju sobu s velikim dvostrukim krevetom ustupiti vojsci, ali je morao šutjeti i praviti prijazno lice, da ga vojno zapovjedništvo ne bi za osvetu strpalo u kakav radni bataljon.

Čitavo popodne ostao je Grga Mikulin u svojem novom stanu čitajući Jurčićeva „Desetoga brata". Na večer je pošao zajedno s drugim oficirima i zastavnicima u bataljonsku blagovaonicu. Kako je bio umoran, namjeravao je poslije večere odmah da pođe na počinak, ali su drugi zavikali na njega i na zastavnika Federera :

— Oho, ne ćete se tako lako ukloniti svojoj dužnosti. Vi ste dvojica razmetnih sinova, koji ste se ponovno vratili k bataljonu. Zato ćemo to po našem kulturnom običaju proslaviti. Šteta, što u ovom zabačenom gnijezdu nemamo piva. Ali ni vino nije loše. Platit ćete jedno deset, petnaest ili možda i više litara „vipavca" kod naše krčmarice Anice.

Nije bilo druge, valjalo se pokoriti društvenom pritisku i poći u seosku krčmu.

Krčmarica Anica bila je djevojka od jedno dvadeset i pet godina, dosta lijepa, iako već ponešto ocvala. Nije se udala po svoj prilici zato, jer je prije rata služila u Gorici kao konobarica. Sada je imala svoju krčmu, za koju je dobila dopuštenje od divizijskog zapovjedništva u Britofu. Uvijek nasmijana, vladala se ona prema časnicima 37. pučkoustaškoga bataljona smiono i gotovo drsko. Njemački je razumjela prilično dobro, ali je go-

vorila vrlo neskladnom mješavinom njemačkih i slovenskih riječi. U selu su je zacijelo držali vojnikušom, no ona je ipak bila bolja djelima nego riječima. Premda nije obuzdavala jezika, ipak se u vladanju prema vojnicima držala pravila: Tri koraka daleko od mene!

Bilo je oko osam sati na večer, kada je jedno petnaest časnika i zastavnika 37. pučkoustaškoga bataljona sa zapovjednikom natporučnikom Matićem na čelu ušlo u dosta tijesnu prizemnu sobu, slabo rasvijetljenu petrolejskom svjetiljkom. Za nekoliko časaka sva je soba bila zadimljena cigaretnim dimom i ispunjena žamorom, vikanjem, zveketanjem čaša i mirisom dosta dobroga vipavskoga vina. Anica je na ulazu u drugu sobu, iz koje je katkada provirivala glava starije žene, valjda njezine majke, načinila za sebe tezgu, kraj koje je cijelo vrijeme, dok nije razmještala naokolo po malenim stolovima flaše i čaše, sjedjela i brbljala sad s jednim sad s drugim gostom, a katkada i s više njih u isti mah.

Časnici su se podijelili u skupine prema časti i prema sklonostima.

Najbučnije je bilo kod onoga stola, gdje su sjedjeli natporučnik Aufverber i zastavnici Franc Popp, Hans Frauendinst, Leo Šraj i F. Lehner. Oni su naskoro počeli intonirati niz svojih bockalica, koje je u četiri stiha improvizirao najviše pjesnik Frauendinst. Raspoloženi su pjevači uzeli na nišan najprije društvo, koje se okupilo uz zapovjednika Matića kraj tako zvanoga štopskoga stola. Dakako najprije je dobio svoje sam Matić, koji je nosio prilično otrcanu vojničku kapu. Rugalica, koja je išla njega, glasila je:

„Ihr kennt ja den Matitsch
Vom bosnischen Korps,
Der trägt ja a Kapp'n,
Die ana verlor."

Posve jasno, riječ po riječ recitirali su pjevači u bečkom narječju: „Vi poznate Matića — od bosanskog kora, — on nosi kapu, — koju je netko izgubio."

Uz grohotan smijeh svi su bučno prihvatili refren:

„Oj lara, oj lara,
Oj lara, lara hoj!
Oj lara, oj lara,
Tralala hoj!"

— Gospodine zapovjedniče, nije li to previše od tih mladih ljudi? — bockao je Svetozara Matića njegov pobočnik natporučnik Toman.

Natporučnik Matić nije još ni pravo odgovorio, kada su se strijele okrenule prema samomu natporučniku Tomanu:

„Herr Adjutant,
Wir fragen ja nur:
Wer zahlt da daneben
Die Stiegenreparatur?"

Buka se pretvorila gotovo u urlikanje. Refren se ponovio nekoliko puta, a dotle je zastavnik Prezelj tumačio svojemu prijatelju Grgi Mikulinu:

— Moraš znati, da se prije par dana natporučnik Toman vraćao oko ponoći iz ove krčme u svoj stan. Kada se uspinjao kamenim stepenicama u prvi kat, poskliznuo se i na oštrom kamenu rasjekao kožu iznad oka. I sada eno nosi crn flaster na čelu. Zato mu vele, da je svojom tvrdom glavom razbio stepenice, pa ga draže: „Gospodine pobočniče, — mi samo pitamo: — tko će platiti tu u blizini — popravak stepenica?"

Natporučnik se Ulrih sjajio od veselja, kada je društvo ponavljalo „Vierzeiler" protiv natporučnika Tomana. No za čas je i on postao žrtvom veselih improvizatora, koji su zapjevali:

„Ihr braucht euch net fürcht'n,
Wir wer'n net verliern,
Denn Ulrich wird einfach
Die Front korrigiern."

Sada je bio Toman onaj, koji je najviše odobravao.

— Divno su te fotografirali! — klicao je on. — Divno! Kada raspravljamo o kakvom uspjehu Francuza ili Talijana na fronti, ti uvijek govoriš: To nije ništa, mi ćemo na tom mjestu provesti malu korekturu. A sada vidiš, ovi te satiričari učiniše generalnim korektorom svih prodora i rupa na frontama.

Pjesnička je invencija u Hansa Frauendinsta bila te večeri upravo neiscrpljiva. Tek što je jedna bockalica s refrenom bila otpjevana, on je već na papirić napisao drugu. Nitko nije te večeri ostao pošteđen osim njega. Natporučnika Štimera imenovaše dirigentom gramofona; natporučniku Cencu izraziše saučešće radi gubitka na

kartama; natporučnika Sobotu, koji nije nikada htio da se miješa u prepirku i buku, izgrdiše, da bi htio ići spavati; Aufverberu prigovoriše, da bi želio pobjeći s fronte u Znojmo; a zastavniku Šraju, koji je imao četrdeset i sedam godina i cijelo mu je tjeme bilo bez ijedne vlasi, zapjevaše:

„Der Schrey g'hört zu d' Jungen,
Was ist da dabei,
Ihm wachsen die Haare
Wieder auf 's neu."

Zastavnik je Grin ponavljao i pred Anicom te stihove: „Šraj pripada među mlade, — to je posve jednostavna stvar, — njemu kosa — ponovno raste."

Sve je bilo dobro, dok zastavnik Grin nije počeo na svoj način udvarati Anici. Prostota njegovih riječi i kretnja bila je takva, da je natporučnik Matić oko 11 sati ustao i pozvao cijelo društvo, da pođe na počinak, jer nije pristojno, rekao je, da časnici halabuče i pijančuju, dok civilisti gledaju napola puste kuće, a i bataljon je jučer imao trojicu mrtvih.

Kada je Grga Mikulin došao u svoju sobu u kući Pavšićevoj, unio je u svoj dnevnik opis svojega dolaska u Grgar, koji je završio riječima:

„Prvi dan osjećam neobičnu tjeskobu u srcu. Ovaj kontrast između razbludnosti i tužnih pogreba mora da čovjeka potišti."

XIV. RUŠEVINE, GROBOVI, MRTVACI

U srijedu dne 22. ožujka 1916. preuzeo je zastavnik Grga Mikulin zapovjedništvo nad trećim vodom 1. satnije 37. pučkoustaškoga bataljona. Popisao je imena pedeset i četvorice ljudi, od kojih je deset bilo zdravstvenika pod zapovjedništvom desetnika Franca Krapla, a ostali su bili borci. Osobno je razgovarao sa svakim vojnikom bilježeći naročito, kada je tko bio na dopustu.

Onda je pošao k zastavniku Maksu Perzelju i zaputio se s njime najprije kroz selo Grgar. Gotovo sve kuće bile su sagrađene na jedan kat. Na drvenoj verandi rastao je u loncima karanfil i drugo cvijeće, premda grgarske djevojke nijesu imale koga kititi njime. U prizemlju je svagdje bila kuhinja, a u prvom katu bile su sobe za stanovanje.

Izišavši van iz sela stali su se zastavnici Mikulin i Prezelj uspinjati uskim putem na Svetu Goru. Usput su gledali polja, koja su bila na mnogim mjestima izrovana od talijanskih granata i zasuta većim kamenjem i šljunkom. Seljaci su ipak obavljali svoje poljske poslove. Kod oranja su se služili najviše drvenim plugom krilašem, kojemu je samo vršak od željeza. Sadili su krumpir i druge proljetne živežarice. Loza je bila puštena po talijanskom uzoru na okljaštrene dudove ili brestove.

Svetogorski je samostan bio sav razoren. Od crkve je ostao čitav samo jedan zid.

Vojnik, koji je stražio pred ulazom u samostanske ruševine, nije puštao zastavnike naprijed, jer nijesu mogli pokazati propusnice od divizijskog zapovjedništva.

Grga Mikulin i Maks Prezelj pođoše zato natrag, ali se nijesu zaputili u selo Grgar, nego su zaobilaznim putem pošli u Sveti Peter, gdje su pogledali ratno vojničko groblje.

Križ iznad ulaznih vrata u groblje bio je načinjen od bukovih grana, s kojih nije bila skinuta kora. Od iste je građe bila načinjena i ograda oko groblja.

Prolazi su i putovi između grobova bili nasuti bijelim šljunkom. Iznad svakoga groba bio je načinjen humak, kojemu su rubovi također bili iskićeni tučenim bijelim vapnencem. Neki su pokojnici imali i kamene spomenike s dosta lijepim natpisima i ornamentima. Gdjegdje je bio usađen samo križ od netesanih brezovih ili hrastovih grana, a vrhovi su križa bili iskićeni borovim i omorikovim češerima. Bilo je i grobova bez križa. Zastavnici su Mikulin i Prezelj mislili, da su to valjda grobovi muslimana. Na jednom grobu nije bilo nikakvog imena, samo se na križu vidjela siva prostrijeljena časnička kapa.

— Bog zna, zašto ovdje nijesu stavili nikakva natpisa, — rekao je Grga Mikulin.

— Bog zna, — dodao je Maks Prezelj. — Možda su se grobari kamo žurili pa nijesu dospjeli da tu dužnost izvrše. Posve je lako moguće, da je četa, kojoj je pokojnik pripadao, bila za vrijeme ofenzive kamo premještena, pa je tako ovaj grob ostao nedovršen.

Čitajući natpise na grobovima ustanoviše zastavnici, da je tu sahranjeno najviše Hrvata iz Dalmacije. Pre-

ma datumima, kada je tko pao, vidjelo se, da je smrt u ovom kraju najviše žrtava kosila sredinom lipnja 1915., početkom i krajem srpnja 1915., krajem listopada 1915. i drugom polovicom studenoga 1915. Bilo je to dakle u vrijeme prvih četiriju bitaka na Soči.

Na groblju je bila sazidana malena kapelica, koja je bila pretvorena u mrtvačnicu. Unišavši u nju nađoše zastavnici Mikulin i Prezelj unutra tri mrtvaca, od kojih su dvojica bili obični pješaci, a jedan je bio natporučnik. Preko rastrgane utrobe natporučnikove bila je prebačena krvava kabanica. Jedan je njegov obraz bio potpuno opržen. Na bedrima je progorjelo odijelo i meso u dužini od jedno dvadeset centimetara i u širini od jedno četiri prsta. Gornji su se dijelovi mesa pretvorili u ugljen.

— Tko je taj časnik i kako je poginuo? — pitali su se zastavnici Mikulin i Prezelj.

Nijedan nije znao odgovoriti na to pitanje.

S ozbiljnim raspoloženjem, u kakvo ljudi uvijek upadaju na groblju, izlazili su zastavnici van. Pred vratima groblja susretoše dvojicu Dalmatinaca, koji su nosili na ramenima lopate i trnokope.

— Kuda idete ? — pitao ih je Grga Mikulin.

— A eto, gospodin fenrik, — odgovorio je stariji, — idemo da iskopamo grob.

— Za koga ?

— Za natporučnika Prlentića.

— Što ? Zar je to onaj Prlentić, o kojem je lani cijela sočanska fronta govorila kao o najvećem junaku kod Plava ?

— Jest, jest, to je onaj Prlentić.

— Pa kako je poginuo ?

— Ludo, gospodin fenrik.

— Kako ludo ?

— Eto tako. Za njegovu su smrt Talijani ispalili minu valjda tamo u lipnju godine 1915.

— Ne razumijem, što hoćete reći.

— Znam, da ne razumijete. A ipak je to istina. Ludo je poginuo, gospodin fenrik, da ne može biti luđe. Nije njega htio pogoditi talijanski hitac. Kad je on u lipnju lanjske godine tjerao s Turudijom Talijane od razorenog Paljeva i s kote 383, valjda je tisuću taneta projurilo kraj njega. I ništa mu se nije dogodilo. A eto jučer u jutro donio je on sam u svoju kavernu talijansku minu. Ima vam između Zagore i Paljeva dio streljačkog jarka,

koji se zove pakleni trokut, Tamo je između talijanskih i naših žičnih ograda bila valjda već od lipnja lanjske godine jedna talijanska mina, koja nije eksplodirala. Ne znam, što mu se htjelo da dira u toga vraga. Jučer u ranu zoru razmaknuo je trnovu žicu i donio minu u naš streljački jarak. Donio je sam svoju smrt. Dok je minu rastavljao, rasprsnula se ona i prekinula mu život. E, sad sudite, nije li to ludo ? Noćas su ga donijeli iz paklenoga trokuta ovamo, a poslije podne bit će mu sprovod.

— A tko će mu doći na sprovod ?

— Ne znamo, tko će sve doći. Svakako ne će izostati njegov najbolji prijatelj potpukovnik Turudija.

Zastavnik je Grga Mikulin već mnogo čuo i čitao o Turudiji. O njem su naročito njemačke novine pisale kao o najvećem junaku, koji je pobijedio Talijane u više bitaka kod Plava i kod Zagore. Kroz sve hrvatske zemlje prolazili su stihovi :

„Turudija govori :
Jeste l' momci, gotovi,
Da Talijane skršimo
I u Soču bacimo ?"

Dolazeći prvi put u dodir s vojnicima, koji su osobno poznavali Turudiju, htio je sada zastavnik Grga Mikulin saznati, što oni drže o njemu. Odgovorio je opet stariji vojnik :

— Znate, mi smo saniteti, pa se nijesmo borili pod Turudijinom komandom. Ali su nam drugi vojnici govorili, da se on lani u lipnju za vrijeme bitke bio zaklonio iza kuća u Paljevu. Tamo ga je našao Prlentić pa ga je prisilio, da ide s njim na juriš. Prlentić je, vele, bio bolji junak, zato i jest poginuo prije njega. Ali ni Turudija se ne će dugo nanositi glave, jer i on srće ludo u opasnost.

Dalmatinci odoše poslije tih riječi na groblje, a zastavnici Mikulin i Prezelj nastaviše svoje tumaranje po okolici.

Kada su s jednoga mjesta promatrali ruševine franjevačkoga samostana na Svetoj Gori, sjetio se Grga Mikulin, kako je u kolovozu g. 1915. na vojničkoj cenzuri u Opatiji čitao pisma, koja su neke osobe razašiljale po tako zvanom sistemu snježnih pahuljica. Koja je osoba primila takvo pismo, imala je dužnost da moli određene

molitve i posti tri dana i da isto pismo prepiše i pošalje na adresu još triju osoba. Pismo je opisivalo tobožnje čudo, koje se zbilo na Svetoj Gori „na konfine" (na granici), gdje se navodno ukazala Gospa nekim osobama i dala im zapovijed, da se razašiljanjem ovakvih pisama bore za mir. Naravno, cenzura je po višem nalogu zaplijenila i uništila sva ta pisma.

Različitim poprečnim stazama uspeli su se zastavnici Mikulin i Prezelj do visa 503. Tu je u kamenim barakama boravio jedan dio 37. pučkoustaškoga bataljona. To je bio onaj dio, koji je imao da postavlja straže u bojnoj liniji na podancima Svete Gore.

U blizini baraka pokraj ceste bio je ograđen jedan grob s jednostavnim križem od jelovih letava. Na križu nije bilo nikakva imena, nego samo hrvatski natpis: „Ovdje počiva dični i hrabri junak". A na grobnom su humku od bijela šljunka bili sastavljeni lijepi ornamenti i riječi: „Počivaj u miru, junače!" Grob je bio od lanjske godine, jer se po njem već hvatala trava.

Natporučnik Ših i zastavnik Matauh dočekaše zastavnike Mikulina i Prezelja s veseljem i uvedoše ih u svoju baraku, sazidanu od glomazna kamenja, začepljenu po pukotinama glinom i mahovinom. U baraki su prijašnji stanovnici ostavili neke slike, donesene valjda iz razorenih kuća u Zagori ili izrezane iz hrvatskih i njemačkih novina.

Mikulin i Prezelj htjedoše i dalje da pođu, ali im je natporučnik Ših rekao, da je to po danu najstrože zabranjeno, jer bi na njih otvorile vatru talijanske baterije s brda Marmorije, a uz to bi mogli odati i položaje pojedinih mrtvih straža, koji su savršeno maskirani.

Najzad bilo je već i vrijeme, da se putnici vrate u Grgar, jer je bilo blizu podne, a časnički je objed počinjao u 1 sat.

XV. U PODZEMLJU

Čuvstvo, koje bi trajalo jednakom intenzivnošću duže vremena, moguće je samo u romanima. Tamo postoje junaci, koji misle samo na jednu stvar. No svaki je roman izvještačena i manjkava slika života. Inače su raspoloženja u praksi mnogo raznolikija i isprekidanija. Dolazi napetost i olakšanje. I čovjek se prilagodi. Onako kao i

Ruševina u pozadini sočanske fronte

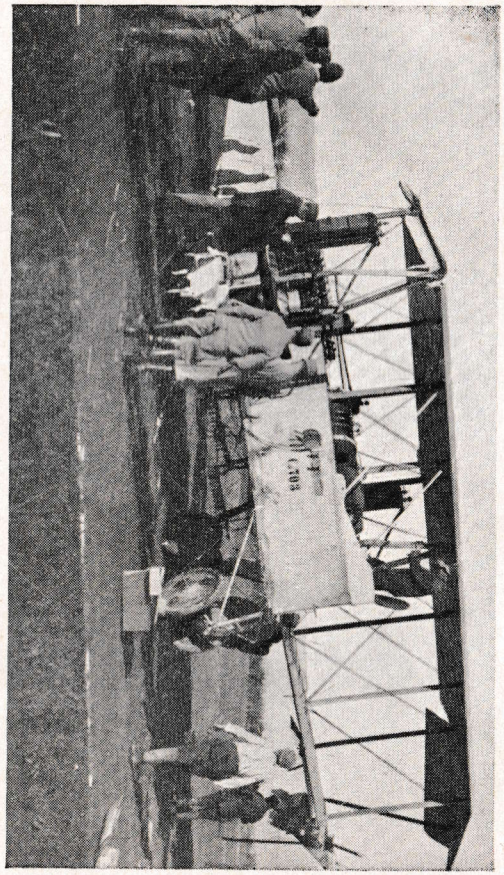

Demontiranje srušenoga „Kapronija"

kod toka rijeke, koja znade nabujati i razliti se preko svojih obala, a onda se ponovno vraća u svoje korito i postane mirna.

Nema prilika, u kojima se ikoliko dade živjeti, da se u njima zdrav organizam ne bi snašao. Navika postaje drugom naravi. I u opasnostima triumfiraju konačno osjećaji životne afirmacije. Iza potištenosti i tuge javlja se humor i veselje. Iza mržnje dolazi ljubav.

O tom se uvjerio zastavnik Mikulin nebrojeno puta, pa i sada, kada je došao na podnožje Svete Gore, da tamo bude na straži u prvoj liniji.

Izmijenio je svojega druga Franca Matauha, koji ga je u noći od 31. ožujka na 1. travnja 1916. proveo prostorom širokim jedno dvije stotine metara. To je bilo ispod kote 503, u blizini Dolge Njive, gdje je Grga Mikulin jedno dvije stotine metara daleko od Soče razmjestio četiri mrtve straže, od kojih je svaka bila jaka desetak ljudi. Straže su imale zadaću da paze na kretanje Talijana, koji su isto takvim stražama bili zaposjeli brdo Marmoriju na desnoj obali Soče. Nije bilo nikakve opasnosti od frontalnoga napadaja, jer su neprijatelji bili daleko jedan kilometar zračne linije, a teren je bio takav, da se po njem nijesu mogle kretati veće čete. Da su Talijani ovdje htjeli poduzeti izravan napadaj, morali bi sići niz strminu Marmorije, pregaziti rijeku Soču i uspeti se dosta napornom uzbrdicom na Svetu Goru.

Po noći je Grga Mikulin ostao sa svojim vojnicima vani u prirodi. Pohodio je na desno i na lijevo posade drugih bataljona, s kojima je morao držati trajnu vezu. Desno su bili Dalmatinci od 22. pješačke pukovnije, a lijevo neki madžarski bataljon, u kojem je bilo prilično mnogo Hrvata.

Kad bi svanuo dan, valjalo se zavući u zaklone, koji su bili načinjeni u vrtačama ili, kako je glasio službeni izraz, u dolinama. Najstrože je bilo zabranjeno po danu izlaziti van. Talijani su naime s Marmorije mogli sve vidjeti pa bi odmah bili razorili topovskom vatrom svaki zaklon, čim bi ga samo otkrili.

Zastavnik je Grga Mikulin u zoru 1. travnja ostao dosta dugo izvan zaklona. Promatrao je u blizini mlade bukve, visoke jedno šest metara, na kojima su talijanska taneta bila isjekla sve mlado lišće i polomila najsitnije granje. Kada su naime Talijani prošlih dana bombardirali Goricu i austrijske položaje okolo nje, znali

su u isto vrijeme ispaljivati s Marmorije čitave puščane salve na podnožje Svete Gore. Pucali su u bukve misleći, da se između njih nalaze zakloni. Ali zakloni su bili izvan gajeva na otvorenoj ledini, maskirani jedino time, što su staze do njih bile svako jutro posute svježom zemljom i što su iznad njih bili zasađeni glogovi grmovi, koji su bili počeli listati.

U jedan takav dakle zaklon uvukao se 1. travnja 1916. u jutro zastavnik Grga Mikulin s desetnikom Zepcem i s desetoricom pješaka. Jedan je vojnik bio uvijek na straži na posebnom motrilištu, načinjenom tik uz sam zaklon pokraj jednoga glogova grma, a drugi su u drvenoj kolibi najprije spavali, a onda pušili, kartali se i razgovarali. Zrak je u kolibi bio zagušljiv, jer je unutra radi tame i po danu najvećim dijelom gorjela petrolejska svjetiljka.

Koliba je bila jedno pet metara duga, četiri metra široka i dva i po metra visoka. Na vrlo jakim omorikovim stupovima ležao je krov od glatkih debelih dasaka, na daskama su ležale jake ploče vijugavog željeznog lima, iznad lima bilo je nabacano busenje metar visoko, a iznad busenja raslo je odrugud doneseno glogovo grmlje. Proljetne kiše neprestano su natapale taj sloj zemlje, koji je bio metar debeo iznad kolibe, zato je glogovo grmlje imalo uvijek dovoljno vlage.

Prva četiri dana osjećao se zastavnik Grga Mikulin vrlo nevoljko u ovom podzemnom brlogu. Ta se nevoljkost još više povećala, kada je počela padati gusta proljetna kiša, koja nije prestajala ni danju ni noću. Čitava je straža morala tada gotovo neprekidno boraviti pod zemljom. U blizini zaklona nije smio ni u noći nitko šetati, da Talijani ne bi prema izgaženoj travi pronašli mjesta, koja su već davno tražili.

Desetnik je Zebec rekao treći dan:

— Sada ćemo se naspavati za čitav život.

Pješaci Jozef Šalša, Janez Kolar, Janez Toplak i Jozef Volgemut natjecali su se, tko će postići rekord u spavanju. Kada su ih god pozivali, da odstoje svoj sat straženja na motrilištu ispod glogova grma, oni su uvijek trljali pospane oči i protezali udove. No najposlije je i njima dodijalo spavanje i neprestano mirovanje.

Zastavnik Mikulin bio je isprva mrk i šutljiv. Misleći, da je nekakav revolucionarac, ponavljao je u sebi

sve buntovne stihove, koje je znao. Međutim, to je bila tek literatura i estetsko izdovoljavanje težnje za što krepčim izrazom. Sanjarenje o buni držao je revolucijom. Pravih revolucionaraca nije uopće bilo među njegovim drugovima i pristašama mladoga hrvatskoga katoličkoga pokreta. On toga nije tada znao, nego je zamjenjujući estetske osjećaje i praktičan rad ponavljao s velikom gorčinom stihove iz Mickjevićevih „Djedova", koje je naučio od svojega kolege na zagrebačkom sveučilištu Mihalja Jasinskoga:

»Nie dbam, jaka spadnie kara:
Miną, Sybir czy kajdany,
Zawsze ja wierny poddany
Pracować będę na cara.

W minach kruszec kując mlrotem
Pomyślę: ta mina szara,
To żelazo, z niego potem
Zrobi ktoś topór na cara.

Gdy w koloniach osiędę,
Ogród zorzę, ziemię skopię,
A na niej co rok siać będę
Same lny, same konopie.

Z konopi ktoś zrobi nici;
Zlotem przewita nić szara
Może się kiedyś poszczycy,
Że będzię szarfą dla cara.

Gdy będę na osiedleniu,
Pojmę córeczkę Tatara,
Może w moim pokoleniu
Zrodzi się palen na cara.«

* Ne hajem, kakva će me zadesiti kazna: da li rudnik, Sibirija ili negve, ja ću kao vjerni podanik raditi uvijek za cara. U rudniku kujući rudaču kladivom mislit ću: ta siva ruda, to željezo, — od njega će kasnije načiniti netko sjekiru za cara. Ako se nastanim u koloniji, uzorat ću vrt, iskopat ću zemlju, a na njoj ću svake godine sijati sam lan, same konoplje. Od konoplje će netko nečiniti konac; zlatom obavit siv konac možda će se jednom podičiti, da će biti uže za cara. — Ako budem u zatočenju, uzet ću Tatarku djevojku, možda će se u mojem potomstvu roditi osvetnik za cara.

Poslije Mickjevića došao je na red „Zlotvor" Luke Jukića :

„Na lubanjama ljudskim tiran
Od pusta blaga diže prijesto
I uspinje se na njeg miran,
Na uzvišeno sjeda mjesto.
Prezirno motri svijet.
„Hosana !" ljudstvo viče.
A tiran ? Njeg se i ne tiče
Hvalospjev.
Jedan kret
Njegve ruke, gvožđe zveči,
Jedan mig tek, i bez riječi
Svud je muk !
U prah pada roblje.
Puk
Skriva oči.
Sam se koči
Tiran.
S ljudske krvi vrele
Gori bijesom,
A iz oka iskre, strijele
Prijete trijesom.
Sve u prahu,
Sve u strahu.
Samo jedna duša prava
Odrekla se uma zdrava
I ko luda
Kojekuda
Hodeć zbori :
„Bože, Bože,
Ja te molim..."

Zastavnik se Grga Mikulin sjećao i jedne pripovijesti, koju je u ljubljanskom „Domu in Svetu" bio objelodanio pripovjedač France Bevk. Naslov je pripovijesti bio „Faraon", a sadržaj joj je bio sličan kao i Jukićevu „Zlotvoru".

Ipak je i to bila samo literatura. Grga je Mikulin s užitkom mislio na to, kako drugi prikazuju obračunavanje s tiranima i faraonima, ali sam nije bio spreman da baci nijednu bombu niti da ikoga objesi.

Međutim kiša je prestala 5. travnja, i među momčadi se pojavilo vedrije raspoloženje. Činilo se svima, da je posve zgodno ratovati na ovakav način, da ni ti ne vidiš neprijatelja ni neprijatelj tebe.

Oslobodivši se potištenosti i mrzovoljnosti, spojene s dolaskom u novo mjesto, osjećao je Grga Mikulin poslije nekoliko dana i u podzemnom zaklonu snagu mladosti. Dao se opet na vedro maštanje o svojoj budućnosti. Bacio se na čitanje knjiga, kojih je donio u zaklon na podnožju Svete Gore punu uprtnjaču. Iza Jurčićeva „Desetoga brata" čitao je „Rokovnjače" od istoga pripovjedača, pune hajdučke romantike. Zatim je došao na red Gregorčić. Njegove pjesme „Ujetega tiča tolžba" i „Človeka nikar" nijesu mu se svidjele. Odobravao je Mahniću, što je te pjesme pokudio. Ali Gregorčićeve pjesme, u kojima se elegijski govori o ratu ili u kojima se slavi planinski svijet, odgovarale su potpuno mislima Grge Mikulina. Na pamet je učio odlomke iz pjesama „Soči", „Veseli pastir", „Mavrica", „Svetišče", „Nazaj v planinski raj", „Oj zbogom, ti planinski svet", „Po bitvi" i „Dekletova molitev".

Ni pucnjava talijanskoga topništva, koja je bila učestala šestoga, sedmoga i osmoga travnja, nije pokvarila dobre volje zastavnika Mikulina i njegovih vojnika.

Osobito je revno pucao jedan brzometni top s Marmorije.

Momčad se smijala toj revnosti, jer su svi hici bili uzaludni.

Naime jedno dvije stotine koraka iza zaklona Grge Mikulina i njegove momčadi nalazio se na rubu jednoga vinograda kameni zid, visok oko šest metara. Bit će da je taj zid bio star par stotina godina. Imao je služiti za to, da zadržava puženje plodne zemlje nizbrdo, a Talijani su mislili, da je to kakva ratna utvrda, koju su na svaki način htjeli razoriti. Srdito su zviždale talijanske granate s brda Marmorije i razarale jedan kamen za drugim. A kad je kameni oklop bio uništen, dizala se još uvijek u vis zemlja crnica kao kakav lijepo izgrađeni nasip. Talijani su dalje pucali u tu zemlju, ali im granate nijesu više eksplodirale, jer nijesu nailazile na otpor tvrdih predmeta, nego su se gušile u mekoj zemlji.

— Opet jedan „blindgenger", dva, tri, četiri, pet, deset! — znala je momčad uz porugu brojiti bezuspješne talijanske hice.

U tri dana bilo se zabilo u meki vinogradski nasip oko stotinu „blindgengera".

I zastavnik se Grga Mikulin smijao tomu traćenju municije, ali ga je ipak katkada hvatala jeza, kad je pomislio, kakav bi pritisak zraka nastao i u njegovu zaklonu, ako bi koja nova granata digla u zrak čitav taj arsenal neeksplodiranih projektila.

A ne će li razorno djelovanje tih hitaca trajati možda i kasnije, kada se svrši rat i kada vlasnici vinograda stanu ponovno obrađivati svoju rođenu grudu?

XVI. IZLET U PALJEVSKI POSTAV

Kada se Grga Mikulin 8. travnja 1916. vratio ispred Dolge Njive u Grgar, našao je kod bataljona razgovor o jednoj novoj stvari.

Od zapovjednika sočanske fronte generala Boroevića, koji je stanovao na sigurnom mjestu u Postojni, došle su nove upute. Imale su se provesti neke reforme među borcima oko Gorice i na Doberdobu. Osobito čarobna riječ bila je: Sturmtruppen — jurišne čete. Čini se, da je to došlo od Nijemaca, koji su i tu bili instruktori Austrijanaca. Napadaji se nijesu smjeli vršiti u gustim masama, nego s posebno obrazovanim četama od jedno osam do deset momaka, koji su bili oboružani puškama, bombama, kacigama i svakojakim drugim oružjem. Zadaća je njihova bila, da se kao klin zabiju u neprijateljske streljačke jarke, da demoraliziraju neprijatelje i da načine put redovitim četama, koje su dolazile iza njih.

Svaki je bataljon imao biti pojačan ne samo odjelom strojnih pušaka, nego i bacačima mina i granata i tako zvanim pješačkim topovima. Iskušavali su se periskopi i puške s dalekozorima.

37. pučkoustaški bataljon nije pripadao među prvorazredne čete, jer se sastojao većinom od starijih ljudi između četrdeset i pedeset godina. Boroević je njime krpao rupe, koje su nastajale na pojedinim dijelovima

fronte, povjeravajući mu dosada obranu takvih odsjeka, na kojima talijanski general Kadorna nije pokušavao da načini na svaki način prodor. Ali radi gubitaka kod drugih četa morao je odsada i 37. pučkoustaški bataljon zahvatiti aktivnije u borbe na Soči.

Sjeverno od Gorice na podnožju brda Kuka u položajima ispred Paljeva i iza Plava i Zagore nalazila su se dva elitna bataljona od dalmatinske 22. pukovnije. Boroević je htio da odatle izvuče jedan od tih bataljona i da ga upotrijebi ispred Gorice na Podgori i na brdu Sabotinu, gdje je u to doba bila veća opasnost.

Zato je bilo predviđeno, da će onaj položaj ispred sela Paljeva, koji se nazivao paljevskim, zauzeti 37. pučkoustaški bataljon, a Dalmatinci su imali ostati samo u onom položaju kod sela Zagore.

Dne 9. travnja 1916. zaputilo se u ranu zoru jedno petnaest časnika 37. pučkoustaškoga bataljona u Paljevo. Išli su kroz sela Slatinu, Baske i Vodice do visa 611 na brdu Kuku i u tabor nad potokom Rohotom, a odatle su se kroz paljevske ruševine spustili u streljačke jarke. Vodio ih je bataljonski zapovjednik Matić.

Dan je bio vrlo lijep, jer je sijalo toplo sunce. Odsjek je bio miran, jer ni s talijanske ni dalmatinske strane nije pao nijedan hitac.

U skupinama po trojica razgledavali su časnici 37. pučkoustaškog bataljona položaj, koji je bio dugačak jedno hiljadu koraka.

Zastavnika je Grgu Mikulina zapala posebna zadaća, jer mu je zapovjednik natporučnik Matić kazao:

— Grga, vas sam odredio, da budete zapovjednik bacača mina, zato dobro pogledajte to oružje!

Grga se Mikulin pokorio nalogu, premda još nije znao, kako se puca iz tih lumbarda.

Kada su se u razmacima od jedno 10 minuta već svi bili razišli po streljačkom jarku, pošao je i Grga Mikulin za njima u društvu Slovenca poručnika Golijaša.

— Mi ćemo biti brzo gotovi, — govorio je Golijaš, — jer ja imadem četiri pneumatična bacača mina od 8 centimetara i dva za nabijanje barutom od 9 centimetara.

U kaverni br. 5. nalazio se bacač mina od 22 centimetra. Taj nije bio pod zapovjedništvom poručnika Golijaša, jer ga je posluživala momčad osječkoga saperskoga bataljona.

Kod kaverne br. 8 tumačio je poručnik Golijaš zastavniku Mikulinu :

— Tu imademo bacač mina od 8 centimetara. Položaj talijanski daleko je od nas samo 50 koraka nizbrdo.

Tek što je to poručnik Golijaš izgovorio, povukao je naglo zastavnika Mikulina s kamenitoga nasipa u kavernu. Kod toga nije bio ni najmanje nježan, nego upravo surov, tako da je Grga Mikulin namrštio čelo i pokušao da se otme iz jakih njegovih šaka.

No za čas odjeknula je zrakom oštra detonacija, i u zidove su kaverne udarili komadi željeza i kamena.

— Eto, vidiš, — govorio je poručnik Golijaš, — umalo da nijesmo glavu izgubili. Ovdje se ne smije previše glasno govoriti, jer tu dolje jedno sto koraka daleko ispod nas vreba uvijek jedan talijanski bacač mina, koji se unišanio upravo na ono mjesto, gdje smo malo prije stajali.

— Pa kako si mogao znati, da će doći talijanska mina ? — pitao je Grga Mikulin.

— Navika, dragi moj, navika. Ja sam ovdje već duže vremena, zato osjećam prilično točno unaprijed, kada dolazi opasnost. To ima čovjek u uhu i njuhu. Ili, da boljem reknem, svaki stari borac dobiva na fronti nekakvo šesto osjetilo za snalaženje. Više puta nije moguće protumačiti, kako on ustanovljuje opasnost, koja dolazi. Svakako je tu potrebito neko iskustvo. Zato među onima, koji istom dolaze na frontu, imade uvijek razmjerno mnogo više gubitaka nego među starim prevejanim frontaškim liscima. A što se tiče ove talijanske mine, stvar je vrlo jednostavna. Ja sam čuo zvuk, koji je sličan onomu, kada čovjek malo glasnije pljune. Odmah sam prepoznao, da je to pozdrav našega staroga znanca. Uvijek on tako radi, kada čuje pokraj kaverne 8 kakvu buku. Sada, da li sam ja glasnije govorio ili su oni, koji su prije nas ovuda prošli, svratili na sebe pažnju ovoga drumskoga hajduka, svakako je on nešto čuo i pokušao da ugrabi koju žrtvu.

Dva bacača mina, i to jedan od 8, a drugi od 9 centi metara, nalazili su se u kaverni broj 10. Tu je poručnik Golijaš tumačio zastavniku Mikulinu :

— Pogledaj kroz ovu puškarnicu u talijanski položaj. Odavle se može s boka kontrolirati oko 100 koraka njihova jarka. Treba samo pucati u jednom pravcu, i svaki je hitac siguran pogodak. Ja sam tu razorio minama jedno 10 drvenih zaklona. Oni se muče i načine kolibu, a ja čekam, i kada je sve pod krovom, pošaljem im pet šest i do deset mina, i sav njihov trud ode u zrak. Ne dam im ni da kopaju kaverne na onom mjestu. Svagdje su Talijani u paljevskom odsjeku niže od nas, samo su u paklenom trokutu, koji ću ti na kraju pokazati, na jednoj strani više od nas.

Neki su se časnici 37. pučkoustaškog bataljona vraćali već natrag, jer su pregledali paljevski postav od početka do kraja. Njima je poručnik Golijaš govorio :

— Kada budete prolazili pokraj kaverne 8, budite tiho. Talijanski bacač mina vreba i puca. Malo prije umalo da nije pogodio nas dvojicu. Nemojte ići kroz jarak trojica u rpi, nego jedan za drugim u većem razmaku.

U kaverni 16 nalazio se zadnji pneumatički bacač mina, koji je valjalo pogledati. Tu je poručnik Golijaš tumačio svojemu nasljedniku :

— Ovo je najopasniji prostor u paljevskom postavu, a valjda i na cijelom ovom odsječku pokraj Plava i Zagore. Ovdje kraj kaverne 17 počinje tako zvani pakleni trokut. U prve tri talijanske ofenzive bilo je to vruće tlo, na kojem su bjesnili najokrutniji bojevi. Eno tamo iza one najkraće stranice trokuta bili su se Talijani utvrdili na povišenom mjestu iza leđa Dalmatincima, ali Dalmatinci nijesu uzmicali, nego su i dalje držali ove naprijed pomaknute položaje, na kojima je kasnije izlagumano sedam kaverna. To je nož u srce Talijanima, ali ujedno i velika neprilika za nas, jer Talijani mogu s one uzvisine pucati bez zapreke po čitavoj ovoj donjoj stranici trokuta. Onako isto, kako možemo i mi od kaverne 10 držati uvijek na oku jedan dio njihova streljačkog jarka. Radi svakojakih nevolja prozvali su „vojnici ovaj prostor paklenim trokutom.

— Kakav se to zadah osjeća ovdje ? — pitao je zastavnik Grga Mikulin.

— Pođi sa mnom !

S tim riječima poveo je poručnik Golijaš zastavnika Mikulina naprijed po donjoj stranici paklenoga trokuta.

Kada su bili kod kaverne broj 20, rekao je u pola glasa:

— Pogledaj kroz ovu puškarnicu nizbrdo prema talijanskoj strani.

Zastavnik je Mikulin pogledao i ustanovio najprije, da su i ovdje talijanski streljački jarci udaljeni od austrijskih jedno pedeset koraka. A onda... O Bože, je li to moguće? Između austrijskih i talijanskih zarđalih žičnih ograda, koje su stajale tik jedna uz drugu, naslonio se kostur u sivom vojničkom, napola raspalom odijelu. Kosti su prodirale kroz bluzu i kabanicu, jedna strana lica, koja se vidjela, ostala je bez mesa i kože, a po goloj lubanji prevukla se na tjemenu crna kosa. U desnoj ruci držao je kostur prema zemlji okrenutu vojničku pištolju.

Kada se zastavnik Grga Mikulin odvratio šutke od jezovita prizora prema poručniku Golijašu, počeo mu je ovaj tumačiti:

— Tako stoji taj mrtvac valjda od lipnja lanjske godine. Kod jednoga juriša na Talijane poginuo je tu pred talijanskom žičnom ogradom jedan zastavnik od „dajčmajstera", a s njime i cijela njegova patrola. U boju, koji su poslije „dajčmajstera" prihvatili Dalmatinci, nije bilo vremena, da se uklone ti mrtvaci. „Dajčmajsteri" su bježali na Kuk, a Turudija ih je potjerao natrag i srnuo sa svojim ljudima sve do ovoga komadića zemlje, koji su kasnije nazvali ovako zvučnim imenom. Uz talijanske žične ograde bili su nabacani naši „španjolski jahači", i tako je to ostalo sve do današnjega dana. Eto ti odgovora na pitanje, odakle dolazi neugodan zadah, koji si ovdje zamijetio. No to je još miris cvijeća prema onom, što je tu prije bilo. Pripovijedali su mi moji pretšasnici, koji su lani u srpnju i u kolovozu bili u paklenom trokutu, da su u Gorici pokupovali u nekim ljekarnama sve zalihe parfema, samo da se nekako zaštite protiv nesnosnoga smrada.

— A ovdje je poginuo prije tri tjedna i natporučnik Prlentić? — nabacio je pitanje zastavnik Grga Mikulin.

— Jest, malo dalje odavle, — odgovorio je poručnik Golijaš.

I nastavio je da opisuje događaj, za koji je Grga Mikulin saznao već prije od dalmatinskih saniteta na groblju u Svetom Petru.

Bilo je već deset i po sati prije podne, kada se i zastavnik Grga Mikulin stao vraćati iz paljevskoga položaja u Grgar.

Prošao je sretno kao i ostali njegovi drugovi, ali mu ovoga puta nije išao u tek objed, premda je bio gladan i izmoren.

XVII. SPREMANJE ZA USKRS

Narednih dana sastavio je zastavnik Grga Mikulin odio od jedno četrdeset ljudi za poslugu bacača mina i zaputio se na tečaj u mjesto Madoni.

Došla je momčad i od drugih bataljona, i vježbanje je započelo.

Najokretnije su iz bacača mina pucali Dalmatinci. Činilo se, kao da su srasli s tim oružjem. Nijesu za njima mnogo zaostajali ni pučki ustaše od 37. bataljona. Naprotiv ona momčad, koju su nazivali Madžarima, bila je najnespretnija. Među njima su se nalazili i Nijemci, Rumunji i Bunjevci, koji su se u razgovoru sa zastavnikom Grgom Mikulinom izričito priznavali Hrvatima.

Uz tečaj za bacače mina održavao se i tečaj za bacanje ručnih granata. Na taj su tečaj dolazile i satnije 37. pučkoustaškoga bataljona. Postojale su tako zvane Lakoševe granate, koje su se zapaljivale na taj način, da je vojnik udario o kakav tvrd predmet čavlom, koji je virio iz vrha granate. Tako zvane kukuruz-granate bile su slične klipu kukuruza. Na vrhu su imale vrpcu, koja se morala istrgnuti, kada se granata zapaljivala, a s druge su strane imale metar dugačak držak od žice.

Poslije vježbe bilo je priređeno natjecanje, tko će dalje baciti koju ručnu granatu. Kod teških mina od 8 centimetara, koje su se mogle bacati i rukama, odnesoše pobjedu Dalmatinci. Kod Lakoševih granata najbolje se istaknuo jedan Madžar iz Baranje, a za njim su tek jedan pedalj zaostali zastavnici Pop i Mikulin od 37. pučkoustaškoga bataljona. No zato je njihov kolega zastavnik Lehner odmakao za čitavih deset metara svima natjecateljima u bacanju kukuruz-granata. Lehner, visok po prilici jedan metar i 85 centimetara, prihvatio bi granatu za dugačak držak i zavitlao njom u krugu nekoliko puta, a onda bi je pustio, kamo bi htio, pokazujući pri tom vještinu starih helenskih praćara.

Kada se tečaj svršio, sva se momčad vratila svojim bataljonima.

Zastavnik je Grga Mikulin mislio, da će odmah poći u paljevski postav, ali se višemu zapovjedništvu nije žurilo s novim razmještanjem četa. Trideset i sedmi pučkoustaški bataljon obavljao je i dalje svoju staru službu. Tako je Grga Mikulin sa svojim novim odjelom polazio i dalje na stražu ispred Dolge Njive. Nije mu to bilo ni najmanje neugodno, nego naprotiv vrlo drago, jer je u svojem podzemnom zaklonu imao priliku da mnogo razmišlja o Bogu, o Hrvatskoj, o hrvatskom katoličkom pokretu, o sebi i o čitavom svijetu.

Više puta je pod zemljom slušao zuku i grmljavinu granata, koje su marljivo i dalje obasipale pojedina istaknuta mjesta na podnožju Svete Gore.

Sunce je dosta ugodno sjajilo. Sada su se već i hrastovi okitili nježnim žutozelenim lišćem. U zapuštenim su vrtovima cvale trešnje, šljive, rane jabuke i kruške. S oraha su visjele duge rese sipajući po granama i po tlu pelud.

Bilo je korizmeno doba, zato je Grga Mikulin ispitivao svoju savjest, da se pripravi za uskrsnu ispovijed i pričest. Nije htio da išta sebi oprosti. Kopao je po svojim mislima, osjećajima, željama, riječima i činima. Sve je zlo stavljao na jednu rpu. A kad je kušao da prosudi svoje grijehe i zle sklonosti, zapisao je u svoj dnevnik:

„I opet je došao dan, kad mi je srce tužno, kao da se spremam na smrt. Nije mi zlo, a ipak bih najradije stisnuo zube, izbuljio poluludo zaplakane oči i gledeći preda se mislio bih na bijedu čovjeka, koji mora glumiti hrabrost i dobru volju, a u duši mu je sasvim drugačije. Ne mogu se nikomu potužiti posve iskreno, jer mi vojnici ne smijemo govoriti istinu upravo u onom, što nas najviše tišti. Nad nama visi cenzura, ratni sud, tamnica, strijeljanje, vješanje. Ali Bogu svojemu mogu kazati iskreno sve svoje tegobe. Pred njim nema pretvaranja ni pogađanja. On je, koji jest, i gleda ono, što jest. On gleda i moje grijehe. Nemiran sam, jer je moja duša crna od zloće pred njegovim očima. Gospode, oprosti, ne ću više griješiti."

Jedna je pogreška osobito pekla Grgu Mikulina. On je naime vrlo zamjeravao biskupu Mahniću radi one rečenice, koju je čitao u „Luči" putujući 20. ožujka od Trsta do Prvačine. S tom je rečenicom doveo u vezu

i optužbu, koja se kolportirala među slovenskim liberalcima, da je Mahnić nazvao u „Rimskom Katoliku" nacionalizam poganštinom.* Grga je Mikulin na temelju toga poslao Petru Rogulji u Zagreb pismo, u kojem je oštro osuđivao Mahnića i pripisivao mu kojekakve pogrešne nacrte. Rogulja je djelomični prepis pisma, ne navedavši dakako imena, poslao biskupu Mahniću na Krk, a biskup mu je smjesta odgovorio. Taj odgovor poslao je Petar Rogulja zastavniku Grgi Mikulinu, koji je s najvećim stidom čitao ove doslovne Mahnićeve riječi:

„Veleučeni! Vrlo mi je drago, da ste me upozorili na jednu riječ u mojem članku u „Luči", koja daje povoda tumačenju, što bi bilo kud i kamo opravdano, da sam u istinu onu riječ napisao. Već iz konteksta jasno proizlazi, da bi na ovom mjestu moralo stajati „r a c i onalizam", a ne „nacionalizam". Rado bih vidjeti rukopis, što se moguće još nalazi u urednika „Luči". Pa i ako bi tamo stajalo nacionalizam, to ne bi bila nego p i s a r s k a p o g r j e š k a. Toliko ipak poznam noviju povijest, da je racionalizam istjerao Crkvu i Krista iz javnog života. Ta pobijanju racionalizma posvetio sam od prvog početka sve svoje sile. Uvjeravam Vas na svoju biskupsku čast, da je u istinu tako, pa bih Vam bio zahvalan, ako biste što prije donesli u „Novinama" ispravak ustanovivši, da na str. 8. „Luči" redak 14. ima se riječ nacionalizam ispraviti u racionalizam". Naravski, da pada time i sve ono, što naš G. izvodi nadovezujući na riječ „nacionalizam". G. me krivo sudi. Ne znam, kako može tvrditi, da sam u „R. Kat." nacionalizam označio kao poganštinu. Molim ga, neka pročita moju raspravu u god. 1896. „Rim. Kat." str. 36—56, gdje će naći, štono riječ, moju nacionalnu vjeroispovijest, naročito pogl. 1, 3, 4, 5. Ako želi, ono ću mu godište „R. K." poslati ja. Dalje neka čita u „Hrv. Straži" god. 1907. moj članak „Svetost i nepovredljivost naravnog prava" str. 14—39, napose pogl. 1, 8 i 9. Žalim uopće, da se sve manje od naših mladih čitaju prva godišta „Hrv. Straže", gdje sam izložio i načelno obrazložio gotovo sva važnija savremena pitanja odnoseća se na javni ži-

* To tvrdi g. 1919. i Ivan Dornik u uvodu I. sveska Gregorčićeve knjige „Poezije" pišući na XV. strani: „Mahnič je imel svoje nazore o narodnosti, o kateri je napisal, da je nekaj poganskega".

vot i kat. akciju. Tko pomnjivo sve ono pročita i prouči, lako će se uvjeriti, što ja mislim i o nacionalizmu o socijalnoj organizaciji, o zadacima lajikata u naše doba, pa i o estetici."

„Eto vidiš, kako si bio nagao i nepravedan", prekoravao se Grga Mikulin. „Istina, ispričava te ponešto ona tiskarska pogreška. Ali kako si se mogao usuditi, da radi jednoga jedinoga izraza izričeš sud o nacionalnom shvaćanju velikoga čovjeka, a nijesi pročitao ili barem nijesi uzeo u obzir bitnih njegovih rasprava, koje se tiču toga pitanja ?"

Grga je Mikulin uvidio, da uzrok njegovoj krivnji nije toliko tiskarska pogreška koliko njegova nekritičnost i lakovjernost.

Podlegao je bez borbe, bez ispitivanja utjecaju onih, koji su proširili protiv katoličkih javnih radnika, pa i protiv Mahnića, a najzad i protiv čitave katoličke Crkve stotine i stotine sličnih objeda.

Individualno ispitivanje savjesti prenio je zastavnik Grga Mikulin i na cijelu skupinu onih mladih pregalaca, koji su govorili, da žele obnoviti Hrvatsku u Kristu.

Nijesu li i neki drugi, a ne samo on, podlegli u ovoj ili onoj ne samo sitnici, nego i krupnici utjecaju liberalaca i modernista ?

Počeo je misliti najprije na skupinu onih mladih ljudi, koji su naumili da osnuju hrvatsku katoličku literaturu. Obnavljao je u svojoj uspomeni pojedine pjesme, pripovijesti, crtice, kozerije, rasprave, kritike i recenzije, pod kojima je nalazio potpis Narcisa Jenka, Antuna Matasovića, Đure Vilovića, Ljube Ivića, Zvonka Šprajcera, nazvanog Nonce, Vida Blažinčića, Vinka Jurkovića, Jose Benca, A. B. Šimića. Pitao je sebe :

„Ne nalazi li se u radnjama nekih od tih pregalaca, pa možda i u mojim stvarima, premalo pozitivnoga kršćanskoga duha ? Nema li možda u jednoga previše Kranjčevićeva pesimizma, u drugoga previše Vidrićeva paganizma, u trećega previše nadutosti, umišljenosti ili zagrižljivosti ? Kako da protumačim ono zlobno karikiranje naših protivnika, kojima mi katkada ne dopuštamo svojim tonom, da bez povrede ljudskoga dostojanstva pristanu uz ispravne nazore ? Ne govori li iz nas često manira „čibukanja", koju smo prihvatili od Matoša ? Iz nas katkada izbija oholost, a ne težnja za pobjedom dobre stvari. Mi želimo više puta da sebe

istaknemo i da protivnika ponizimo i uvrijedimo, a ne da ga popravimo. Stavljamo se u pozu Iovis tonantis ili Neptuna, koji viče : Quos ego !"

U ovom svojem ispitivanju savjesti cijeloga hrvatskoga katoličkoga pokreta sjetio se Grga Mikulin, kako je njegov prijatelj Petar Rogulja često znao izricati nemile sudove o pjesnicima. Zapravo Rogulja je bio velik štovatelj pjesništva. Ali se vladao prema njemu kao onaj, koji je silno sklon erotici pa zato bježi od ženskoga svijeta bojeći se, da ga sjetilna ljubav ne bi zavela na stramputicu. Vidio je, kako su neki pjesnički nadareni ljudi bili skloni mijenjanju načela, prevrtljivosti i neplodnu maštanju. A on je gledao spas u jakoj volji i u radu. Zato je znao reći onomu, za koga se bojao, da će klonuti : „On je pjesnik."

Grga je Mikulin davao donekle za pravo ovoj Roguljinoj hiperboli.

Neki su mladi katolički literati i literarni kandidati stajali previše pod dojmom modernističkih književnika. Pretjerano obožavanje literature prelazilo je kod gdjekoga u muzomaniju. Glavni dokaz bijaše njima snažno čuvstvo. Oni nijesu tražili refleksija ili ih barem nijesu dovoljno cijenili, nego su željeli, da budu jakim stilom hipnotizirani. Prividne ili prave pohvale kršćanskih načela u spisima Tolstoja, Dostojevskoga, Getea, Maupassanta značile su za njih više nego umovanje sv. Tome Akvinskoga, sv. Augustina, sv. Franje Saleškoga, Pija Desetoga ili Leona Trinaestoga. Sva je kršćanska ideologija morala za njih biti pretvorena u vino platičnog i sugestivnog doživljavanja. Drugarstvo ih je podržavalo, da su i oni slavili katolicizam, hrvatstvo i demokratizam, ali u njihovoj unutrašnjosti postojali su već svi preduvjeti, da u velikom mijenjanju svjetskih događaja budu ugrabljeni od onih, koji su ih mogli opajati jačim alkoholom literarnih, publicističkih i žurnalističkih sugestija i senzacija.

Grga je Mikulin pomišljao više puta na sudbinu hrvatskoga kanonika iz 16. vijeka Franje Filipovića. Nazivali su ga „delipop", jer je u bitkama nesmiljeno tukao turske napadače. Ali je bio zanemario duhovni život kršćanske duše, pa kad je došao u muslimansku sredinu, uvidio je, da se ne razlikuje unutrašnjim sadržajem od svojih neprijatelja, i od Franje je postao Mehmed.

A ne će li se to isto dogoditi i s gdjekojim sadašnjim braniteljem kršćanstva, koji strahovitom žestinom napada moderniste i liberalce, a u duši nema uvriježene ni kršćanske ljubavi ni čednosti ni drugih kreposti ?

„Kuda mi to hrlimo ? Kuda i ja to idem ?" pitao se zastavnik Mikulin sa strahom i trepetom na podnožju Svete Gore ispred uništenog zaseoka Dolge Njive na visokim kamenitim obalama rijeke Soče, mjereći svoju duševnost na uzorima prvih predstavnika i nosilaca Božje milosti i kršćanskoga heroizma.

Približavao se 23. travanj, kada je cijeli kršćanski svijet imao proslaviti Uskrs.

Prije Cvjetnice se Grga Mikulin povratio natrag u Grgar.

I prvo, što je učinio, bilo je to, da je otišao u župnu crkvu u Britofu i tamo se pokraj jedne ispovjedaonice pridružio povorci vjernika, koji su polazili pred Božjega namjesnika, da ispovjede svoje grijehe.

XVIII. ŠALA I SATIRA NA BOJIŠTU

Poslije uskrsne ispovijedi nije se htjelo Grgi Mikulinu zadržavati u kakvu većem društvu. Zadovoljavao se time, da je s drugom Maksom Prezeljem vodio duge razgovore o svim mogućim pitanjima. Klonio se i polaska u krčmu Anice, a ni u časničkoj blagovaonici nije se dugo zadržavao.

Kada ga je zapovjednik bataljona natporučnik Matić odmah u ponedeljak iza Cvjetnice (17. IV. 1916.) pozvao, da zamijeni preko reda jednoga kolegu na straži kod Dolge Njive, odazvao se vrlo pripravno tomu pozivu. Zavolio je bio svoju stražarsku podzemnu kolibu na podnožju razorena Marijina svetišta, jer je mogao u njoj da se predaje potpuno slobodnomu razmišljanju i sanjarenju.

Ovoga puta htio je da napiše što više pisama. Pisao je također znancu i prijatelju iz gimnazije i sa sveučilišta Nikoli Miletiću, kojemu se zadnji put bio javio od pomorskog bataljona iz Svetog Florijana.

Nikola mu je bio uzvratio pismom, koje je dugo lutalo naokolo, jer je bilo poslano na staru adresu. To je pismo bilo sastavljeno u desetercu i istim šaljivim tonom kao

Prva satnija trideset i sedmog pučko-ustaškog bataljona

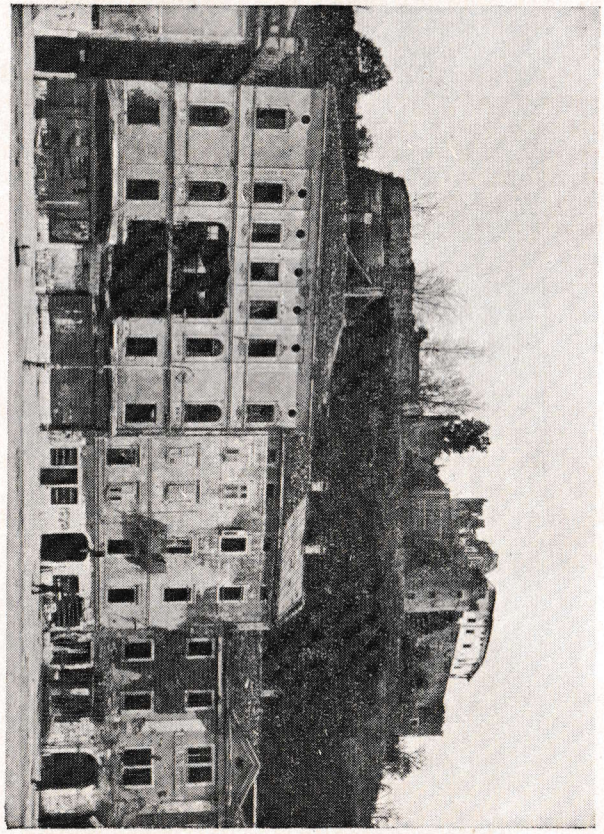

Ruševine staroga grada Gorice

i Mikulinova poslanica. Ali se Nikola Miletić nije javio sada s ruskoga ratišta, nego iz Bovca (Fliča) na talijanskoj fronti. Dobro je razumio aluzije na probijanje fronte sve do Astrahana ili do Milana, zato je odgovorio svojemu prijatelju, ako već želi „probiti frontu" do Milana, neka ne pođe sam, beć neka i njega uzme sa sobom.

Na to pismo Nikole Miletića, koje je došlo s bojne pošte 220, odgovarao je Grga Mikulin 27. travnja 1916. s bojne pošte 230. Noć prije toga bila je kraj Dolge Njive dosta nemirna, jer su talijanski vojnici s Marmorije neprestano pucali iz pušaka na Svetu Goru. A kad je dan svanuo, utihnule su puške, ali su zato njihov posao nastavili topovi. Ipak to nije ni najmanje uznemirivalo Grgu Mikulina, koji je pod zemljom kovao šaljive stihove:

„Vani sunce grije, vani cvijeće cvate,
Po gori topovi talijanski mlate,
A ja mirno sjedim pod zemljom u tami
I smijem se zlobno čitavoj galami."

U Grge se Mikulina javio kriticizam. Govorio je u sebi: „Morao bih promijeniti ovaj izraz, kojim tvrdim, da sjedim u tami, jer evo preda mnom na drvenom stolu gori petrolejska svjetiljka." Pokušao je da promijeni zadnja dva stiha, ali nije mogao nikako pronaći srok za riječ svjetiljka. Zato je ostavio staru stilizaciju opravdavajući to „pjesničkom slobodom". Nastavio je da dalje niže stihove:

„A kad sumrak padne, na polje ću i ja,
Šuljat ću se grmljem ko ljutica zmija.
Služba mi je ista ko i tvoja, kume,
Moram čuvat goru i careve drume.
Prije mjesec dana dođoh evo amo,
Čekam Talijana, da se ogledamo,
Al' on doći ne će, već sa brda svoga
Znak nam pokazuje grba bosanskoga.
Noću puškaramo ko u pravom boju,
A kad zora svane, svak u rupu svoju.
U rupi je vlažno, u rupi je tavno,
Ni kičme ne možeš da ispraviš ravno."

Tu se Grga Mikulin sjetio, kako se Nikola Miletić par godina prije rata bio zapisao u Zagrebu u Cajhenovu školu, da nauči plesati. Zato je dodao:

„Ali ništa zato, bar naklone učiš
Bolje, nego da se kod Cajhena mučiš."

I pomišljajući na život nekih zagrebačkih karijerista, koji su za „hljebac i časti" izdavali svoj narod i svoje uvjerenje, napisao je dalje:

„A to je za život vrlo dobra škola,
Jer u karijeri vrijedi tek parola:
Tko zna leđa svijat, tko zna misli kriti,
Ima nade, da će i presvijetli biti."

U ovakvom šaljivom i satiričkom tonu ispisao je Grga Mikulin što u vezanom što u nevezanom govoru pismo od jedno dvanaest stranica.

Drugi dan, t. j. 28. travnja, započeo je pisati niz članaka, koje je već kod pomorskoga bataljona pokraj Trsta sastavljao u glavi o najvećem gradu na svijetu. Taj grad bio je prema njegovoj predodžbi Streljački Jarak, koji se protegnuo preko cijele Evrope i preko jednog dijela Azije. Prvomu je članku u tom zamišljenom ciklusu bio naslov „Grad i građani". Tekst je glasio ovako:

*

„Naši su stari govorili: Svi putovi vode u Rim, a mi, njihova neposlušna djeca, željna prosvjeda i novotarija, izmijenismo i tu poslovicu pa velimo: Svi putovi vode u Streljački Jarak. Udariš li prema sjeveru ili jugu, istoku ili zapadu, voziš li se k nama kočijom ili automobilom, tarnicama ili taljigama, parobrodom ili uspinjačom, ne boj se, da ćeš zalutati krivim putem: posljednja će tvoja stanica biti svakako Streljački Jarak. Kao što se u periferiji svršavaju svi promjeri i polumjeri istoga kruga, tako je i Streljački Jarak stjecište svih carskih drumova i zemaljskih cesta, općinskih kaldrma i seoskih staza, riječnih gazova i uzdušnih struja.

Streljački je Jarak danas najveći svjetski grad. Države su njemu samo predgrađa, u nj putuje čitava trgovina i obrt, rudarstvo i ratarstvo, novčarstvo i radna snaga. Jedino se žena nije još ovamo doselila, pa valjda stoga i nije nama, stanovnicima Streljačkoga Jarka, palo na pamet, da svoje ulice zasadimo ružmarinom, karanfilom, fuksijama i bosiljkom ili da ih barem ukrasimo pločnicima i električnim žaruljama. Ne bi imao svrhe ovakav luksus, kad i onako zakoni ne dopuštaju,

da se po našen gradu šetkare sentimentalne gospođice, a za tvrde muškaračke tabane i još tvrđe erarske kundure nijesu neprohodni ni ovi tamni i krivudasti sokaci, isječeni u vlažnoj ilovači i kamenu hrapavcu.

Vele neke, ne samo lude, nego i učene glave, da čovjeka zanima najviše ono, što je neobično. Ako ta riječ nije puka petljanija, onda je naš grad zanimljiviji od svih zemaljskih šehera i kasaba. Dok u Njujorku, Beču, Berlinu, pa i u samom Zagrebu, razbijaju graditelji sebi i drugima glavu, kako će se popeti nebu pod oblake i naslagati što više katova u zraku, dotle su naši neimari mnogo čedniji i bliži prirodi. Ne grade oni čardaka ni na nebu ni na zemlji niti misle na prisojne zabate i osojne balkone, nego se zavlače pod koru zemaljsku bušeći humke i pištaline, riječne vododerine i kraške vrtače. Jednostavne su njihove gradnje, ali u današnje je moderno doba upravo jednostavnost postala neobična.

Dugačke su naše ulice, i nije se našao jošte nikakav Fileas Fog, da im dođe s kraja na kraj. One zapravo i nemaju krajeva, jer se protežu i rastežu od Baltičkoga mora preko Rusije, Rumunjske, Bugarske i Turske do Sueskoga prokopa, a odatle se vraćaju preko Palestine, Male Azije, Grčke, Albanije, Austrije, Italije, Njemačke, Francuske, Belgije i Njemačke natrag na Baltičko more. Prekinuti prostori, koji se nalaze između tih ulica, jesu zapravo naši trgovi. Oni zajedno s ulicama čine nov zemaljski ekvator, na kojem se nanizaše tijesni rovovi i prostrane špilje, kamenjare i zemunice, daščare i pletenjare, karaule i čadori, a u njima stanuju ljudi, koji se ne brinu za kalendarsku diobu vremena, nego samo razlikuju dane olovne i gvozdene tuče i dane bez atmosferskih oborina, satove, kada sokacima njihova grada teče krv, i satove, kada se ta krv suši i pretvara u zemlju crnicu.

Budući da građani Streljačkog Jarka obično po noći objeduju i bdiju, a za vidjela izmjenice liježu na počinak, mislio je jedan ekseget, da je za njih zapisana u Svetom Pismu izreka: Teško vama, koji dan nazivate noću, a noć danom. Mudar je čovjek taj ekseget, ali se ovdje ipak prevario držeći bolan, da i mi pripadamo u onu vrstu ljudi, koji se na večer obuvaju, a u jutro izuvaju. A mi se zapravo izuvamo istom onda, kada se iz našega grada povučemo u koje njegovo predgrađe. U nas nema Joca Udmanića, koji bi po klancima i gudu-

rama vrebali bogate trgovce, da ih iznebuha iznenade pozdravom: Novac ili život! Bogataši uopće zaziru od ovoga grada, u koji dolazimo samo mi, koji smo malim zadovoljni te možemo u svako doba zapjevati: Dobro mi je i boljem se nadam, u čem hodim, u tome i spavam.

Vele ljudi, da je naš život lijep. A glavni dokaz za to nalaze u tom, što se u naš grad neprestano useljuje više ljudi, nego što se iz njega iseljuje. I još uvijek imade u nas prostora za bezbrojne tisuće naseljenika. Prva je naša dužnost gostoljublje, zato nikoga ne odbijamo, već smo za svakoga pohođanina u svako doba kod kuće. Naši stanovi nemaju po tri predsoblja i po devet brava, mi živimo još u onom doba, o kojem se pjeva, da ljudi u njem nijesu znali za lokote i ključanice. Na našim vratima nijesu naznačeni određeni satovi za primanje niti na njima visi uvredljiva opomena: Otarite obuću vi, koji k nama ulazite! Siva je ili zelena odora salonsko odijelo u ovom gradu. Tko k nama jednom dođe, taj će se teško otkinuti od naših natjecanja i igara.

Da bude i u nas što više izmjene, razdijeljen je čitav Streljački Jarak zidovima i trnovom žicom u dvije paralelne i koncentrične ulice. Iznutra stanuju — nazovimo ih tako — Sivi, a izvana Zeleni. Prolazi dani i tjedni, a Sivi se ne pokazuju Zelenima ni Zeleni Sivima. Gdjegdje su daleko jedni od drugih tek tridesetak koraka, a ipak ne nazivaju jedni drugima ni „Dobro jutro" ni „Pomoz Bog". Jedino se po popravljanju, produbljivanju i proširivanju ulica vidi, da se obadvije stranke spremaju za skorašnje zajedničke igre.

Kada dođe predviđeni ili nepredviđeni rok, pripreme su gotove, a onda zagudi glazba silnih orgulja, koje imadu za cijevi bezbrojne topove. Trese se devet gora i devet pokrajina. Ograde padaju, turnirski borci skaču na hrvalište. Okušava se solidnost vatrenog, oštrog i tupog oružja, mjeri se spretnost mišica i jakost ljudskih kostiju, a na kraju se istražuje dužina daha i brzina ljudskih nogu. Šakačke se vježbe svršavaju redovito utrkom, koja se znade ponoviti radi neuspjeha starta i po tri četiri puta, a onda se mora priznati pobijeđenim onaj trkač, koji ima duže krakove. Konačno, kada je utakmica završena, gude i opet kovne orgulje. Gude burno, gromoglasno, kao da sva rekvirirana evropska zvona pjevaju melodiju: Teško pobijeđenima! Teško pobjednicima!

Podaci o našim igrama govore o koštunima, kojima je glava tvrđa od svih zemaljskih ruda, i o mekišima, koji ne mogu odoljeti ni zračnom tlaku od dvije atmosfere. Građani Streljačkoga Jarka vidješe i takvih brzoteča, kojima bi — kao ono u ruskoj priči — trebalo privezati jednu nogu za uho, da od pusta zora ne preskoče čitavu zemlju, a poznati su im i takvi nepokretnici, kojih ni oklopljeni automobili ne mogu maknuti s mjesta. Ljestvica se naših misli i čuvstava razvila u goleme ljestve Jakovljeve. Najniža je prečaga na tim ljestvama tupa ravnodušnost i savršena glupost, a kako da najvišu nazovemo, toga ni mi sami ne znamo. Možda će ipak iz podataka o našem životu kasniji učenjaci izračunati specifičnu tvrdoću lubanje, dinamiku srca, brzinu mišičnih kretnja i srednju ocjenu ljudske zaslijepljenosti, a onda ćemo još bolje znati da odgovorimo na pitanje: Što je čovjek?"

*

Dva dana pisao je zastavnik Grga Mikulin prvo poglavlje zamišljenoga ciklusa „U najvećem gradu". Bio je zamislio i drugo poglavlje, u kojem se imalo započeti opisivanje neprilika, što ih je jedan građanin Streljačkog Jarka doživio u ofenzivama na sočanskoj fronti. Ali vrijeme je trinaestdnevnoga boravka kraj Dolge Njive bilo već prošlo, i on se u zoru 30. travnja 1916. vratio u Grgar sumnjajući, hoće li ikada moći nastaviti svoje započeto satiričko djelo.

XIX. U SLOVENSKOJ KUĆI

Na večer 30. travnja 1916. išao je zastavnik Grga Mikulin iz časničke blagovaonice u Grgaru, u svoj stan, što ga je imao u kući Franca Pavšića. Htio je odmah poći na počinak u svoju sobu u prvom katu, ali ga je žamor u prizemlju kuće zaustavio, i on je pošao u kuhinju hoteći da ukućanima rekne: Laku noć. Međutim u kuhinji je našao više osoba, nego što je očekivao. Obitelj je Pavšićeva bila svršila večeru. Majka je s dvojicom sinova, koji su istom svršili pučku školu, bila već otišla u ono krilo kuće na prvom katu, što ga je obitelj zadržala za sebe, ali zato su u gostima kod Pavšića i njegovih triju kćeri, Pepe, Tereze i Anice, od kojih je najmlađa

Anica imala šesnaest godina, bili jedan oficir Bosanac i zastavnik Grin od 37. pučkoustaškoga bataljona.

Kad je Grga Mikulin ugledao pred sobom zastavnika Grina, nije mu bilo ugodno pri duši. Nije trpio toga brbljavca, koji je kod bataljona bio nišan najmasnijih dosjetaka. Ali se Grin nikada nije vrijeđao. Jednu je prostotu uzvraćao stotinama frivolnih psovaka, spreman svaki čas da se brani sredstvima smrdljivog martina ili taktikom sipe. U razgovoru sa ženskinjem kao da je htio potvrditi uvredu, koju je njegovu narodu načinio rimski povjesničar Tacit nazivajući Židove narodom, „koji je najskloniji pohoti". Grin je bio ružan, zato nije imao uspjeha u ljubavi, ali je za naknadu obeščašćivao svaku ženu jezikom.

„Ne ću da budem s tim balavim pužem, koji ostavlja svagdje trag, kuda prolazi," rekao je Grga Mikulin; i već je htio da pođe u prvi kat u svoju sobu, kad ga je oče France pozvao k sebi.

Sjeo je dakle i Mikulin u društvo, upuštajući se u razgovor s Bosancem.

Zastavnik je Grin ovoga puta morao na silu da bude pristojan. Pavšićeve kćeri nijesu znale ni riječi njemački, a on je htio svakako da razgovara s njima. Nije mu preostao drugi način, nego da pokušava od njih učiti slovenski.

Najmlađa je kćerka Anica grijala iznad vatre kotlić vode, da može oprati zdjele. Grin je pitao, kako se zovu pojedine stvari. Djevojka je bila brzo gotova s poukom.

— Evo, ovo je lanac, — govorila je ona, — ovo ketunjek, ovo kotao, a ovo, gdje gori vatra, zove se „honjišče" ili „ohnjišče".

S veselim smijehom na licu ponavljao je bečki Židov jednu riječ za drugom, ali „honjišča" ili „ohnjišča" nije mogao nikako da svlada.

— Čekaj, Švabo, — umiješao se u razgovor Bosanac, — da te ja naučim, kako se kod nas oko Bugojna, Kupresa i u Šuici nazivaju te stvari.

Grin se uozbiljio kao austrijski vojnik, kada je učio sastavne dijelove puške.

— Vidiš, — govorio je Bosanac njemački, — ona priječka gore to ti je verugnjača, ovaj se lanac zove veruga, a na njoj je obješen kotlić. Još samo da pure skuhamo u njem i da tebe nema ovdje, pa bih mislio, da sam

u Šuici u Bosni. I naše je bosansko ognjište ovako uređeno, samo je nešto niže od ovoga i više se na njem dimi, jer mi nemamo u kuhinji ovakva odžaka. No jesi li zapamtio, što sam ti rekao. Ponavljaj za mnom.

Bečki je Židov glumljenom poslušnošću gledao u Bosanca i nabrajao: „veruknača", „očak", „veruka", „kotlič", „pura". Još jednom htio je da ponovi te riječi, ali se najzad uvjerio, da je njegovo jezično mišičje preslabo razvijeno za takve skupine suglasnika i samoglasnika. Na koncu je zapamtio jedino, kako se zove pura, no i tu je riječ izgovarao tako, kao da imade doista u ustima omašan komad pure.

— Nikad iz tebe dobra Hrvata! — smijao mu se Bosanac. — Zapamti, nije učiti jezik isto što i kašikom u usta.

Bosanac se onda okrenuo prema zastavniku Grgi Mikulinu govoreći:

— I još će ove šeprtlje nazivati nas Hrvate zaostalom rasom, premda mi možemo naučiti svaki jezik, a on se davi kao utopljenik s ovih nekoliko hrvatskih riječi.

Grin je prekinuo ulogu nespretna rekruta i smijući se šeretskim smijehom pristupio je k srednjoj Pavšićevoj kćeri Terezi, koja je postrance od društva okretala kuhinjski mlin i mljela kavu.

— Kospotična! — govorio je Grin.

— Niks gospodična, ja se zovem Tereza, — upala mu je u riječ djevojka.

— Also, gut, — govorio je Grin igrajući ulogu benavog Augusta. — Teresa! Hören Sie zu.

I počeo je bajagi grditi Bosanca, jer da on nije onako dobar učitelj kao Anica.

— Nič vas ne zastopim, — odgovarala je Tereza. — Zakaj ne govorite slovensko?

— Slovensko, slovensko... — glumio je Grin mašući glavom i dokazujući, kako je to težak jezik.

— Dajte mu iz kotlića vruće vode za grgljanje, — savjetovao je Bosanac najstarijoj kćeri Pepi.

— Dat ću ja njemu ljepšega posla, — rekla je najstarija kći Pepa, koja je inače većinom šutjela.

I pri tom je uzela sestri Terezi kavski mlin i utisnula ga u ruke zastavniku Grinu.

— Živjela! To je posao za ovakve goste kod našega ognjišta! — smijao se Bosanac.

Njegov je smijeh zarazio i druge.

Grinu je bilo u prvi mah krivo, a onda je počeo okretati mlin, ponavljajući svojim izgovorom „Šifela!" Bio je marljiv, mljeo je kavska zrna onako brzo, kako je inače mljeo jezikom pojedine riječi.

Dotle je „oče France" pripovijedao zastavniku Grgi Mikulinu i Bosancu o svojoj mladosti:

— Do svoje četrdesete godine bio sam Hrvatar. Znate li vi, što je Hrvatar? Ne znate, zato ću vam ja reći. Tako nazivaju u nekim dijelovima slovenske zemlje one, koji odilaze na rad kamo prema zapadu. A ne moraju ići baš u Hrvatsku, nego možda idu i u Madžarsku ili u Srbiju ili u Bosnu.

Zastavnik se Grga Mikulin sjetio, kako je nedavno čitao od Franca Detele pripovijest „Malo življenje". Tu je našao izraz: „Tam na Hrvaškem, kjer je izgubljeni sin svinje pasel".

— Poznajete li vi Bosnu? — pitao je oče France zastavnika Grgu Mikulina.

— Poznajem, — rekao je Grga Mikulin, — ali još ne toliko, da ne bih htio neprestano čuti o njoj nešto novo i povoljno.

— Ej, lijepa je to zemlja, — govorio je oče France pušeći ponuđenu vojničku cigaru. — Prošlo je tomu više od dvadeset godina, što sam bio prvi put u njoj. Gradili smo tunel kod Komara na pruzi između Travnika i Jajca. Trideset nas je bilo iz Grgara i Britofa tamo. I dobro smo mogli živjeti. Janjca smo kupovali za nekoliko kruna, sira i mlijeka imali smo za male novce. A svi su Bosanci visoki ljudi i prijazni, samo su nam se neki njihovi običaji činili čudni. Znali su se momci bacati lakog i teškog kamena, pa ako bi odnio pobjedu koji momak iz drugoga sela, znalo je doći i do noževa. Pa kako piju kavu. Dobra je i jaka ta kava, jača od naše, ali je oni ne znadu piti. Molim vas, došao sam ja u Turbe pokraj Travnika. Ne znam, da li one velike topole u Turbetu još i sada žive. U ono vrijeme, kad sam ja bio tamo, bila je pod tim topolama turska kavanica. Prolazio sam ja onuda iz Komara prema Travniku. Umoran sjedoh i naručih crnu kavu za dva novčića. Donio mi je momak nekakvu bakrenu posudu, smiješno joj nekako vele...

— Džezva, — dobaci Bosanac.

— Da, da, džezva, — nastavio je oče France svoje pričanje. — Ulijevao sam kavu iz džezve u malu šalicu,

i za čas sam bio gotov. Još jednu! naručio sam ja. I još jednu! Mislim, da sam ispio najmanje deset onih šalica.

— Fildžana, — popuni ga Bosanac.

— Da, da, fildžana. Ispio sam, kažem vam, najmanje deset fildžana, i istom sam tada ugasio žeđu. A onda, gledam ja okolo sebe malo bolje, i vidim uz veliku topolu, — kažem vam, da je bila deblja od najdebljega hrasta, što sam ga u životu vidio, — vidim ja, kažem vam, uz tu topolu starca sijede brade, s bijelim ručnikom oko fesa, kako je digao noge na klupu i podvio ih poda se. I pred njim stoji džezva i fildžan. Ali on tek gutne kapljicu dvije iz fildžana, pa onda povuče dva tri puta dim iz cigarete na dugom kamišu. Čudo Božje, kažem vam. Mislio sam ja: Čemu zalijevaš taj dim? Baš si nespretan čovjek! A hoću vam kazati i to, da sam bio više puta i u Travniku. Išli smo mi Slovenci tamo na ispovijed k isusovcima. Uvijek je u nedjelju njihova crkva bila puna, a orgulje su lijepo svirale, i đaci su lijepo pjevali, pa smo mi, kažem vam, na blagdan, kada nijesmo radili, putovali pješke i po nekoliko sati u onu crkvu, da tamo slušamo isusovačku misu i propovijed.

Oče je France spominjao i put u Lašvu i u Sarajevo, i bio bi još dugo pripovijedao, da nije zastavnik Grin svršio svoj mlinarski posao.

— Kaffee huolen! — klicao je on dižući se sa stolice i oponašajući narječje Štajeraca.

— I ja sam oprala zdjele! — dobacila je Anica misleći, da se on hoće pohvaliti svojim radom.

— Anica schlecht! — govorio je bečki Židov. — Teresa gut.

I dao je kavu Terezi.

— Žleht, žleht! — branila se Anica. — Zakaj ne zastopite slovensko?

— Slovensko, slovensko! — ponavljao je brbljavi Bečanin. — Warte! Ist das nicht slovensko?

I vraćajući se k drugima uz ognjište započeo je promuklim glasom pjevati „Regiment po cesti gre..."

— Živio! — povlađivao mu je „oče France" pa je i on počeo da s njime pjeva.

— Nijesmo ni mi momci od repe, — govorio je Bosanac domaćinu.

Za čas su pjevali svi „Regiment po cesti gre", samo bez momačkoga vriskanja i pocikivanja. Zastavnik je Grin naučio samo prve riječi, ali on je znao sebi

pomoći pa je prazninu teksta ispunjao stereotipnim njemačkim „tra-la-la".

— Tereza, skuhaj crnu kavu! — zapovjedio je oče France.

Društvo je ponavljalo najmanje deset puta pjesmu „Regiment po cesti gre". Upravo onako, kako je oče France prije dvadesetak godina ispijao fildžane crne kave u Turbetu.

Oče France mogao je pjevati, jer od njegove obitelji nije nitko služio u vojsci.

XX. PLANINSKI RAJ U RATNOJ TUZI

Bio je početak mjeseca svibnja 1916., kada je još u rano jutro zastavnik Mikulin zamolio svojega druga kod povoza zastavnika Šabenbeka, neka mu dadne za taj dan kola, da se može provesti iz Grgara u Ravne. Htio je vidjeti što više svijeta.

Kola su za čas bila spremna za put.

Sprijeda je držao u ruci bič i vojke jedan četrdesetgodišnji pučki ustaša iz Moravske, a otraga su na kožnatom sjedalu sjedjeli zastavnici Mikulin i Prezelj.

— Sviđa mi se taj tvoj slovenski kraj, — govorio je zastavnik Grga Mikulin svojemu nerazdruživomu drugu Maksu Prezelju. — Ova brda, obrasla proljetnim zelenilom, puna sunčanoga svijetla i ugodne hladovine, nadahnula su bezbrojne vaše slovenske pjesnike. Razumijem Gregorčića, zašto je pjevao, kada se nalazio negdje „v deželi rajskomili": „Srce pa gor mi sili — nazaj v planinski raj. — Zakaj nazaj? — Nazaj v planinski raj". Ima li kojega slovenskoga pjesnika, koji nije opjevao te vaše gore? To je vaš elemenat, koji se javlja i u slovenskoj pučkoj poeziji. Svuda kao da se čuje temeljna nota: „Bom šel na planince!" A najbolje je taj motiv o slovenskim planinama obradio Oton Župančić pjevajući:

„...Le v dalji planine!
Tam zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pod zvezdami val je obstal —
tako strmi zdaj sredi višine
okameneli zanos domovine..."

— Polako tjeraj! — govorio je Grga Mikulin kočijašu.

A onda se okrenuo ponovno k drugu Maksu Prezelju nastavljajući svoje razmatranje:

— Hoću da upijem ovaj vaš slovenski okamenjeni zanos u dušu, da ga zadahnem svojim životom i da ga zauvijek utvrdim u svojem sjećanju. Simone Gregorčiću, zašto si išao pjevati pesimističnu odu „Človeka nikar"? Već radi ovih vaših planina, koje si i ti tako ljubio, isplati se živjeti. Zar ne, moj druže Makso, da vi do smrti ljubite vaše slovenske planine?

— Imaš pravo, — odgovarao je zastavnik Maks Prezelj. — Zato svako naše dijete uči veselo u četvrtom razredu pučke škole iz čitanke pjesmu Franca Levca:

„Oj planine, oj planine,
Rožnate planine ve,
Kras slovenske domovine,
In pa sinje ve gore,
Ki ste žive skalovite
Straže našega sveta,
Pozdravljene mi bodite,
Kličem tožnega srca!"

„Tožnega srca?" ponovio je u sebi Grga Mikulin Levčeve riječi, kao da bi htio protestirati protiv njih. Ali je odmah pomislio, da i te riječi divno pristaju ovomu ratnomu metežu. Kako će domaći ljudi uživati u svojem krasnom zavičaju, kad nad njim i u sunčane dane visi prijetnja smrti i progonstva?

Kola su jurila lijepom tvrdom cestom kroz Sveti Peter, Bitez i Zabrdo. U selima, koja su jedva izvirivala iz prolistalih voćnjaka, lipa i drvoreda, vidjelo se malo domaćih ljudi. Bili su to sami starci, žene i djeca. Vojništvo se ugnijezdilo svuda kao nametljiv gospodar kamenih i drvenih kuća, zelenih gajeva i obrađenih polja. I cesta je pripadala samim vojnicima. Zastavnici Mikulin i Prezelj morali su svaki čas prestizavati živežarske kolone, koje su se tromim korakom pomicale na sjever prema ravnjaku Banjščici.

Kraj ceste tukli su Bosanci kamenje. Istom ravnodušnošću, kao da se nalaze u Bosni, tucali su oni tvrdi vapnenac. Zastavniku se Grgi Mikulinu činilo, kao da se vozi iz Kreševa prema Kiseljaku. Jedino, što u Bosni nema vinove loze, koja se u ovom goričkom kraju lijepo njeguje.

— Došli smo do cilja! — rekao je zastavnik Maks Prezelj.

Na ulazu u selo Ravne igrala se čitava četa obijesnih mališana rata. Pa da, kakvo je vrijeme, takve moraju biti i dječje igre. Nakupili su kutija od konzerva, napunili ih prašinom, i to su im bile ručne granate. Bombe su letjele iz jedne linije u drugu, prašni su oblaci napola zastrli i borce i cestu, ali boj nije prestajao. Gdjekoji je ratnik dobio poštenu čvorugu po glavi, ali nitko nije htio da uzmakne, svaki je htio da ostane pobjednik. Ako je komu potekla krv iz nosa, ako je komu eksplodirala kutija prašine ravno pred očima ili pred otvorenim ustima, nitko se nije obazirao na takvu sitnicu. Ta ovdje, šest sedam kilometara iza fronte, postadoše i drugačije stvari sasvim običajnom hranom i vojništvu i građanskom žiteljstvu.

Zastavnici Grga Mikulin i Maks Prezelj pohodiše radionice saperskoga osječkog bataljona.

Vodio ih je naokolo časnički zamjenik Vjekoslav Pakaci. Prezime mu je doduše bilo madžarsko, ali je on govorio lijepim srijemskim govorom i naglaskom, da ga je bilo uživanje slušati. Sva je njegova rodbina bila već zaboravila madžarske tradicije. Svi su bili oduševljeni hrvatski nacionalisti.

Zastavnik Mikulin sjetio se, da je u „Hrvatskoj Smotri", „Prosvjeti" i u glasilu osječkoga „Kluba hrvatskih književnika" čitao više pjesama i crtica od jednoga pjesnika s istim prezimenom. U taj mah mogao je citirati nekoliko stihova iz humoristične pjesme „János bácsi".

— To je spjevao moj bratučed Ernest, — prekinuo je Vjekoslav Pakaci dalje citiranje. — To je zanosan idealista sanjar, koji je poslije svršenih nauka boravio nekoliko godina u Njemačkoj, samo da udovolji želji za mudrošću. A ja sam više praktičan, trgovački čovjek, živa opreka njemu.

Međutim u daljem razgovoru uvjeriše se zastavnici Grga Mikulin i Maks Prezelj, da ni Vjekoslav Pakaci nije bio bez pjesničke žice. On je pripovijedao vrlo zanimljivo o bojevima, koje je proživio, o gorostasnim Poljičanima, koji su nosili topove kroz blato, i o bosanskom životu. U čitavom se njegovom držanju očitovala odlučnost, poduzetnost, prisutnost duha i hladnokrvnost. Grgi se Mikulinu činilo, kad ga je gledao, da će takvi

biti budući hrvatski junaci rada i jake volje. Obilje vedroga i mrkoga humora, brzo snalaženje u svakoj situaciji — to će biti njihove prednosti, kojima će nadvisivati stare Oblomove, Ruđine i Ivice Kičmanoviće.

Pakaci je uveo Mikulina i Maksa Prezelja u saperske radionice.

U prvom odjelu bili su kovači. Čvrsti, dobro uhranjeni Slavonci stajali su kraj užarenih šipaka izrađujući potkove i željezariju za kola i za ratno pokućstvo. Užareno gvožđe bacalo je iskre s nakovnja, savijalo se pod čvrstim kladivom i nesmiljenim kliještima, i za nekoliko časaka pištala je u vodi gotova potkova, baglama ili klin.

Grgi je Mikulinu došlo na pamet, kako je jedan njemački slikar prikazao vojskovođe Hindenburga i Konrada Hecendorfa kao kovače. Jeza ga je hvatala, kad je pomislio, da Hindenburg i Konrad Hecendorf rade s ljudima isto, što rade ovi kovači s gvožđem: svaki je vojnik u ognju ratnoga pakla primoran da primi stalan oblik i da služi kao mehanizam određenoj svrsi; istroši li se jedan kotačić pod udarcem nagona razaranja, nadomjestit će ga drugi, stvoren od nagona stvaranja.

Zastavnici uđoše u stolarnicu.

I tu se radilo kao u kakvoj tvornici. Jedni su tesali netom dovezena brezova stabla, drugi su blanjali jelove daske, treći su dubli dlijetom rupe u cerovim gredama. U kutu su ležali već izrađeni rogovi, roženice, podnice, stupovi i piljenice. Kada padne noć, imali su momci odnijeti tu građu do pješadijskih rovova i načiniti od nje zakloništa i nove brane proti neprijatelju i nepogodama na visu 383, u paljevskom postavu, u Žagori, na Svetoj Gori i drugdje.

Vjekoslav Pakaci proveo je goste kroz selo Ravne. Ceste su bile za vječnost izgrađene. I vodovod je bio lijepo uređen. Na malom je zaravanku bila podignuta ukusna građevina od crvena mramora i surova vapnenca. Ornamentika je potpuno odgovarala ratnomu vremenu. Na oba krila usađene su bile u beton čahure talijanskih šrapnela od 7 centimetara, a rubovi su se pročelja na jednoj i na drugoj strani završavali glomaznim glavicama, koje su bile kombinirane od neklesanih pećina i kamenčića različite veličine. Zlatnim slovima bilo je iznad vodovoda napisano ime princese Marije Ane, a

uza nj su se nalazile brojke 1915. i 1916. Simetrija je pokazivala, da graditelj nije namjeravao produžiti rat s Italijom i u godinu 1917.

Zastavnici se Grga Mikulin i Maks Prezelj radosno odazvaše pozivu časničkoga zamjenika Vjekoslava Pakacija, da u Ravnama kod njega objeduju.

Poslije objeda lutali su dugo selom i promatrali ornamentiku na seoskim kućama. Vidjelo se, da je taj slovenski narod neobično pobožan. Preko golih zidova seljačkih kuća iznad veranda u prvom katu osobito se često nalazila slika Majke Božje Svetogorske. Natpisi su bili sastavljeni djelomice još starim pravopisom, ali nijedna godina nije išla dalje od sredine 19. stoljeća.

Kod jedne kuće ugledao je Grga Mikulin na kamenu ugaoniku slova IHS i još neke figuralne klesarije. Naprezao se, da odgonetne riječi, koje su bile dolje napisane. Nije mu to pošlo za rukom, stoga je upitao slovenskim jezikom dječaka, koji je sjedio na pragu, što tamo piše. Dječak se samo smijuljio i nije htio ništa odgovoriti.

— Kaj ne veš brati in pisati ? — upitao ga je malo nestrpljivo Maks Prezelj.

— Znam, — odgovorio je ponosno mališan.

— Pa kaj je napisano na tistem kamenu ?

— Ja ne znam, — odgovorio je mališan čistim bosanskim naglaskom.

— A zakaj ne praviš : jaz ne vem ? — čudio se Maks Prezelj, a onda se okrenuo drugu Grgi Mikulinu pa mu je stao razlagati uz smiješak, da će sva ova mlađarija, ako rat potraje još godinu dana, govoriti hrvatski.

Od prilike jedan kilometar južno od Ravna, dvadesetak koraka daleko od ceste nalazio se na cementiranom podnožju austrijski mužar od 305 milimetara. Bio je tako vješto maskiran zelenim granjem, da su ga zastavnici Mikulin i Prezelj opazili istom onda, kada su bili deset koraka daleko od njega. Mužar je u taj mah upravo pucao. Pokraj njega je stajao jedan topnički časnik s trojicom vojnika, od kojih je jedan držao na uhu telefonsku slušalicu. Poseban mehanizam dizao je velike, metar dugačke granate i turao ih u utrobu gorostasa.

Grga je Mikulin rekao :

— Ovako se vrze cirkuska posluga oko afričkoga slona kao ovi topnici oko svoga mužara.

Kad je hitac bio ispaljen, osjećao se naokolo vrlo jak pritisak zraka. Ali je prasak začudo bio manji nego

kod običnih topova. Tko je gledao točno pravcem produžene topovske cijevi, mogao je trenutak pratiti ispaljenu granatu, koja je preletjela iznad jedne visoke omorike i izgubila se negdje iznad brda Kobileka. Nekoliko časaka poslije toga došla je odnekle od Plava mukla detonacija, a u isto vrijeme javljao je opažač s Kuka djelovanje granate.

Mašinista je na temelju primljene telefonske vijesti načinio kod mužara, koji je bio ponovno nabijen, neznatnu korekturu. Za čas je časnik, gledajući na sat, izdao nalog za nov hitac.

U svemu je mužar ispalio pet hitaca, a onda je vatra bila obustavljena.

Iz zaklona se kod mužara doskora vidjelo, kako nad Grgarom kruži jedan talijanski aeroplan.

Bilo je očito, da traži mjesto, odakle je pucao austrijski gorostas.

Sunce se spuštalo prema zapadu, kada su se zastavnici Grga Mikulin i Maks Prezelj vraćali iz Ravna u Grgar.

Sivac i đogat hodali su korakom ili kasali kasom.

Grga je Mikulin promatrao slovenske starce i žene, kako se vraćaju s polja kući. U njihovo je lice bio utisnut biljeg tako mukotrpne tjeskobe, kao da očekuju smrt svojega najvećega dobrotvora. Da nije bio topao svibanjski dan, čovjek bi pomišljao, da je veliki petak.

Razgovor je između dvojice zastavnika bivao sve tiši, a napokon je posve prestao.

To je bilo drago Grgi Mikulinu, jer je mogao da se preda razmatranju o slovenskoj poeziji i o slovenskim ljudima.

XXI. DVA PJESNIKA GORIČKOGA KRAJA

U noći je zastavnik Grga Mikulin dugo sjedio u svojem grgarskom stanu u Pavšićevoj kući.

Najprije je čitao ponovno pjesme Gregorčićeve.

Čudio se, koliko se aktualnosti nalazilo u nekim njegovim stihovima, premda je prolazila deseta godina poslije pjesnikove smrti. Davno prije rata slutio je Gregorčić, da će upravo u goričkom kraju doći do sukoba između romanske ekspanzije i austrijskih naroda. U

ratno se doba u čitavoj evropskoj štampi citirao odlomak iz njegove ode „Soči" :

„Krasna si, bistra hči planin,
Brdka v prirodni si lepoti,
Ko ti prozornih globočin
Nevihte divje srd ne moti!
Pa, oh, siroti tebi žuga
Vihar grozan, vihar strašan;
Prihrumal z gorkega bo juga,
Divjal čez plodno bo ravan,
Ki tvoja jo napaja struga —
Gorje, da daleč ni ta dan!
Nad tabo jasen bo oblok,
Krog tebe pa svinčena toča,
In dež krvav in solz potok,
In blisk in grom, — oh, bitva vroča!
Tod sekla bridka bodo jekla,
In ti mi boš krvava tekla:
Kri naša te pojila bo,
Sovražna te kalila bo!" *

Grga je Mikulin nalazio u Gregorčičevoj zbirci i druge stihove, koji su se mogli tumačiti kao izraz proročkoga zanosa. Osobito se dugo zaustavio kod pjesme „Svetišče". Govorio je u sebi :

* Jedan gorički profesor pokušao je te stihove prevesti i na latinski. Dakako i kod njega se obistinila riječ, da prijevod nije nikada jednak originalu. Ipak se sa zanimanjem čitala ovakva perifraza u alkejskim strofama :

„Eneu, prope illum prospicio diem,
Erit supra te coeligenus nitor,
Utrimque plumbo grandinabit,
Sanguineus crepitabit imber.

Atrox duellum cum tonitru furet
Tormenta mittent flammea pondera,
Gliscet per agros fumus ater
Eliciens lacrimam colono.

Crudo metentur iam gladio sata,
Te purpurabit copia sanguinis,
Domestici sed sordidabunt
Hostica corpora sauciata."

„Novine" 13. I. 1916. „Dva pogreba na Soči."

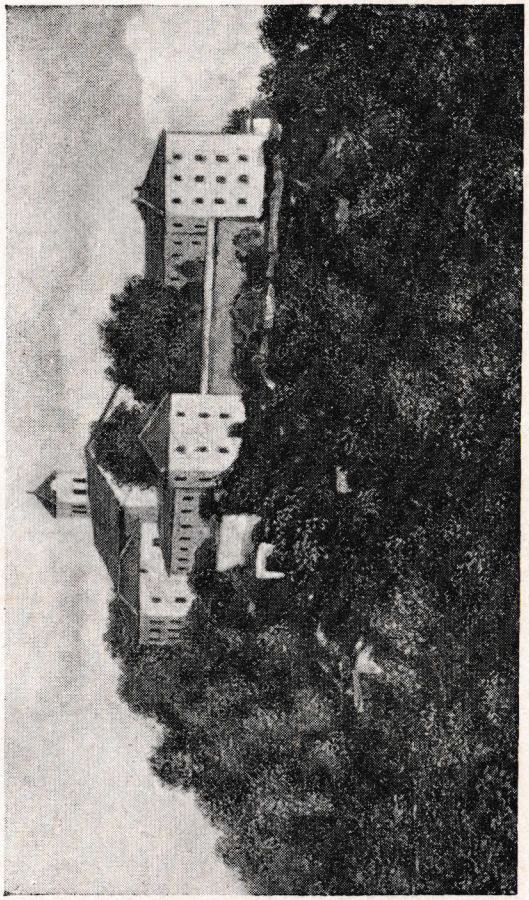

Samostan na Svetoj Gori prije rata

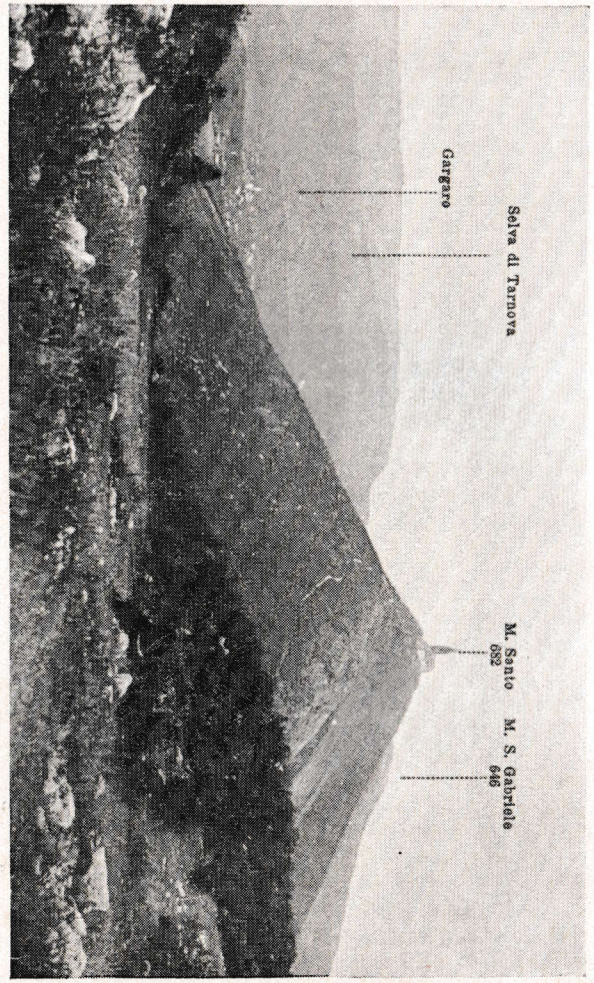

Pogled na Svetu Goru i na obnovljeni samostan poslije rata

„Početak se pjesme pričinja čovjeku, kao da je upravo danas ispjevan. Nije li to gotovo fotografski opis razorenoga franjevačkoga svetišta na Svetoj Gori ?"

I u čuđenju je ponovno čitao :

„Z višave zelene je cerkvica bela
Prijazno v dolinski odsevala cvet :
Gor romarjev četa je mnoga hitela
Po mir, po tolažbo, ki nema jo svet.
A cerkvice ni več ! Zidovi posuti,
Brezbožniki, oh, so razdrli jih kruti ;
Zvonika ni zreti, ni čuti zvonov,
Ne petja, ne verne molitve glasov.
Darilca, darov in darilnikov ni,
Svetilnikov več in kropilnikov ni :
Žare ji le luči na nebu goreče,
Krope jo megle izpod neba roseče."

Točno, posve točno ispunili su se ovi vizionarski Gregorčićevi opisi i na Svetoj Gori i na nekim drugim slovenskim crkvama na talijanskom ratištu. A hoće li se ispuniti i druge riječi, u kojima je Gregorčić govorio stilom proroka ? Naročito hoće li povijest potvrditi ono, što on predviđa u završetku svoje ode „Soči" :

„Narasti, vskipi v tok strašan !
Ne stiskaj v meje se bregov,
Srdita čez branove stopi
Ter tujce, zemlje - lačne vtopi
Na dno razpenjenih valov !" ?

Zastavnik Mikulin nije htio u taj mah dugo razmišljati o budućnosti, nego je poslije Gregorčićevih pjesama uzeo u ruke malu knjižicu, koju je čitao već prije nego je došao u goričkí kraj, a sada je htio da njezinu poeziju asimilira sa svojim današnjim osobnim opažanjima. Knjižici je bio naslov „Oče naš", a napisao ju je goričkí Slovenac dr Josip Lovrenčić.

U zbirci od jedanaest pjesama nalazio se velik sadržaj.

Dr Josip Lovrenčić je imao legitimaciju, da govori autoritativno o bijedi goričkih bkjegunaca već i zato, jer je i sam kao sin goričke krajine nosio u duši stigme ratnih stradanja. Iz pjesme, koju je na kraju dodao o sebi, razabiralo se, da je i on oplakivao brata i da je bio zabrinut zbog sudbine oca i sestre. Razrešujući

svoju poeziju u previše slobodne moderne stihove pjevao je iz nabujala srca :

„Ali se nisem poslovil od Tvojega, groba, mati ?
Brat, ali Ti nisem dal roke ?
Oče in sestra, kaj bi radi ?

Pomlad je cvetela : zelena in bela,
rumena in modra in rdeče nadehnjena.
Solze v očeh sem jo gledal in težko
misel v srcu."

Oplakujući razvaline lijepe Gorice, Svete Gore, Solkana, Podgore, Oslavije i drugih mjesta zacijelo je dolazio u napast da očajava i da zaziva prokletstvo na neprijatelje svojega doma. Ali on je, ostajući poput Jeremije vjeran rođenoj grudi, pročistio srce tamjanom molitve Gospodnje i uzdigao se do heroizma prvih kršćana.

Molitve su goričkih bjegunaca u Lovrenčićevim pjesmama bile plemenite, spokojne i muževne.

Gospode ! zborili su oni, kuće su naše u pepelu, sinovi nam padoše na bojnom polju, a mi se potucamo po tuđini, zanemareni od svoje braće i trpeći oskudicu. Ne pitamo : jesmo li zaslužili ove bičeve ? Dok smo živjeli u obilju, nijesmo ti bili zahvalni. Sada te molimo, da skratiš naše nevolje i da nam pošalješ svoje kraljevstvo, kraljevstvo mira i ljubavi. Neka se vrši volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji ; daj nam naš svakidašnji kruh i otpusti nam duge naše... Povrati nam opet naš zavičaj, i opaljeno će kamenje razveseliti naše srce, jer ćemo na njemu moći da sagradimo nova sela, nove domove.

S odobravanjem je Grga Mikulin čitao i proširivao misli svojega znanca Jože Lovrenčića. Lovrenčić nije rekao svega, što se moglo željeti. Misli o trpljenju i rodnoj kući, o našim krivnjama i zaslugama, o mržnji i ljubavi, o razvoju čovječanstva i o Kralju mira ne mogu biti nikada do dna iscrpljene. Pitanje rata obuhvaća sva ćudoredna i vjerska pitanja, svu mistiku života i smrti. A velik dio misli nije dr Josip Lovrenčić ni smio reći. Nije toga dopuštala cenzura, koja je gušila slobodu kritike. Ali ta je kritika živjela naročito u duši sinova malenih naroda. Oni su osjećali najjače, kako bi se u ratno darvinovsko doba ljudstvo moralo obratiti Isusu

molbom : Gospode, uči nas moliti ! Čitavom su se kuglom zemaljskom doduše čule prošnje Očenaša, ali je srce mnogih kršćana bilo daleko od kraljevstva Božjega. Pogani su imali pravo da zapitaju mnogoga engleskoga, njemačkoga, talijanskoga ili ruskoga propovjednika :

„Gdje je vaš Bog ? U čemu se vi razlikujete od nas ? Vi ljubite one, koji vam dobro čine ; a zar to isto ne radimo i mi ? Ubode li vas tkogod iglom, vi mu uzvraćate bodežem ; pa kako onda možete zahtijevati, da mi budemo drugačiji ? Zemlja je preuska za vašu pohlepu, vi ne znate pregarati ni u svojem obilju ; zašto dakle prekoravate nas, ako posegnemo za kojom mrvicom s vašega stola ? Brinete li se vi za svoje siromahe ? Dira li vas zapuštenost onih, koje nazivate barbarima, čandalama i parijama ? Vi se ponosite, da imadete vjeru, koja diže potištene, a obuzdava silnike. Mi pak vidimo po vašem djelovanju, da vašim životom ravna pravilo : Tuđa žalost moja radost, tuđe neznanje moje gospodstvo. Ako vam je život udoban, vi utvarate sebi, da vam je i savjest čista ; ako biste u ime pravednosti imali da se odrečete čega, što nije vaše, vi ste spremni odmah da pogazite najveće svetinje i da zagazite u najkrvaviji rat."

Grga je Mikulin duboko proživio među drugim narodima ratno iskustvo, koje mu je kazivalo, da velik dio Evropljana misli, da su pravednici, a nikada nijesu ispitali svoju narodnu savjest, odgovara li doista njihova praksa ljudskim i Božjim zakonima. Glavna je njima bila briga, da žive mirno u skupini, kojoj su pripadali, a nijesu pomišljali, da su možda ortaci svakojakih nepravda i zločina, koje je ta skupina činila drugima.

S pobožnim čuvstvom čitao je zastavnik Grga Mikulin :

„Da vladaš Ti — kedo sovraštvo bi poznal ?
Povsod bi vladal mir.
Da vladaš Ti — ne bilo bi ga, da sejal
zavist bi v svet, ki dozori v prepir.

Brez Tebe — človeštvo gleda razdejanje
in se ga veseli ;
brez Tebe — vnebovpijoče klanje
začetek je imelo, a mu konca ni."

I dalje je Grga Mikulin kao iz kakvoga psalterija, koji mu je Providnost utisnula u ruke,

čitao stih za stihom. Srce mu je naročito živo zakucalo, kada je govorio:

„In spomnili smo se na lilijo, ki v polju cvete,
in spomnili se ptice, ki si gnezdo plete,
in spomnili se vite jelke v lesih —
in upanje je naše k Tebi šlo ko še nikoli:
Ti nam pomoč daš, Ti nas rešiš tesne boli,
o Oče naš, kateri si v nebesih!..."

Sa zahvalnošću je Grga Mikulin odlagao malenu knjižicu ratnih stihova, šapćući u sebi:

„Jožo Lovrenčiću, moj znanče iz Graca i Ljubljane, svaka je tvoja prošnja lijepa i muževna. Tvoj mi je „Očenaš" također jedan dokaz, da još imade praktičnoga kršćanstva i u Evropi. Mnoge ćemo današnje Tirteje zaboraviti, mnogima ćemo sadašnjim koračnicama i budnicama dosuditi sudbinu lomače. Ostat će trajno samo ono, što može da ljude zbliži. Jožo Lovrenčiću, ti se ne ćeš morati stiditi svoje ratne poezije ni u vrijeme mira, jer ti si nam primjerom pokazao, kako imademo pjevajući moliti i moleći pjevati."

„Anđeo Gospodnji navijestio Mariji", započeo je Grga Mikulin gotovo oko ponoći večernju molitvu. A kad ju je svršio, otvorio je prozor i zagledao se u podnožje Svete Gore.

Nigdje se u blizini nije čula grmljavina topova, sve je bilo mirno. Krasna je svibanjska noć prolazila krajem. Iz obližnjega se gaja razlijegalo pjevanje slavuja, a tamo dalje čuo se teški korak vojničke straže. Čovjek je želio da postane dobar kao nevino dijete. A sjajne zvijezde s nebeskoga svoda kao da su bile ilustracija Gregorčićevih stihova:

„Divna noč!
Zatonila luč je dneva,
Zvezd nebroj in luna seva —
Božjo slavo razodeva,
Božjo moč!

Čuj, pa z višin
Divni nakrat zadonijo glasovi —
To pač skrivnostni zvonovi
Rajskih so lin.

Angeli tam
Z zvezdami vsemi ubrano zvonijo,
Jasnih svetov harmonijo
Javljajo nam."

XXII. KOD ZAGOMILE

U postupku prema 37. pučkoustaškom bataljonu upotrebljavalo je više vojničko zapovjedništvo vrlo dobru pedagošku metodu.

Bataljon se imao ovoga puta postepeno privikivati na ratne napore, zato u svibnju g. 1916. još nije bio premješten s podnožja Svete Gore i od Dolge Njive u paljevski postav, nego ga poslaše najprije u streljačke jarke pokraj razorenoga seoca Zagomile.

Taj je odsječak fronte bio u to doba vrlo miran. To je dobro iskoristio zastavnik Grga Mikulin, jer se dao još jače na čitanje slovenskih književnih djela i na zapisivanje svojih dojmova.

U časovima odmora promatrao je iz svojega novoga zaklona dolinu Soče između Plava i Zagomile i gorske podanke s jedne i druge strane rijeke.

Čitav dan sjajilo je sunce, ali se dolina nije nikada potpuno razvedrila i razbistrila. Plava je maglica obavijala neprestano dolove i brda, kao da su sunčane zrake prodirale kroz plave prozore veličanstvena hrama. Možda je radi takve atmosfere i nastalo ime: Plave.

Brda su prema Plavama bila sva u zelenilu.

Zastavnik je Mikulin mislio, da je Simon Gregorčić imao pred očima ovakav pejzaž, kada je pjevao o svojem veselom pastiru, koji je s krivom palicom u ruci i s kitom cvijeća na šeširu hodao kao kralj za stadom ovaca. Na ovakvoj pozadini, kakvu je sada gledao Mikulin između visa 383 i Planine, mogla se zamišljati Gregorčićeva barokna duga (mavrica), slična bisernim ljestvama, po kojima su anđeli silazili na zemlju držeći u rukama zlatne kadionice i moleći blagoslov za livade, šume, njive i vinograde.

Brda Marmorija i Sabotin imala su naprotiv posve drugačije lice. S njih su Talijani mogli pucati posadi pokraj Zagomile u lijevi bok i u leđa, zato je Mikulin imao osjećaj, da je to carstvo mraka iz kojega bi mogla

svaki čas zahuktati Gregorčićeva oluja, prikazana kao strašilo u stihovima:

„Grozi sovražnica srdita,
V oblakov sivih plašč zavita;
Beseda njena — grom rohneč,
In nje pogled je — blisk goreč.
Besede grom in blisk očesa
Nebesa in zemljo pretresa."

Dne 17. svibnja 1916. proglasilo je brigadno zapovjedništvo svim svojim vojnicima, i onima u pričuvi, i onima u prvoj liniji, da je u Tirolu zarobljeno 6.000 Talijana, mnogo topova i strojnih pušaka.

Svaki je vojnik u streljačkom jarku smio ispaliti u znak veselja nekoliko hitaca.

Ali vojnici zastavnika Mikulina nijesu pucali. Ostali su mirni kao i Talijani, koji su bili udaljeni od njih jedno sedamdeset do sto koraka.

Da se što bolje snađe u novom položaju, pregledavao je Grga Mikulin više puta čitavu svoju okolinu. Streljački su jarci bili u odsjeku Zagomile duboki po prilici metar i osamdeset centimetara. Vojnici, koliko nijesu bili na stražarskim mjestima na prsobranu, bili su zaklonjeni u nekoliko drvenih, zemljom natkrivenih koliba, i u tri kaverne, koje su bile tako malene, da su se prije mogle nazivati jazbinama nego kavernama.

U prvi sumrak i u noći obilazio bi zastavnik Mikulin streljačke jarke. Od zagorskoga postava, u kojem su bili Dalmatinci, spuštao bi se nizbrdo sve do Soče, gdje je linija prelazila na drugu obalu.

Svuda su pred streljačkim jarcima bile podignute jake ograde od bodljikave žice, a na cesti, koja je vodila od Plava prema Solkanu, nalazilo se pod žičnom ogradom i polje mina na kontakt. Ako bi s talijanske strane cestom napao na austrijske položaje kakav tank ili oklopljeni automobil, polje bi se mina u dodiru s njime bilo zapalilo, i on bi bio odletio u zrak.

Slabije je austrijski položaj bio zaštićen neposredno uz samu obalu rijeke.

Oprezne naime talijanske ophodnje mogle su se spustiti niz strmu obalu i pregaziti plitku vodu na rubu rijeke pa se tako došuljati za leđa 37. pučkoustaškom bataljonu. Ali ta ista opasnost prijetila je i Talijanima.

Međutim protivnici su s jedne i s druge strane ostali mirni i nikomu nije padalo na pamet da iskoristi taj nezaštićeni otvor za kakav pothvat veće ili manje vrijednosti.

Uživajući u postavu kraj Zagomile gotovo potpun mir dao se zastavnik Grga Mikulin među ostalim i na pisanje odulje poslanice svojemu prijatelju Vidu Blažinčiću, koji je tada bio kapelan u podravskom Novom Gradu.

Blažinčić je u redovima mladoga hrvatskoga katoličkoga pokreta uživao glas smiona pripovjedača i oštra kritičara. Njegove priče „Divan vitez" i „Dvori kneza Vladislava" odlikovale su se simboličkim akcentima, a njegove su kritike bile vrlo temperamentne.

U „Novinama" od 12. svibnja 1916. izašla je kao podlistak njegova „treća studija o Hrvatima", kojoj je naslov bio „U povodu Žgančeve pjesmarice hrvatskih narodnih pjesama iz Međimurja". U uvodu je Vid Blažinčić pjesničkim zanosom opjevao štokavce i njihovu narodnu pjesmu kličući: „I tako je danaske Bosna najhrvatskija zemlja na kugli. Ako i nije na svakoj kuli hrvatski natpis, naravna krepost u porodici, duh otaca u tvrdome zidu, jezik i pjesma u odaji i bašti — sve je to naše, starinsko, hrvatsko."

Grga je Mikulin ljubio Bosnu kao svoj drugi zavičaj, zato je ovakva glorifikacija odgovarala potpuno njegovim simpatijama, premda je rekao u sebi: „Moj dragi Vide, ti poznaješ Bosnu samo iz pjesme, zato ti izmiču s vida njezine rane, kojih imade i ona kao i drugi krajevi, gdje žive Hrvati."

Ali čitajući neke izvode svojega prijatelja o kajkavcima, a naročito o Podravcima, osjetio je Grga Mikulin u srcu oštar žalac. Sam je pisac doduše rekao, da se njegovo pisanje imade shvatiti kao karikatura. Ali u toj karikaturi bilo je po Mikulinovu mišljenju podosta pretjeranosti i osobnog obračunavanja, koje je s novogradskih piščevih protivnika bilo preneseno na sve Podravce. Mikulin je protestirao protiv toga, da bi za kajkavce vrijedio simbol „Jureka brez gač" s dugom „banganetom" i „uskimi tuđimi pantaloni". On nije priznavao, da bi Podravci i Međimurci bili ljudi, o kojima bi se smjelo govoriti kao o napola degeneriranim tipovima, koji bi istom nakon ozbiljna preporoda imali pravo „da stupe u junačko kolo ozbiljnoga hrvatskog na-

roda", jer su ti krajevi po njegovu mišljenju bili već tada i u vrlinama i u manama, i u kulturnom i u herojskom pogledu potpuno ravnopravni Bosni i Hercegovini i drugim štokavskim krajevima, gdje je doduše iznikla najbolja epska poezija, ali se zato tamo nijesu naročito razvile neke druge vrline, koje su svakako bile na višem stupnju kod kajkavaca.

Na javnu karikaturu htio je Grga Mikulin uzvratiti javnom obranom, ali onda se predomislio pa je uredniku „Novina" Petru Rogulji pisao:

„Htio sam da odgovorim čitavim člankom na Blažinčićeve izvode o kajkavcima, specijalno o Podravcima, ali ću mu radije odgovoriti privatnim pismom. Jer čemu da vodimo polemiku u javnosti, gdje to nije potrebito?"

Ne držeći se nikakve literarne forme napisao je dosta dugu apologiju, u kojoj je prikazivao neke pozitivne osobine svojega podravskoga zavičaja.

Za kratko vrijeme dobio je repliku, u kojoj je njegov prijatelj njemu dao amnestiju nazvavši ga „emancipovanom Podravinom", a za ostale je Podravce ostao ne samo kod svojih starih prigovora, nego ih je još i pooštrio.

Žalac se zabo u srce Grge Mikulina još jače i dublje.

XXIII. IGRE U PRIRODI

Kada bi se 37. pučkoustaški bataljon vraćao iz streljačkih jaraka pokraj Zagomile u selo Grgar na odmor, našli su mlađi članovi časničkoga zbora novo zanimanje. Nijesu htjeli da se zadržavaju previše u svojoj blagovaonici, gdje se do dosade pilo, pušilo i kartalo, nego su polazili u prirodu, da se u njoj kreću. Nastojali su da nadoknade ono, što im je bilo uskraćeno u prvoj liniji, gdje su čitav dan i veći dio noći morali čučati na jednom mjestu.

Izvan sela Grgara nalazila se u sjeni visokih hrastova, bukava i brestova prazna ledina, na kojoj su u vrijeme mira stanovnici Grgara, Britofa, Dola i Zabrda održavali valjda sajmove.

To su mjesto odabrali zastavnici Bauer, Frauendinst, Kniž, Lehner, Matauh, Mikulin, Nađ, Pop, Prezelj i Šabenbek za svoje igralište.

Nogomet im je bio glavna igra, koju su katkada zamijenili bacanjem džilita ili kamena s ramena.

U Gorici su kupili čvrstu nogometnu loptu. Kopačke im nijesu bile potrebite, jer su ih za nuždu zamjenjivale tvrde, kukastim čavlima i gvozdenim pločicama okovane erarske kundure.

Najveća je neprilika bila u tom, što nije bilo dovoljno ljudi ni za jednu potpunu momčad. Ali i tu znadoše igrači sebi pomoći. Odredili su, da petorica budu na jednoj, a petorica na drugoj strani. Dugonje Šabenbek i Lehner bili su vratari. Igrači s najjačim odbojnim udarcem Nađ i Mikulin bili su bekovi. Najmirotljubiviji drugovi Frauendinst i Prezelj bili su halfovi, a Bauer, Kniž, Matauh i Pop bili su navala. Svaka je dakle strana imala jednoga vratara, jednoga beka, jednoga halfa i po dva napadača.

Igralo se vrlo živo, katkada upravo burno. Neki su igrači nosili iza nekoliko igara na golijeni plavi ili crni otisak erarskih kundura, ali glavno je bilo, da je ostala živa glava na ramenu.

Gledalačku su publiku sačinjavali grgarski i britofski derani, koji su sa zavišću pratili nogometnu loptu, pa su bili vrlo zadovoljni, kada ih je zapala sreća, da su je iz auta mogli bosim nogama zviznuti natrag na igralište.

Za suca se katkada pokušao nametnuti koji talijanski aeroplan. Ali čim bi se taj nezvani gost pojavio iznad Svete Gore, bježali su nogometaški amateri pred njim tako hitro, da im je tijelo činilo sa zemljom kut od četrdeset i pet stupnjeva. Zaklonivši se za debele hrastove i brestove virili su odatle na igralište, očekujući sa strahom, ne će li pred njih tresnuti kakva druga lopta, koja je imala mnogo veću brzinu i prodornu snagu od njihove, pa je zato nijedan golman na svijetu ne bi mogao uhvatiti i spriječiti kakav neželjen gol.

Krajem mjeseca svibnja g. 1916. rastepao se nogometni klub, jer su bataljonski stolari i tesari bili dogotovili u blizini igrališta u zapuštenom vrtu kuglanu, na koju se preselilo čitavo društvo.

Igrači su obarali drvene stošce s istom revnošću, s kakvom su prije nabijali nogometnu loptu. Od sunčanog i unutrašnjeg žara curio im je s čela obilan znoj, ali kada je vrućina bila prevelika, ublaživali su je svježim pivom, koje su naručivali iz časničke divizijske blagovaonice u Britofu.

Određeno je bilo, da onaj, tko obori jednim udarcem svih devet, imade platiti bure piva od 25 litara, a ime mu je za „vječnu uspomenu" imao poručnik Frauendinst napisati kićenim slovima na glavnu gredu kolibe, podignute iznad kuglane.

Imenik tih „olimpijskih pobjednika" otvorio je zastavnik Oton Šabenbek. On je bio najopasniji igrač, jer je imao neobično snažan udarac, a kugla mu se u letu okretala oko svoje osi na desno ili na lijevo, pa kad je ušla među stošce, rušili su se oni, kao da ih je zdrmao potres.

Iza Šabenbeka došlo je na počasnu gredu ime Franca Popa, a onda Grge Mikulina.

Doskora je kuglana 37. pučkoustaškog bataljona postala poznata čitavoj diviziji. Dolazili su na nju i časnici dvaju bataljona dalmatinske 22. pukovnije. Među njima su bili najbolji kuglači poručnici Pac i Krajtl. Obadvojica su bili iz Češke, ali prvi je bio Nijemac, a drugi Čeh. Poručnik Alojs Pac, rodom iz Abtsdorfa, u civilu agronom, bio je neobično debeo, ali unatoč tomu brz kao lasica i okretan kao vidra u vodi. Njemu je također pošlo za rukom da se proslavi kao „olimpijski pobjednik" i da mu ime dođe na počasnu gredu.

Jednoga dana (bilo je to 31. svibnja ili 1. lipnja 1916.) slavili su svoje unapređenje igrači Bauer, Frauendinst, Kniž, Lehner, Matauh, Mikulin, Pop, Prezelj i Šabenbek, a s njima zajedno i Henrik Federer, koji je neprestano propadao, otkako je došao u Grgar. Bili su prišili na bluzu svijetle časničke zvijezde, jer su bili imenovani poručnicima. Da proslave taj događaj, priredili su novopečeni poručnici na kuglani turnir, na kojem je bilo mnogo igrača, a još više pilaca dobroga piva iz divizijske časničke blagovaonice u Britofu.

Na kuglani se pojavio nov gost, koji je po svojem imenu i slavi bio svima poznat, ali osobno ga neki časnici 37. pučkoustaškog bataljona nijesu još vidjeli.

Bio je to potpukovnik Stanko Turudija, zapovjednik jednoga bataljona dalmatinske 22. pukovnije.

Došao je mrk, šutljiv, opaljen u licu, noseći čizme s ostrugama i mekanim sarama. Razmjerno prema drugima bio je oniska stasa, jer je bio visok najviše jedan metar i sedamdeset centimetara. Korak mu nije odavao nikakve odlučnosti, ali zato su mu crne oči ispod čupavih crnih obrva gledale u ljude i u svijet sa samo-

sviješću čovjeka, koji ne uzmiče pred nikakvom opasnošću.

Novoga je gosta promatrao valjda s najviše kritičnosti i upornosti Grga Mikulin, koji je govorio u sebi:

„To je dakle taj miljenik generalobersta Svetozara Boroevića od Bojne, štićenik vojvode od Parme Ilije, brata prijestolonasljednikove žene Zite, opjevani kumir vratolomnih boraca i kandidat za orden Marije Terezije, o kojem su novine pisale najprije pod pseudonimom Mahmudija i Čuruvija, a kasnije se pravo njegovo ime pročulo ne samo po čitavoj Austriji, nego i po Italiji."

Igrači pučkoustaškog bataljona, a valjda i drugi, bili su radoznali, kakav je Turudija junak na kuglani. Dali su mu, da puca „u pune". On je uzeo srednju kuglu, podigao je prema očima, omjerio i ostajući uspravan bacio je bez većega naprezanja prema stošcima. Kugla je još prije, nego što je došla do cilja, udarila o lijevi zid.

— Zidača! — zavikao je poručnik Alojs Pac iz Abtsdorfa u Češkoj. — Teži je to posao nego tučnjava s Talijanima kod Zagore i Podgore!

Drugi je udarac bio bolji, jer je Turudija njim oborio tri stošca s lijeve strane.

— Popravlja se! Bit će i od njega nešto! Ne ćemo ga morati isključiti iz svoje partije! — hvalio ga je poručnik Pac.

Treći je udarac prošao istim prostorom kao i drugi, zato nije ništa oborio.

— Glavno je, da nije ništa pokvario nama, koji dolazimo iza njega, — rekao je vođa njegove partije inžinjer Gračanin Černiček, koji se potpisivao Tschernitschegg.

— Osnovna mu je pogreška, što se ne zna sagnuti, kada baca kuglu! — primijetio je poručnik Pop.

A Pac mu je na to glasno odgovorio:

— Nije za njega igra, gdje se čovjek mora sagibati. Ova tvrda šija prije bi se prelomila nego savila.

Turudija je s dobroćudnim smiješkom slušao sve primjedbe o sebi. Nije se ništa vrijeđao, priznavao je, da su drugi bolji kuglači od njega.

Kada se društvo stalo razilaziti, rekao je:

— Gospodo od 37. pučkoustaškog bataljona, vi ste mene počastili pivom i igrom na vašoj kuglani, a ja vas za uzvrat pozivam, da večeras budete svi gosti u mojoj časničkoj blagovaonici u Britofu.

XXIV. KOD POTPUKOVNIKA TURUDIJE

Britof je te večeri morao slušati nesnosnu halabuku. Neka se zna, kada Turudija časti svoje goste! Da je to bučio tko drugi, bilo bi divizijsko zapovjedništvo, koje je stanovalo u blizini, odmah načinilo red. Ali pred potpukovnikom Turudijom bili su maleni i pukovnici i generali. Nitko se nije usudio ništa prigovoriti tomu čovjeku, koji nije nikada štedio u prvoj liniji svoje glave, a kad je bio na odmoru, onda je htio, da mu nitko ne obuzdava žestoke ćudi.

Za dugačkim stolom smjestilo se u ispražnjenoj seljačkoj kući jedno četrdeset časnika pijući plzenjsko pivo i zalažući se janjetinom, pečenom na ražnju. U pročelju stola sjedio je domaćin Stanko Turudija pazeći pomno, da pred svakim gostom bude pun vrč i tanjur. Govorio je:

— Ovo je moj stil zabavljanja: plzenjsko pivo i pečena janjetina! A komu taj stil nije po ćudi, taj može ići tamo, gdje nema junaštva ni junačkih zabava!

Turudijina se napola ćelava glava blistala kao mjed u sjaju petrolejskih svjetiljaka, koje su visjele sa stropa. A isti se odsjev vidio i na njegovu glatko obrijanom licu.

Poslije janjetine složilo se u dnu stola društvo, koje je pjevalo, a katkada i urlalo njemačke buršovske pjesme. Većinu naime Turudijinih časnika sačinjavali su mladi njemački studenti.

Turudija je dolazio k pjevačima, kucao se s njima i poticao ih, neka još jače viču.

— Pjevajte! — govorio je s osobitim zadovoljstvom. — Pjevajte, dok ste živi, jer tko zna, što će sutra s nama biti! Hoću da imam oko sebe vesela lica, a ne farizejske mrke poglede!

Poručnik Alojs Pac govorio je časnicima 37. pučkoustaškog bataljona:

— Eto, takav je Turudija. U svakoj stvari hoće da dadne svega sebe. Zato ne voli onih, koji su polovičari i koji se cjenkaju sa životom. Njegovi su ljubimci vratolomci i jogunice. U njegovu čete bataljonu uzalud tražiti časnika Židova. Te rase Turudija ne trpi, jer mu je odvratna semitska proračunanost. On je hazarder, komu nije stalo do života.

Oko deset sati na večer otvorio je Turudija seriju zdravica, od kojih je prva bila namijenjena časnicima 37. pučkoustaškog bataljona.

Glas Turudijina grla nije odgovarao ni najmanje njegovim junačkim djelima, jer je bio slab, previsok, trajno promukao i gotovo piskutljiv. Ali riječi su bile odrešite i pune topline.

Nastalo je pitanje, tko će odgovoriti na domaćinovu prvu zdravicu. Časnici su se 37. pučkoustaškog bataljona složili jednoglasno u tom, da to ima biti Grga Mikulin. Rekli su mu:

— Odgovori mu ti, jer si mu zemljak; a ne ćeš valjda, da mu zahvaljuje najstariji među nama, natporučnik Aufverber, kojemu bi taj tvoj Turudija možda najradije odgrizao njegov židovski nos. Ili ćeš možda tražiti, da mu odgovori Federer ili Grin, pa da tako nastane škandal. ?

Poručnik Mikulin sabrao se, koliko se to dalo u buci četrdesetak razigranih časnika, a onda je ustao i progovorio najprije njemačkim, a onda hrvatskim jezikom:

— U ime svojih drugova od 37. pučkoustaškog bataljona najljepše zahvaljujem domaćinu za njegovu zdravicu. Mi potpuno odobravamo njegov stil zabavljanja, za koji znademo, da ga nije on prvi pronašao, nego ga je preuzeo iz junačke pjesme svojih djedova i pradjedova. Istina, u toj se narodnoj pjesmi govori, da se janjetina ili, da bolje reknem, debelo ovnujsko meso imade zalijevati rumenim vinom, ali stil ostaje potpuno isti, ako se rumeno vino u ovakvoj vrućini zamijeni plzenjskim pivom. Kao što su se nekada na planinama Bosne i Hercegovine, Like i Dalmacije sastajali hajduci s puškom i handžarom, da se pod vodstvom vratolomnih harambaša krijepe za junačke bojeve janjetinom i vinom, natočenim u kozje mješine, tako smo se evo i mi pod vodstvom potpukovnika Turudije, o kojem također pjeva ova narodna pjesma, sastali ispod Svete Gore, da provedemo nekoliko ugodnih časova kličući svojemu domaćini: Heil i Živio!

Turudija je bio ugodno iznenađen Mikulinovim pozdravom. Popivši tek nekoliko kapi piva ustao je i počeo smjesta govoriti:

— Gospodo, molim posluh. Hoću da odgovorim ovomu svojemu novomu znancu, koji me je, kako ono

mi velimo, uhvatio za srce. Ne znam, odakle je rodom, samo sudim po govoru, da mora biti odnekale s juga, s periferije naše države. Bio odakle mu drago, dobro mi došao! A dobro mi došli, ponovno kažem, i vi svi drugi časnici od 37. pučkoustaškog bataljona. Kad vas ovdje gledam, čini mi se, da smo svi jedna obitelj. Mi smo jedno, bili mi Nijemci, Madžari, Česi ili Hrvati odnosno Srbi. Rekli su nama prije rata i na početku rata naši neprijatelji: „Što vi Austrijanci?! Što ćete vi učiniti u ratu? Pregazit ćemo vas, smrvit ćemo vas, da od vas ne će ni traga ostati!" Ali su se ipak nalazila u Austriji dva muža, koji su znali, što smo mi i za kakva smo junačka djela sposobni. Jedan je bio naš car, a drugi...

Tu je Turudija namjerice zastao, kao da hoće dužom stankom pripraviti svoje slušaoce na paradoks.

— A drugi je bio Stanko Turudija! — zavikao je netko iz skupine natporučnika s gornjega stola.

Časnici su 37. pučkoustaškog bataljona protrnuli, a Turudijini su udarili u neobuzdan smijeh.

Međutim Turudija je bez ikakva uzrujavanja uzdigao glas i povikao:

— Jest, gospodo, prvi je bio naš car, a drugi sam bio ja. A vi me slušajte, da budete i vi pametniji i da ne budete slijepci u svojoj rođenoj kući.

U priličnoj tišini nastavio je Turudija svoj govor:

— Mi smo znali, da će upravo ova mješavina različitih naroda dovesti do takve utakmice, da će o njoj govoriti s udivljenjem naša djeca i svi narodi. Nijemac ne će da zaostane za Madžarom, Madžar za Nijemcem, Čeh za Poljakom, Poljak za Čehom. A ni mi s juga, zovite nas Srbi ili Hrvati ili Srbohrvati, nijesmo u ratovanju ostali među zadnjima. To je naš zanat od davnine.

Turudija je govorio o hajducima i uskocima, o Trenkovim pandurima i graničarima, a onda je prešao na svoja djela, najprije u Srbiji, a zatim na Soči kod Zagore i Podgore.

Svi su ga slušali u prvi mah pozorno, ali čim je spomenuo Zagoru i Podgoru, zaorila je u blagovaonici pjesma Turudijinih časnika:

„Was spricht schon wieder Turudija?
Er spricht schon wieder von Zagora,
Von Zagora und Podgora.

Wenn er nicht aufhört, trulala,
So gehen wir nach Zagora,
Nach Zagora und Podgora!" *

Časnici su dolazili pred Turudiju, kucali se s njime, pili i dalje obijesno pjevali, izmišljajući neprestano nove stihove.

Gosti od 37. pučkoustaškog bataljona bili su u prvi mah mirni, jer su bili iznenađeni opstrukcijom i raspojasanošću Turudijinih časnika. Ali kad su vidjeli, da se domaćin ne ljuti, pridruživali su se i oni pjevanju i bockanju.

Turudija nije htio sjesti. Stajao je i držao pun vrč, kojemu je vrh bio okrnjen.

Zlobni je Pac rekao Grgi Mikulinu:

— Vidiš, Turudija ne će ni za živu glavu, da mu se dadne drugi vrč. On hoće da pije upravo iz onoga okrnjenoga, kojemu je valjda sam odgrizao rub, kada je jednom bio ljut.

Halabuka se nije stišavala.

Najedamput lupio je Turudija vrčem po stolu, a onda je turio prst u usta i upravo čobanski zazviždao. Morao je zviznuti i drugi i treći put, i društvo se istom tada umirilo i poslušalo svršetak njegova govora.

Ovakvi su se prizori ponovili nekoliko puta do ponoći, a onda su časnici 37. pučkoustaškog bataljona prvi ustali, oprostili se i pošli u Grgar.

Britofom je zavladala tišina, jer je i Turudija potjerao svoj časnički zbor na počinak.

XXV. PRVA NOĆ U PALJEVSKEM POSTAVU

Natporučnik Matić ostao je zapovjednik 37. pučkoustaškog bataljona kroz mjesece ožujak, travanj i svibanj. Svi su ga voljeli, jer je bio pravedan čovjek. Osobno je nadzirao računovodske narednike i satnijske kuhare, da nitko ništa ne krade. Mlade je članove časničkoga zbora predobio najviše time, što je uveo u službu ravnopravnost. Kod pukovnika se Majsnera bila uvukla u bataljon korupcija i protekcija. Gotovo sav ratni

* Što govori opet Turudija? — Govori opet o Zagori, — O Zagori i Podgori! — Ako ne prestane, trulala, — Mi idemo u Zagoru, — U Zagoru i Podgoru.

napor bio je prebačen na leđa zastavnika, koji su u vrijeme treće ofenzive na Soči, kada je bataljon bio u najtežoj borbi kod Monfalkona, bili neprestano tamo, „gdje je grmjelo", a stariji su natporučnici čučali u sigurnim zaklonima. Unatoč tomu, kada se radilo o odlikovanjima, najprije su dolazili na red natporučnici dr Patek, Drahozal, Sekora, Cenc, Nohel i drugi, koji nijesu nikada pokazali nikakve osobne požrtvovnosti. Pukovnik je Majsner bio tako nemaran, da ni u zakonskom roku nije predlagao svojih zastavnika na unapređenje. Tako se dogodilo, da su Bauer, Frauendinst, Pop, Lehner, Kniž, Mikulin, Matauh i neki drugi bili na ratištu još uvijek zastavnici, dok su njihovi drugovi kod kadera bili imenovani već davno poručnicima. Natporučnik Matić je uklonio i te nepravde. Na taj je način nekima, a među njima i Grgi Mikulinu, bio priznat naknadno čin poručnika ne od dana unapređenja, nego od prvoga siječnja g. 1916. I kod podjeljivanja dopusta imao je pukovnik Majsner svoju posebnu praksu, koja je sada bila ukinuta.

Uvedavši kod bataljona red i, koliko je bilo moguće, zadovoljstvo povratio se natporučnik Matić k svojoj bosanskoj pukovniji, a na njegovo je mjesto došao 1. lipnja 1916. major Perné, aktivni časnik sa slovenskim prezimenom, a srpskom nacionalnom sviješću. Mlađi su ga časnici dočekali s nekom rezervom, jer su se bojali, da bi se mogla povratiti vremena pukovnika Majsnera, ali se pokazalo, da je major Perné bio isto tako savjestan i nepristran, kako je bio i natporučnik Matić.

Prvi čin, što ga je on izvršio, bio je taj, da je poveo bataljon u paljevski postav. Što se već dva mjeseca spremalo, to se sada ispunilo. Svi su osjećali, da je kraj staroj idili i da se odsada valja izlagati većim opasnostima.

Pola je bataljona ostalo u pričuvi, što u selu Grgaru što u taboru iznad potoka Rohota, a druga je polovica pošla u prvu liniju.

Desno krilo paljevskoga postava i sredinu zaposjela je prva satnija pod zapovjedništvom natporučnika Stümmera, a lijevo krilo, koje je u glavnom obuhvatalo tako zvani pakleni trokut, čuvala su dva voda druge satnije.

Poručnik Grga Mikulin preuzeo je samo četiri pneumatična bacača mina, jer su dva bacača na barut od 9

Major Perné

Natporučnik Stümmer prije Paljeva

centimetara bili ponijeli Dalmatinci sa sobom nekuda u okolicu Podgore ili na podnožje brda Sabotina. Mjesto tih bacača obećalo je zapovjedništvo brigade, da će u paljevski postav poslati dva bacača granata.

Časnici su prije polaska u paljevski postav utuvljivali momčadi u glavu, da odsada mora svatko biti puno revniji, jer dolaze na mjesto, na kojem će upoznati, što je prava fronta. Osobito su mnogo pretjeravali zapovjednik prve satnije natporučnik Stümmer i zapovjednik prvoga voda u toj satniji natporučnik dr Rudolf Patek. Oni su govorili :

— Moramo se pokazati dostojni povjerenja našega vrhovnoga zapovjedništva, koje nas šalje tamo, gdje se dosada odlučivala sudbina čitavoga ovoga kraja. Ne smijemo zaostati za onima, koji su prolili krv na tom svetom tlu. Neprijateljska noga ne smije nikada stupiti u paljevske streljačke jarke !

Bit će da je upravo to isticanje važnosti i opasnosti paljevskoga postava urodilo jednim neželjenim događajem, koji se zbio odmah prve noći, kada je 37. pučkoustaški bataljon preuzeo novu službu.

Bila je već prošla ponoć. Tama je bila tako gusta, da stražari na nasipu nijesu vidjeli ni nekoliko koraka naprijed, nego su svaki čas morali ispaljivati rasvjetne rakete, da pregledaju najbližu okolinu.

Na krajnjem desnom krilu u prostranoj i najsigurnijoj kaverni, koja je nosila broj 2, razgovarali su se zapovjednik prve satnije natporučnik Štimer, zapovjednik prvoga voda natporučnik dr Rudolf Patek i zapovjednik bacača mina poručnik Mikulin. Natporučnik Štimer tužio se, da imade strašnu migrenu. Njegovi su živci bili potpuno rastrojeni. Nije mogao podnijeti nikakva štropota oružja, zato je bio protjerao iz kaverne u drugi zaklon svu momčad. Svezao je podbradak, uši i glavu velikim ručnikom i zavalio se bespomoćno na svoj tvrdi drveni ležaj. Kada je tko došao u kavernu radi službena posla, on ga je upućivao na natporučnika dra Rudolfa Pateka, koji je već tada bio preuzeo dužnosti satnijskoga zapovjednika. Natporučnik je Štimer govorio, kao da ispušta dušu :

— Ne mogu pa ne mogu dalje podnositi ovaj pakao. Moji živci nijesu više za to. Neka me šalju makar u ludnicu, a vi vidite i sami, što je sa mnom. Rado bih služio domovini, ali za ovaj posao nijesam.

Natporučnik Štimer nije se pretvarao. Bilo mu je oko pedeset godina, a već je bio potpuno sijed, navorana lica, nemoćna pogleda i lomna koraka.

Uzeo je bio nekakve pilule za jačanje živaca, ali mu sve to nije ništa koristilo.

Dok su natporučnik dr Patek i poručnik Mikulin kušali da ga obodre, začulo se iznenada vani u streljačkom jarku živo puškaranje.

Sva tri časnika ostadoše u prvi mah bez riječi.

Natporučnik je Štimer sjeo na svojem drvenom ležaju i sav zaprepašten zapitao:

— Što je to? Što se dogodilo?

Nije dobio nikakva odgovora.

— Dragi Grga, pođi ti k momčadi i ispitaj, zašto pucaju, — rekao je natporučnik dr Patek.

Poručnik je Mikulin znao, da bi to bila ponajprije dužnost natporučnika dra Pateka, a ne njega kao samostalnog zapovjednika bacača mina. Ipak nije ništa rekao niti se dulje zadržavao u kaverni, nego je izašao van u streljački jarak.

— Zašto pucate? — pitao je vojnike, koji su bili zaposjeli nasip s kojega su otvorili brzu paljbu u noć.

— Pucamo na Talijane, — glasio je odgovor.

— Pa gdje su Talijani? — pitao je dalje.

Nitko mu nije umio ništa reći.

Vojnici su velikim dijelom čučali iza nasipa pa su ispaljivali hice na slijepo gore prema nebu. Samo su neki postavili pušku na nasip i pucali nizbrdo u smjeru talijanskih streljačkih jaraka koji su u tom odsjeku bili daleko od austrijskih nekoliko stotina koraka.

Poručnik je Mikulin trčao dalje na lijevo ponavljajući neprestano isto pitanje. Prošao je ispred kaverna broj 3, broj 4 i broj 5. Svagdje je našao istu stvar: vojnici su pucali, a nijesu znali, na koga.

Kod kaverne broj 5, gdje su se talijanski položaji primicali austrijskima na jedno sto koraka, rasprsnula se nedaleko Grge Mikulina jedna talijanska puščana granata. Malen iskolak, još sav usijan, pogodio ga je u stegno. Nastradale su samo hlače, na kojima se načinila rupa, a na koži se pojavila samo neugodna opeklina.

Poručnik Mikulin trčao je dalje na lijevo.

Iza kaverne broj 5 namjerio se napokon na vojnika, koji mu je rekao, da su Talijani pokušali upravo pred njim izvršiti napadaj na paljevski postav, a njihove

se ophodnje zadržavaju još i sada u malenom gajiću, koji se nalazi ispred austrijskih žičnih ograda.

— Ispalite rasvjetnu raketu! — zapovjedio je Grga Mikulin najbližemu potčasniku.

Uz prasak i šuštanje poletjela je rasvjetna raketa u visinu od jedno 50 metara. Njezina se upaljena masa polagano u spirali spuštala natrag prema zemlji.

— Eno, Talijani se još nalaze u gaju, — rekao je vojnik pokazujući rukom u rasvijetljen prostor pred nasipom.

— Gdje? Gdje su Talijani? — pitao je Mikulin promaljajući glavu iznad prsobrana i promatrajući oštro svako drvo pred sobom.

— Pa zar ne vidite, kako se miču? — rekao je vojnik, gotovo kao da se čudi Mikulinovoj kratkovidnosti ili čemu drugomu još goremu.

— Ali čovječe, zar ne vidiš, da se to miču sjene drveća, a ne Talijani? — razvikao se Mikulin.

— To je istina, — rekao je napokon postiđeno vojnik promatrajući sjene, koje su plesale amo tamo prema tomu, kako se micala rasvjetna raketa u zraku.

— Feuer einstellen! Obustavite paljbu! — zapovijedao je poručnik Grga Mikulin.

Poslao je jednoga potčasnika na lijevo, da svagdje, gdje su vojnici pucali, ponovi taj nalog, a sam je pošao natrag na desno dovikujući svima, da nema nikakva razloga pucanju, jer nema nigdje nikakve talijanske navale.

Kada se povratio u kavernu broj 2, upitali su ga i natporučnik Štimer i natporučnik Patek u isti mah:

— No što je bilo? Što se dogodilo?

— Ništa se nije dogodilo. Bio je slijepi alarm radi jedne iluzije.

I ispripovjedio je, kako su vojnici kod ispaljivanja raketa zamijenili sjene drveća s talijanskim vojnicima.

— Gospode Bože, kakva je to blamaža! — uzdahnuo je natporučnik Štimer hvatajući se za povezanu glavu i udarajući u jadikovke.

— Ali nijesi li se ipak ti prevario, dragi Grga? — rekao je dr Patek.

— Nijesam, nego su se prevarili drugi, — odgovorio je odlučno Mikulin.

Poslije kratke šutnje nastavio je natporučnik Štimer svoje jadikovanje govoreći:

— Kakav li će pojam imati Talijani o ovakvim četama, koje se poput Don Kihota bore sa sjenama drveća ?!

— Ništa se nemoj gristi radi toga, — tješio ga je dr Patek. — Talijani misle zacijelo, da smo davali odušku veselju radi kakve pobjede. Onako isto, kako smo ispred Zagomile pucali radi pobjede u Tirolu.

„Vidi se, da si u građanskom zvanju odvjetnik", pomislio je Grga Mikulin slušajući zabašurivanje dra Pateka.

Natporučnik se Štimer za čas umirio, ali onda mu je došla druga poteškoća. Govorio je drhtavim dubokim glasom :

— Imaš pravo, što se tiče Talijana, ali što ćemo javiti bataljonu ? I ne će li nam se smijati svi naši susjedi, kad im se razjasni ova glupa noćna pucnjava ?

Oba natporučnika zašutješe, jer nijesu znali, što da učine.

U kavernu je dotrčao poručnik Franc Matauh, koji je imao svoj zaklon u kaverni broj 12. Pripovijedao je, kako su i kod njega i sve tamo do paklenoga trokuta vojnici otvorili iznenada vatru, a on ne zna ni sada, zašto.

Mikulin mu je htio protumačiti, kako je došlo do alarma, ali ga je pretekao natporučnik dr Patek, koji je upro prstom u čelo, kao da je pronašao genijalnu ideju te je stao govoriti :

— Dobro je, što se to tako dogodilo. Dobro i predobro. To je bio divan pokus za buduće borbe ! Što mislite, kakva li je solidarnost našega bataljona, kad je sva momčad poletjela kao jedan čovjek na nasip, da odbija od sebe mrskog neprijatelja ?! Takvoj se jednodušnosti moramo svi diviti. I moramo pohvaliti naše vojnike radi njihove borbenosti. Svi za jednoga, jedan za sve ! Nemamo nikakva razloga, da budemo nepovjerljivi prema njima. Oni su i danas dokazali, da se ne će predavati, nego će se boriti do zadnjega daha protiv izdajničkog neprijatelja.

Poslije toga obratio se natporučnik dr Patek natporučniku Štimeru, koji je, blijed kao mrtvac, ležao na drvenom ležaju, pa mu je rekao :

— Samo se nemoj ništa uzrujavati ! Prepusti ti meni stvar, pa kad ja prikažem bataljonu ovo puškaranje u pravom svijetlu, vidjet ćeš, da ćemo suzbiti prigovore svih poganih jezika.

Kada su poručnici Mikulin i Matauh te noći ostavili kavernu broj 2 i zaputili se na lijevo krilo paljevskoga postava, mrmljao je Mikulin sarkastički sam za sebe :

„Treba se umjeti snaći u svakoj neprilici. A osobito treba znati, kako se od nužde pravi krepost, a od pogreške zasluga."

XXVI. BATALJONSKI ČASOPIS

Dne 23. svibnja 1916., kada je prošla godina dana, otkako je Italija navijestila rat Austriji, dobili su časnici 37. pučkoustaškog bataljona dar, koji ih je sve najugodnije iznenadio.

Bio je to ukusno uvezan, opalografom i fotografskim aparatom umnožen časopis, koji je imao jednostavan naslov „Feldzeitung".

Uvodna je riječ glasila ovako :

„Drugovi ! Svi ste poslušali poziv na oružje našega uzvišenoga monarha. Sada je prošla godina dana, otkako je naš bataljon na ratištu. Zajednički ste proživjeli godinu ratnih jada i veselja. Da imadete trajnu uspomenu na najozbiljnije doba našega života, načinili su potpisani ovaj svezak, koji hoće da vam riječju i slikama oživljava u pameti kratko doba radosti. Želimo, da poslije sretnog svršetka rata često uzimate u ruke ovaj spomenak i da posvetite koji čas sjećanju. Vaši drugovi : Gustav Aufverber, Franc Pop, Hans Frauendinst, Leo Šraj."

Mogao se potpisati kao izdavač još i natporučnik Ših, u građanskom životu učitelj crtanja, koji je poljepšao časopis naslovnom slikom i uspjelim karikaturama natporučnika Štimera i računovodskoga poručnika Žideka.

Pjesme su bile većinom od Hansa Frauendinsta.

Prva polovica pjesme „Godišnjica navještaja rata 23. svibnja 1916." imala je ovaj tekst :

„Bila je duhovska nedjelja — pred godinu dana. — Pod velikom lipom — u veselu društvu — slušali smo proljetnu melodiju, — koju nam je šaren ptičji zbor — pjevao u zelenoj procvaloj prirodi. — Nebeski je svod — bio u najdubljoj modrini — iznad južne divote. — Tajanstveno slatko šuštanje — drhtalo je granama. — Bilo je, kao da svaki list — šapće na tom posvećenom mjestu — slatku riječ : — Mir ! Mir ! — Tako

je lijep bio dan — u svježoj zelenoj dubravi, — Ali mi, mi smo dobro znali, — kakav se težak čas približava: — vlaški je brat — spremao sramotno izdajstvo. — Tada je jedan jahač na cesti — zaustavio divlje zadahtana konja — i donio jobovsku vijest: — Rat, rat je naviješten!"

Časnici 37. pučkoustaškog bataljona nijesu se doduše sjećali ni krošnjate lipe ni zelene dubrave ni jahača na divlje zadahtanu konju, jer su 23. svibnja 1915. rastjeravali po tršćanskim ulicama rulju podivljalih pljačkaša i palikuća, a za navještenje rata saznali su istom 24. svibnja. Ali im je pjesnička fikcija izmišljena pejzaža ipak dozivala u pamet ono sretnije doba, kada su bili daleko od svih ratišta.

Druga je polovica pjesme bila manje umjetnička, jer je to bilo obično gombanje novinarskih Tirteja, koji su ponavljali generalske fraze, da Talijani nijesu osvojili na Soči ni pedlja zemlje i da „austrijski dvoglavi orao stoji čvrsto kao nikada".

Više je svježine i intimnosti bilo u kratkoj pjesmi: „Uključi ga u svoju molitvu". Doduše, i ta je pjesma imala nekoliko tirtejskih ratnih supozicija, ali je ipak bila još uvijek puna čovječnosti. Imala je ovaj tekst:

„Predraga majko, nemoj jadikovati, — što ti je sin na ratištu. — Podnesi to mirno, — uključi ga u svoju molitvu.

Kada bjesne bojni juriši, — i naokolo kosi smrtna kosa, — on gleda blažen gore, — uključi ga u svoju molitvu.

Tvoja misao, majko, neka bude, — da on ne dršće i ne koleba, — kada dolazi do juriša; — uključi ga u svoju molitvu.

Pa ako ga tane pogodi, — on znade, da ne propada, — on mora i može da se nada, — jer ti, — ti ga uključuješ u svoju molitvu."

U časopisu nalazile su se proširene i bockalice, koje je veselo društvo pjevalo u grgarskoj krčmi kod Anice, kada su se k bataljonu povratili Grga Mikulin i Henrik Federer.

Drugi je svezak časopisa izašao u mjesecu lipnju g. 1916. Posvećen je bio natporučniku Matiću, koji je bio već otišao od bataljona. Umjetnička i moralna vrijednost zaostajala je daleko za prvim sveskom.

Na uvodnom je mjestu stajala duga bombastična pjesma „Gorica" od natporučnika dra Rudolfa Pateka, koji se ovako junačio:

„Brda hoću ovdje opjevati, — gdje je strahovito hrvanje — bjesnilo danju i noću — u vrijeme bitke na Soči.

Tako zvano Brdo sv. Mihalja, — Podgora i Sabotin, — to su gore, gdje se zastava — austrijska dalje vije.

Taj bedem na Soči — stoji neosvojiv kao gvožđe, — daleko je poznato to „trogorje" — kao mosna brana kraj Gorice.

Kad bi čovjek samo slušao pripovijedanje — o tamošnjim ratnim grozotama, — mnogi bi slušalac — ostao na mjestu mrtav.

Danju i noću — juriša tamo gore neprijatelj, — ali unatoč vatrenoj premoći — mi sjedimo još na tim brdima.

Ta silna, silna krv, — koju su Talijani tamo prolili, — zacrvenila je poput žeravice zvijezde, — iznad kojih je protekla."

Pjesma se završava'a kiticom:

„Sa sljemena tih brda — ja vas opominjem: — Makar koliko bilo vaših taneta, — Gorica će ostati uvijek u Austriji!"

Druge su pjesme, a djelomice i karikature, bile također slabe, jer ih je kvarila većinom frivolnost i lascivnost.

Bečani, koji su imali glavnu riječ kod uređivanja časopisa, bili su uopće majstori u nedoličnim dosjetkama. U službenim zgodama slavili su Franju Josipa kao kavogk heroja, a kad su govorili o njem u intimnom društvu, prikazivali su ga kao najgoreg bludnika, beznačajnika i glupana. Anegdote o gospođi Šac i gospođi Prohaska, zatim dosjetke o staračkoj imbecilnosti i amneziji, u kojoj je Franjo Josip zamjenjivao Hindenburga i Ludendorfa s pruskim generalima, koji su pobijedili njegovu vojsku kod Kraljičina Graca, a napokon najmasnije priče o seksualnim i drugim nastranostima članova habzburške dinastije pričali su Bečani s takvim užitkom, kakav imadu samo perverzni ljudi, kada povlače po blatu velike svetinje i visoke odličnike.

U drugom broju „Feldzeitunga" nije doduše bilo blaćenja visokih ličnosti, ali je zato lascivnost našla sebi oduška na drugi način.

Frauendinst je na primjer spjevao pjesmu, kojoj je naslov bio : „Vizija".

Sve je bilo krasno, čovjek je uživao u ovakvom opisivanju, koje je podsjećalo donekle na Hajnea :

„Nedavno sam ležao u zelenom gaju — pod mirisnim drvećem, — i u prejasnom sunčanom danu — uljuljao sam se u sanje.

Gledao sam, kako nebom — putuju bijeli i sivi oblaci, — i kako se jedan za drugim — rasplinjuju u najčistijoj modrini.

Tada sam čuo jasno odzvanjanje — anđeoskih veselih zborova, — o miru sam slušao pjevanje — s nebeskih zlatnih vrata.

Kući su išli vojnici — poslije dugog, krvavog rata, — pošto su se hrvali — do posljednje, najveće pobjede.

I majke, žene, djeca — plivahu u najvećoj sreći, — a isto tako zaručnice, — jer im se vraćao dragi.

Tada je blago zapirio povjetarac — u suncem natopljenom prostoru — i tihano me probudio — iz mojega slatkoga sna."

Ovdje je pjesnik mogao prestati, i njegovi bi stihovi ostavili u duši najljepši dojam. Ali on je dodao još jednu kiticu, u kojoj je natkrilio prostaštvom i samoga Hajnea.

Inače je drugi broj bataljonskog časopisa imao upravo divnih fotografija, koje su bile snimljene najvećim dijelom u razorenom selu Paljevu i u paljevskom postavu.

XXII. KATASTROFA AEROPLANA

U mjesecu lipnju napustili su časnici 37. pučko-ustaškog bataljona gotovo sve športove, kojima su se prije bavili. Prestao je izlaziti i bataljonski časopis, jer nije bilo vremena za njegovo uređivanje i izdavanje. I na kuglanu su dolazili rijetki igrači. U selu Grgaru nije se više nikada sakupilo čitavo društvo, jer se polovica bataljona nalazila neprestano u prvoj liniji. A oni, koji su dolazili na odmor, pazili su pomnjivo na to, kako će upotrebljavati svoju duševnu i tjelesnu snagu, da ne bi postali boravkom u Grgaru većma izmoreni nego čili.

Poručnik je Mikulin išao više puta na izlet s poručnikom Prezeljem.

Jednoga lipanjskoga popodneva — bilo je to oko pet sati — pođoše oba druga iz Grgara u Goricu. Uspinjući se uzbrdicom između Svete Gore i Brda Svetoga Gabrijela bili su odmakli jedno dva kilometra iznad sela Dola. Poručnik Prezelj odjednom se zaustavio i stao pokazivati prema istoku iznad Trnovske šume govoreći :

— Gle, gle, kakav je to prizor ! Malen bjelov goni pred sobom velikoga kudrova !

I poručnik se Mikulin zaustavio i stao gledati u označenom smjeru.

Opazio je velik talijanski aeroplan Kapronijeva sistema, kako u visini od jedno 1000 metara bježi prema talijanskim položajima, a za njim se kao bijesno pseto otisnuo u potjeru austrijski bijeli, mnogo manji lovački aparat.

Za nekoliko časaka bio je Kaproni preletio obzorje iznad Zagorja, Britofa i Dola te se stao hvatati Svete Gore. Tu ga je dostigao austrijski lovac i otvorio na nj vatru iz strojne puške. Kaproni se spustio tako nisko, te se činilo, kao da će se sudariti s ruševinama samostana na Svetoj Gori. Austrijski je lovac obletio pred njega i potjerao ga prema Gorici. Bilo je očito, da mu želi presjeći povratak u talijanske linije.

Poručnik je Mikulin rekao :

— Taj se bjelov vlada, kao da želi svratiti u tor odbjeglu ovcu.

Kaproni je nekoliko puta izveo manevar, da se ukloni austrijskomu lovcu i da pobjegne naprijed, ali ga je lovac uvijek prestigao tjerajući ga sve više prema Gorici.

Napokon se Kaproni okanio pokušaja da bježi. Kad je austrijski lovac došao ponovno u njegovu neposrednu blizinu, okrenuo se on silnom brzinom prema njemu i stao također pucati iz strojne puške.

— I kudrov je iskesio zube, — rekao je poručnik Prezelj.

Kao dva jastreba stali su se aeroplani čas zalijetati jedan u drugoga, čas izmicati na stranu.

Sitni prameči dima, koji su ostajali iza njih od hitaca njihovih strojnih pušaka, bili su slični bijelom i sivom perju, koje je jedan drugomu iščupao.

Činilo se, da je talijanski aeroplan već posve iznemogao, jer se kretao tromo, spuštajući se sve niže prema dolini Soče. I motor je njegov štropotao sve polaganije.

Protivnici se opet približiše puškarajući jedan u drugoga s boka.

Ali tada se iznenada austrijski lovac okrenuo i počeo bježati natrag.

Talijanski se Kaproni nije dao za njim u potjeru, nego je teškom mukom, kao da ne leti, nego se skliže, prešao goru Sabotin i spustio se negdje iza nje na zemlju.

— Sigurno je ili talijanska posada na Kaproniju stradala ili je sam Kaproni oštećen, — rekao je poručnik Mikulin.

Austrijski je lovac letio prema Šempasu, ali se doskora okrenuo vraćajući se natrag prema Brdu sv. Gabrijela.

— Vidjet ćeš, — rekao je poručnik Prezelj, — on će sada letjeti prema talijanskim položajima iza Sabotina, da vidi, gdje je pao njegov protivnik.

Lovac je dolazio sve bliže.

Međutim gledaoci su ustanovili brzo, da nešto kod njega nije u redu.

Štropotanje je njegova motora bilo slično kašljanju čovjeka, koga je uhvatio hripavac. U jampskom su se ritmu javljala sve po dva udarca, iza kojih je slijedilo hroptanje, slično prigušenu konjskom rzanju.

— Ne ide taj aeroplan na izviđanje terena, na kojem je pao talijanski aeroplan; to je teški ranjenik, koji je izgubio orijentaciju, — rekoše oba poručnika.

Aeroplan je plovio nestalno nad Britofom i Grgarom.

— Eno, sad će se srušiti na grgarske kuće i pobiti naše vojnike; sad će zapeti za visoko drveće kraj našega nogometnog igrališta! — govorio je poručnik Mikulin.

Ali aeroplan je u zavojitoj crti pošao dalje. Smrtni hropac postajao je sve tiši, a onda se pretvorio u kratak lom, kao da je jedan vagon udario naglo o čelični vijak drugoga vagona i skrhao se.

Za čas se sve umirilo.

Na podnožju Svete Gore iznad sela Grgara ležao je bez ikakva znaka života austrijski lovački aeroplan.

— Sigurno će se zapaliti, — rekoše časnici Mikulin i Prezelj, koji su tu katastrofu promatrali s povišena mjesta.

Ali se nije javljala ni eksplozija ni dim ni vatra.

Mikulin i Prezelj odustaše od polaska u Goricu.

— Idemo, da vidimo, što je s aeroplanom, — rekoše.

I poletješe žurno prema mjestu nesreće.

Morali su ići zaobilaznim putem, zato nijesu došli prvi. Kod aeroplana su već našli zdravstvenike 37. pučko-ustaškoga bataljona i liječnika doktora Lajbela, koji su bili dotrčali s povezima i ljekarijama iz Grgara.

Padajući iz visine bio se aeroplan prednjim dijelom zabio u zemlju u jednom vrtu na gorskoj kosini, a onda se prevrnuo za devedeset stupnjeva i ostao naslonjen uz jednu krošnjatu jabuku, kojoj je polomio vrh i veći dio granja. S ovako prevrnutoga aeroplana visjele su, okrenute k zemlji, glave dvojice članova posade.

Zdravstvenici su s prednjega sjedala, koje im je bilo bliže, skinuli tijelo pilota, pošto su prije razrezali remenje, kojim je bilo privezano za aeroplan. Pilot je imao na bijeloj krvlju pokapanoj bluzi oznake narednika.

— Još je živ, — rekao je doktor Lajbel, kada ga je pregledao na nosiljci, na koju su ga zdravstvenici bili položili.

Lice je pilota bilo blijedo kao kreda. Jedino su vjeđe iznad poluotvorenih ukočenih očiju pokazivale s unutrašnje strane, da u njima ima nešto krvi. Krv je curila tankim mlazom i iz poluotvorenih usta.

— Skinite dolje i drugoga člana posade! — rekao je dr Lajbel zdravstvenicima, a sam je pretraživao dalje pilota.

Otkopčao mu je okrvavljenu bluzu i košulju i ustanovio, da je ranjen sa više hitaca u prsa. Kada mu je skinuo avijatičarsku kapu i okrenuo ga na stranu, zakimao je glavom i rekao tiho:

— Nema mu spasa! Šija mu je pelomljena!

I pokazao je kralježnjak atlas, koji se bio kroz okrvavljenu kožu izbočio napolje.

— Ipak je teško protumačiti, kako je došlo do toga loma, — dodao je bespomoćno.

— Pa zašto se taj nesretnik vraćao s aeroplanom natrag? — pitao je poručnik Mikulin. — Zar nije bilo pametnije, da se dolje spustio tamo negdje na ravnici, pa barem ne bi slomio vrata?

— Možda ne bi, — odgovorio je liječnik Lajbel. — Ali eto, bio je počeo gubiti svijest pa nije znao, što radi. Bio je valjda uvjeren, da leti na svoj aerodrom. Svakako je čudno, da je još prije pada na zemlju obustavio motor i ugasio benzin. Da nije učinio tako, aeroplan bi izgorio.

Zdravstvenici nijesu mogli odmah doseći do drugoga sjedala, s kojega je visjela dolje glava, bez avijatičke kape, sva okrvavljena. Zato se jedan uspeo dvojici na ramena, da može pregledati čitavo rijelo.

— Mrtav je, — rekao je.

— A je li i on narednik ? — pitali su oni, koji su ga držali u zraku.

— Nije, nego poručnik, ima jednu časničku zvijezdu. Još drži rukom strojnu pušku. Ali i ruka je hladna.

Dvojica zdravstvenika podigoše u vis i liječnika Lajbela. On je nekoliko minuta pregledavao poručnika, a kada je bio opet na zemlji, rekao je :

— Ne trebamo ga zasada skidati dolje. Ostavimo ga tamo, gdje je privezan. Mrtav je. Smrt je nastupila već prije pada aeroplana na zemlju.

Ranjenog narednika, kojemu je srce još kucalo, a inače je čitavo tijelo bilo nepokretno, tako da se ni disanje nije zamjećivalo, prenesoše zdravstvenici na nosiljci u Britof. Dopremljen je u bolnicu živ, ali je za nekoliko sati ispustio dušu.

Mrtvo tijelo poručnika opažača izvukoše kovači i bravari 37. pučkoustaškog bataljona iz utrobe aeroplana u isto vrijeme, kad je narednik upravljač umro.

Drugi dan pred večer priredila je divizija poginulim avijatičarima pred bolnicom posljednji oproštaj. Poslije toga prevezao je jedan automobil njihove smrtne ostanke a Prvačinu, a za njim je išao velik teretni kamion, na kojem su bili natovareni dijelovi rastavljenog aeroplana.

XXVIII. NA OPHODNJI

Premda nije bilo nikakve ofenzive ni sa strane Talijana ni sa strane Austrijanaca, ipak je 37. pučkoustaški bataljon iz Znojma imao već prvi mjesec u paljevskom postavu dosta mrtvih i ranjenih, jer su na njegove strelјačke jarke neprestano pucali talijanski topovi i bacači mina.

U listu mrtvaca uđoše imena pješaka Kopřive, Matjejka, Skočovskoga, Konečnoga, Štajnhubera, Šuberta, Mecnera i drugih.

U bolnicu je bio od časnika prvi otpremljen zapovjednik prve satnije natporučnik Štimer, kojega je nasljedio natporučnik dr Rudolf Patek. A za Štimerom pođoše natporučnik Nohel, poručnik Federer i drugi.

Najzaposleniji časnik u paljevskom postavu bio je Grga Mikulin.

Njegovi su bacači mina (a dobio je uz to i dva bacača granata) morali svaki dan dokazivati, da se u tom odsjeku, otkako je u nj došla druga, slabija posada, nije ništa promijenilo i da je bojna žestina ostala ista kao i prije. Talijani nijesu smjeli saznati, da su prvorazredne čete otišle drugamo.

Zapovjednik 37. pučkoustaškoga bataljona major Perné nije se zadovoljio time, što je upotrebljavao poručnika Mikulina za akcije, u kojima su imali glavnu riječ bacači mina i granata, nego mu je namjenjivao i druge zadaće.

Dne 22. lipnja 1916. pozvao ga je u rano jutro k sebi u bataljonski tabor nad potokom Rohotom pa mu je rekao :

— Dragi Grga, vas sam odredio, da pođete ovih dana na jednu važnu ophodnju.

Poručnik je Mikulin bio neugodno iznenađen. Ipak je ostao miran pa je zapitao :

— Gospodine majore, što bih imao načiniti na toj ophodnji ?

— Imali biste zarobiti jednoga Talijana ili više njih.

Iznenađenje je Mikulinovo bilo još neugodnije. Zarobiti jednoga vojnika u neprijateljskom streljačkom jarku ipak nije tako jednostavan posao. Nije to kao ukrasti po noći pijetla ili purana iz susjedova kokošinjca.

Major je Perné zacijelo opazio Mikulinovu nepriliku, ali nije toga odavao, nego je i dalje govorio o ophodnji, kao da se radi o posve običnu pohodu u susjedno selo. Rekao je :

— Ne sumnjam, da ćete vi tu časnu zadaću uspješno izvršiti. Čuli ste zacijelo, kako je onaj Dalmatinac zarobio jednoga Talijana... No, kako se ono zove ?... Da, Kobasica...

— Ne, nego Krvavica, — ispravio ga je Mikulin.

— Jest, jest ! No eto, vidim, da vam je već poznato, što hoću reći, — nastavio je major. — Dakle, taj Kobasica, pardon, vi kažete Krvavica, provalio je iz zagorskoga postava sam samcat u talijanski streljački ja-

rak i donio odanle jednoga talijanskoga stražara. A vi možete uzeti sa sobom pet šest najboljih momaka i izvršiti isto djelo.

Grga je Mikulin gledao par časaka zamišljeno preda se ne pokazujući ni najmanje oduševljenja, da se natječe s vratolomcem Krvavicom, a onda je zapitao dalje:

— A u kojem bi odsjeku paljevskoga postava trebalo poći na ophodnju?

— Ne mora to biti baš paljevski postav, — govorio je ljubezno major Perné. — Možete odabrati koji mu drago odsjek u našoj brigadi. Svejedno, hoće li to biti na visu 383 ili kod Zagore ili ispred Zagomile. Glavno je, da postignete svoj cilj. Reću ću vam još i to: vi ste sami mogli opaziti, da u novije vrijeme talijanski vojnici pucaju mnogo življe na nas nego prije; brigadi su stigli glasovi, da imamo pred sobom najvrsnije talijanske čete, t. j. alpine, a to bi moglo značiti promjenu, koja bi naviještala skoru ofenzivu. Treba na svaki način istražiti, je li to istina, da ne budemo zaskočeni nenadanim događajima. Ja vam, dragi Grga, dajem do večera vremena, da promislite, u kojemu ćete odsjeku poći na ophodnju i koje ćete ljude uzeti sa sobom. Sve je to prepušteno vama na volju. Jedino vas molim, da zasada o tom nikomu ništa ne kazujete.

Taj dan nije poručniku Mikulinu išao u tek objed, premda su jela bila mnogo bolja od onih, koja mu je svake večeri i svakoga jutra donosio u streljački jarak njegov časnički služak Jozef Šalša.

Sve do večera razmišljao je Mikulin o zadatku, što mu ga je namijenio njegov zapovjednik. Osjećao je nad sobom smrtnu prijetnju, koja mu je bila to neugodnija, jer je bio bez ikakva oduševljenja i afekta. Čovjek se može zametnuti glavom, kada je opojen ili velikom mržnjom ili još većom ljubavlju. A u Mikulina nije bilo ni jednoga ni drugoga, koliko se to ticalo rata. On je držao, da je major zamislio ovu ophodnju samo radi hohštaplerskih militarističkih razloga, da pokaže svojim starješinama, kako i on imade u svojem bataljonu jednoga Krvavicu.

Ipak je nalog, hoćeš ne ćeš, valjalo izvršiti.

Razmišljajući o tom, gdje bi bilo najzgodnije poduzeti napadaj, odlučio se Mikulin za odsjek kod Zagomile. Tamo je poznavao svaki grm, svaki kamen, a uz to je tamošnja talijanska posada bila po njegovu mišljenju vrlo miroljubiva, pa je postojala vjerojatnost, da se ne

će previše opirati zarobljenju jednoga stražara. Za svoje drugove odabrao je Grga Mikulin desetnika Gabrijela Lukovnjaka, koji je služio kod njegova odjela bacača mina, zatim razvodnika Augustina Raka, koji je služio kod prve satnije, i još četvoricu vojnika, koje je upoznao kao hrabre borce i vjerne drugove već u listopadu g. 1915. za vrijeme treće talijanske ofenzive.

Kada je poručnik Mikulin na večer saopćio svoju osnovu majoru Pernéu, rekao je on ushićeno:

— Sjajno! Ja ću o tom odmah obavijestiti brigadu. A uz to ću zamoliti osječku sapersku satniju, neka vam pošalje dvojicu iskusnih momaka sa škarama i eksplozivnim materijalom, da možete prerezati ili dići u zrak talijanske žične ograde. Pothvat se ima obaviti u noći između 24. i 25. lipnja. Toga dana najkasnije u deset sati na večer imadu se kod vas u kaverni 16 prijaviti saperi, da vam budu na ruku. A vi govorite povjerljivo s vojnicima, koje ste sami odabrali, i izvježbajte ih za svoj pothvat. Drugi ne trebaju o tom ništa znati.

Poručnik je Mikulin zapitao majora:

— Molim vas, što onda, ako ophodnja bude imala kakvih gubitaka?

Major se trznuo na to pitanje, jer nije računao s tom mogućnošću.

Za čas je promislio cijelu stvar i rekao:

— Razumije se, ako tko bude ranjen, ta se neugodnost možda ne da izbjeći. Ali u zarobljeništvo ne smije nitko doći ni živ ni mrtav! Jeste li čuli? Ni živ ni mrtav! To bi bila strašna bruka za nas. Radije bismo odustali od ophodnje, nego da nam se to dogodi. Mi hoćemo da istražimo položaj kod Talijana, a Talijani ne smiju ni za živu glavu saznati, da je u paljevskom postavu pred njima naš 37. pučkoustaški bataljon. Jeste li razumjeli?

— Jesam, — rekao je poručnik Mikulin i udaljio se iz bataljonske pisarne s čvrstom namjerom, da izvrši najsavjesnije majorov nalog, premda je sada bio još jače uvjeren, da je pothvat zamislio sam major Perné.

Dne 24. lipnja na večer sakupili su se do deset sati na večer u kaverni 16 pokraj paklenoga trokuta svi članovi ophodnje. Među njima su bila i dva sapera, koji su donijeli dvoje škare za rezanje žice i nekoliko tuba ekrazita.

— Da vidimo najprije, kako škare režu, — rekao je poručnik Mikulin.

Dao je donijeti iz streljačkog jarka nekoliko metara bodljikave zarđale žice. Vojnici zajedno s njime stadoše se vježbati u rezanju. Posao je išao vrlo dobro. Škare su bile tako oštre, da je gvozdena žica prštala pod njihovim pritiskom, kao da je od mekanog olova. Razvodnik je Rak tako vješto rezao žicu na sitne komade, kao da ima u rukama mašinu za šišanje.

Uputivši vojnike, što ima koji raditi i kako se imadu svi vladati u ovom ili onom slučaju, rekao je poručnik Mikulin o ponoći:

— Saperi neka uzmu svoj ekrazit i škare, a vi drugi izvadite svaki tamo iz sanduka po pet Lakoševih granata i stavite ih u džep. Samo pazite, da vas granate ne bi smetale, kada se budemo šuljali po zemlji. Tko nije nabio puške, neka je sada nabije. U nabojnjačama mora svatko imati dvadeset rezervnih patrona. Bod na pušku! Ako tko bude ranjen, ne smijemo ga nipošto ostaviti u nevolji, nego ga moramo ponijeti sa sobom. Ako provalimo u talijanski streljački jarak, dvojica neka osiguravaju desnu stranu, a dvojica lijevu. Ja ću s desetnikom Lukovnjakom i razvodnikom Rakom čistiti sredinu. Ako se meni što desi, imadete slušati desetnika Lukovnjaka. A sada u ime Božje naprijed!

Ophodnja je izašla iz kaverne i zaputila se kroz zagorski postav prema Zagomili. Put se najprije dizao uzbrdo, a onda se spuštao strmo prema Soči.

Sto koraka iznad ceste, koja vodi obalom Soče iz Plava prema Solkanu, prijavila se ophodnja jednomu poručniku Madžaru, koji je nezadovoljno promrmljao:

— Čekamo vas već dva sata, a vi dolazite istom sada. Ja sam već htio ići spavati, jer sam mislio, da ne ćete više ni doći. Sada ću obavijestiti svoju momčad o vašem pothvatu, a vi izvršite svoju dužnost, kako vam je naloženo.

Saperi prerezaše žicu između tako zvanih španjolskih jahača i propustiše napolje poručnika Mikulina i šestoricu njegovih vojnika.

Talijanski su položaji bili i tu niži od austrijskih. Razmak je između jednih i drugih streljačkih jaraka iznosio pedeset do sedamdeset koraka.

Bila je prilična tama, ali su oči mogle ipak vidjeti pred sobom naprijed jedno dvadesetak koraka.

Ophodnja se stala klečeći šuljati ispred talijanske žice na desno. Sprijeda je išao poručnik Mikulin, za njim se vukao desetnik Lukovnjak, a zadnji je bio raz-

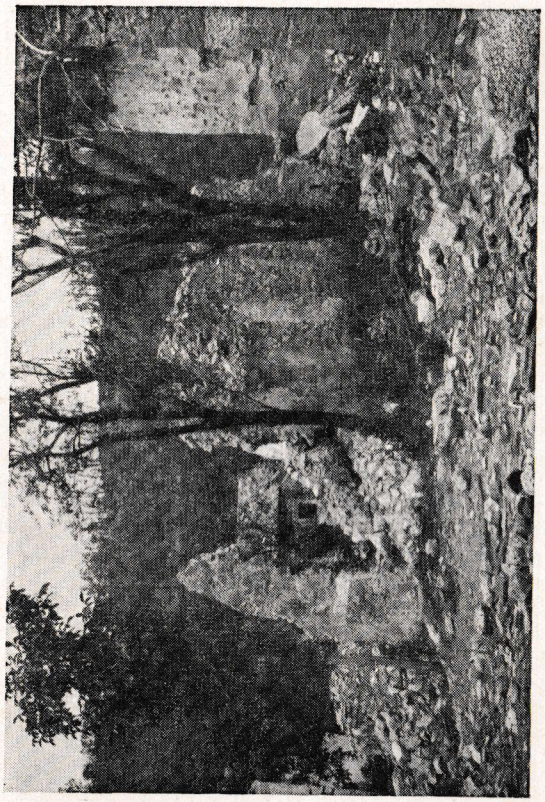

Ruševine Paljeva u svibnju 1916.

Opasan prolaz kroz paljevske ruševine

vodnik Rak. Tlo je bilo kamenito, obraslo niskom, već napola suhom travom ili niskim grmljem. Valjalo je pomno paziti, da trava ne bi previše glasno pucketala ili da se koji kamen ne bi otisnuo nizbrdo prema Talijanima.

Napredovanje je išlo vrlo sporo.

U jednom niskom šumarku, koji je zapremao jedno četrdeset četvornih metara, ostavio je Mikulin svoju momčad, a sam je pošao još više na desno.

Šuljao se ispred talijanske žične ograde najprije klečeći, a onda potrbuške. Požalio je, što je uzeo sa sobom pušku, koja mu je silno smetala kod puženja po kamenju, travi i grmlju.

Kada bi se zaustavio, osjećao je, kako na cijeloj fronti vlada upravo nesnosna tišina. Slušao je svoj dah i kucanje srca i bila. Činilo mu se, da je to prava buka u općem mirovanju. U grlu ga je strašno dražilo na kašljanje, ali je jakom voljom prigušio svaku kretnju grlenog mišičja.

Na koti 383 dizale su se u vis s talijanske strane rasvjetne rakete. Njihov je odsjev dopirao sve do Zagomile. Kada se raketa spuštala k zemlji, pričinjao se svaki brežuljak u okolini, kao da raste u golemo brdo, kojemu se hrbat dotiče zvijezda. Od Paljeva i od zagorskoga postava nije se čula ni vdjela nikakva kretnja. Na kraju, kada je Mikulin svladao prvu uzbuđenost, čuo je još samo neprekidan šum Soče iz doline i bojažljivu zvrku gdjekojega cvrčka, koji bi se umirio, čim bi se on približio njemu.

Čudno je bilo poručniku Mikulinu, da u talijanskom streljačkom jarku nije čuo nikakve buke.

„Što to znači ?" pitao je sam sebe. „Zar su Talijani doista tako nesmotreni, da su svi pozaspali ?"

Oštro je gledao kroz žične ograde, ne bi li gdjegod primijetio kakvoga stražara.

Napokon, kada je odmakao jedno sto i dvadeset koraka od svoje momčadi, došao je do nekakvoga zapuštenoga vrta. Provlačio se kroz jednu gredicu mirisavoga cvijeća. Činilo mu se, da raspoznaje ljiljane, tulipane, Božje drvce i nekakav vrlo oštar šaš.

Tu je sjeo i zagledao se kroz žičnu ogradu prema talijanskom streljačkom jarku, koji je bio zaštićen zidom od bijelih i sivih vreća, napunjenih pijeskom.

Iznad zida micala se glava pokrivena kacigom.

Malo pomalo razaznavao je Grga Mikulin i oči, koje su katkada bile u nj uprte, kao da ga hoće probosti, a inače su obično gledale iznad njega u visinu prema austrijskom nasipu, koji se na tom mjestu rušio vrlo strmo nizbrdo, a bio je debeo kao podnožje kakve tvrđave.

Grga je Mikulin legao na zemlju i podigao pušku k ramenu. Mislio je:

„Ako me je taj stražar opazio, sigurno će pokušati da me ustrijeli. Ali ja ću ga preteći i zatjerati mu smrtonosno tane u glavu ili u prsa."

Dolazila mu je i ta misao, da i prije kakvog neprijateljskog pokušaja s druge strane usmrti stražara i da pobjegne natrag u siguran zaklon. Ali je odmah uvidio, da bi bio gadan kukavičluk ubiti nenadano čovjeka, o kojem se uvjerio, da i ne sluti, kakva mu opasnost prijeti iz blizine od jedno deset koraka.

U talijanskom postavu je najednom nastao žamor.

„Što je to?" pitao se Grga Mikulin. „Nijesu li nas ipak opazili?"

Stražar je iščeznuo sa svojega povišenoga mjesta i izgubio se u dubokom streljačkom jarku.

Poručnik je Mikulin legao i s puškom na ramenu čekao, što će biti. Počeo je drhturiti, jer je noć postajala hladnija, a s cvijeća se i korova, među kojim je ležao, trunila rosa. A bit će da je drhturenje bilo još jače radi toga, jer je bio prilično uzrujan.

U talijanskom streljačkom jarku žamor je postajao sve veći. Ali se odmah vidjelo, da se ne radi ni o kakvom alarmu. Među ljudske glasove miješao se i zvuk kovine. Bilo je očito, da Talijani dijele „menažu". Velika je kašika strugala krupnim štropotom po kotlu, a male su kašike udarale sitnijim zveketom po limenim šalama.

„Dobar tek!" rekao je Grga Mikulin u sebi i ponovno sjeo stavivši pušku pokraj sebe.

Do njega su posve razgovijetno dolijetale talijanske riječi:

— Još kruha!
— Za mene i za Đovanija dva komada!
— Za mene masno!
— A za mene čisto meso!

Mikulin je postao najednom gotovo obijesno raspoložen. Došla mu je misao, kako bi bilo, da sa svojom ophopnjom provali upravo tu u talijanski streljački jarak i da potjera talijanske kuhare i momčad s njihovim

kotlom, neka nastave i dovrše večeru u austrijskim streljačkim jarcima.

Prošlo ga je drhturenje. Osjetio je toplinu u čitavom tijelu, a lične su mu se mišice složile u veseo smiješak.

Promotrio je žičnu ogradu pred sobom i činilo mu se, da bi za pola minute mogao prokrčiti prolaz kroz nju.

„Jest, učinit ću tako," rekao je i stao se povlačiti k svojoj momčadi.

Došao je k njima prilično ugrijan i razložio im osnovu.

— Gdje su škare? — pitao je.
— Kod sapera, — rekao je jedan momak.
— A gdje su saperi?
— Povratili su se natrag u streljački jarak.
— Smjesta pođite k njima i donesite škare ovamo!

Mikulin je nestrpljivo brojio svaku minutu, kada je jedan momak otpuzio natrag, da izvrši nalog.

„Eto, i tu moram čekati," govorio je uzbuđeno. „Kako su se samo usudili ti saperi da uzmaknu natrag? Dok mi dobijemo škare i dođemo do onog mjesta, odakle bi valjalo provaliti u talijanski streljački jarak, bit će Talijani gotovi s večerom."

Nije dugo trajalo, momak je donio dvoje škare. Jedne je uzeo poručnik Mikulin, a druge je dao desetniku Lukovnjaku.

— Naprijed! — zapovjedio je.

Za jedno deset minuta svi su dopuzili do zapuštenog vrta.

Zveket se kotla i limenih šala još uvijek čuo iz talijanskoga streljačkoga jarka.

— Škare u ruke! — šaptao je Mikulin desetniku Lukovnjaku. — Pazite, moramo prerezati žicu tamo, gdje se sastaju dva španjolska jahača.

Mikulin i Lukovnjak dovukoše se tik uz bodljikavu ogradu.

Već su stavili škare na žicu, kad li je najednom iz austrijskog streljačkog jarka poletjela u vis rasvjetna raketa,k oja se spuštala upravo prema ophodnji.

Ophodnja je polijegala kao mrtva na zemlju.

„Budale jedne budalaste!" ljutio se poručnik Mikulin, osjetivši želju da okrene napadaj prema onima, koji su ispalili raketu.

Na sreću, talijanski stražar, kojega je Mikulin gledao malo prije, deset koraka daleko od sebe, nije se bio još povratio na svoje mjesto. Valjda je još večerao.

Ali je zato drugi stražar, koji je bio više na desno, stao pucati prema ophodnji.

Njegovi su hici išli previsoko.

— Otkrili su nas! Šuljajmo se žurno natrag! — izdao je Mikulin zapovijed, čim se rasvjetna raketa utrnula.

Za čas je cijela ophodnja puzila, štropoćući puškama po kamenju, zmijskom brzinom prema otvoru u svojoj žičnoj ogradi.

U talijanskom je streljačkom jarku sada nastao pravi alarm. Sve više je vojnika vikalo i pucalo prema onomu mjestu, gdje se ophodnja malo prije nalazila.

Razvodnik je Augustin Rak bio već na otvoru, kroz koji je ophodnja bila pošla prema Talijanima.

Tada je najednom poletjela u zrak nova rasvjetna raketa, ali ovoga puta s talijanske strane.

Ophodnja se ponovno prilijepila uza zemlju kao mrtva. Ali je poručnik Mikulin zavikao otraga:

— Tikom naprijed!

Svi su se uspravili i u desetak skokova prestižući jedan drugoga doletjeli do nasipa, s kojega su poskakali u streljački jarak.

Kada su već bili u sigurnom zaklonu, osula se i po tomu dijelu nasipa žestoka puščana vatra.

— Jesmo li se svi povratili? — pitao je poručnik Mikulin.

Desetnik je Lukovnjak prebrojio momčad i rekao:

— Svi smo ovdje!

— A je li tko ranjen? Neka se javi!

Nitko se nije javljao, svi su bili zdravi i neozlijeđeni.

Sada je istom poručnik Mikulin, ljut kao ris, poletio prema onomu mjestu, odakle je bila ispaljena austrijska raketa. Mislio je, da će tamo naći poručnika, s kojim se razgovarao prije polaska na ophodnju. Međutim poručnik je u to doba već spavao u svojoj kaverni.

Mikulin je stao grditi vojnika na straži, koga je držao krivcem svoje blamaže, ali ga vojnik nije razumio, jer je bio Madžar, a poručnik Mikulin nije znao madžarski.

Došao je jedan vodnik, koji je bio u blizini. S njim se Mikulin sporazumio hrvatski. On je priznao, da je upravo on glavom ispalio raketu, jer je čuo sumnjivo šuškanje i šaptanje ispred žične ograde.

— A zar nijeste znali, da je naša patrola vani?

— Znao sam, jer mi je to rekao naš gospodin poručnik, kada je pošao spavati, — odgovarao je vodnik, — ali vas nije bilo dugo natrag, a uz to je patrola izašla van tamo daleko na lijevo, pa tko je mogao očekivati, da ste vi došli čak ovamo na desno pred nas?

Poručnik je Mikulin uvidio, da nema koristi ljutiti se. Ophodnja je započela ozbiljno, a završila komično, i tu se nije dalo ništa mijenjati.

Bila su prošla dva sata poslije ponoći.

Mikulin je predao škare saperima. Oni su ostali u streljačkom jarku, da prema jutru, kada se sve smiri, zatvore rupu, koju su načinili u žičnoj ogradi za prolaz ophodnje. A Mikulin je uzeo svoju momčad sa sobom i zaputio se pognute glave kroz zagorski postav natrag u svoju kavernu, odakle je u zoru 25. lipnja 1916. poslao pismeni izvještaj majoru Pernéu o svojem neuspjehu.

XXIX. SANJARENJE O LJUBAVI

U vrućim ljetnim danima g. 1916. ponavljao je poručnik Grga Mikulin često riječi, koje je već godinu dana prije toga bio zapisao u svoj dnevnik:

„Gospode, daj mi milost, da mogu uvijek probuditi savršeno pokajanje. Očisti moju dušu, ulij u nju čiste moralne motive i daj, da molim s istom odanošću kao nekada: Ne nama, Gospodine, ne nama, nego imenu svojemu daj slavu! Sačuvaj me od kuge putenosti, od osvetljivosti i mržnje! Daj, da budem pravedan i prema prijatelju i prema protivniku. Istina i dobrota neka mi budu svagdje vodilje, pa makar morao za njih i život žrtvovati."

Velik dio svih dotadašnjih Mikulinovih zapisaka bijaše bičevanje i prekoravanje sama sebe radi grijeha, neznanja, ćudorednih mana i slabosti. A bilo je u njima i prilično mnogo kritičkih i beletrističkih fragmenata.

Ti su zapisci bili sve škrtiji, otkako je 37. pučkoustaški bataljon došao u paljevski postav. Ipak, premda je Mikulin malo pisao, njegova su razmatranja i sanjarenja postala još brojnija i intenzivnija nego prije.

Polazeći na počinak, bilo to po danu ili po noći, već prema tomu, kako je bila raspoređena krvava ratna služba, znao je poslije molitve dugo i neumorno maštati

o životu i o nacrtima za književna djela. Prizori su ili dokazi bili vrlo živi, ali kada bi pokušao da ih stavi na papir, sve mu se činilo blijedo, otrcano i neskladno.

Tako je bilo i s onom pričom, koju je izmaštao i u glavnim potezima zabilježio u jednoj noći krajem mjeseca lipnja.

Ležao je i tada na svojem drvenom ležaju u kaverni broj 16 na početku paklenoga trokuta, kamo je bio prenio svoje stalno boravište. Ugasio je svjetiljku, da bude posve u tami i prepustio se ritmičkoj igri razigranih živaca. Govorio je u sebi:

„Dođi, sanče, liječniče rana i regulatore životnog veselja i jada. Tvoja je ruka mekša od baršuna, tvoje je pripovijedanje bujnije od ljepota „Tisuću i jedne noći". O krasni i milosrdni anđele iz Božjega vrta, nemoj me ni večeras ostaviti. Uspavaj moje umorne oči, koje su gledale toliko bijede na zemlji, zatvori moja usta, koja su ostala otvorena od zgražanja i zaprepašćenja nad grozotama rata. Gle, nebrojeni muškarci i žene pate isto tako kao i ja ili još gore od mene. Nagla, a često i nepripravna smrt zatire milijune života u najljepšoj snazi. A uz nju se bani zloduh bludnosti, koji je rasklimao kulturu kršćanske ženidbe i kršćanskog erosa.* Milijuni mladića i muževa, koji bi u mirno doba svoj nagon za održanje čovječanstva, taj divni Božji dar, odgojili i razvili u obiteljski heroizam, otrovani su cinizmom i svakojakim grijesima protiv šeste i devete zapovijedi Gospodnje. A milijuni djevojaka čekaju u tuzi, u nestrpljivosti, a često i u iskvarenosti srca one, koji bi već sada bili njihovi muževi, da nema rata. Raskopana su mnoga domaća ognjišta, prikraćene su u svojim pravima ne samo generacije, koje danas žive, nego i nerođena djeca, kojima je Providnost odredila, da budu naši nasljednici. O milosrdni sanče, spusti neproziran zastor pred pozornicom, na kojoj gledam Kaine, ubojice nedužnih Abela, i nebrojene Francheske iz Riminija, koje sa svojim zavodnicima lutaju u vijavici „Pakla". Gledam sve to, a kod toga često sagibam glavu osjećajući svoju bijedu kao sukrivac grijeha i grješnika. Povedi me, sanče, u krajeve, gdje ne ću padati „kako mrtvo tijelo pada", i gdje ću naći drugačije ljude i drugačiju zemlju."

* Eros — ljubav.

I činilo se Grgi Mikulinu, da gleda, kako se iz ruševina streljačkih jaraka, nad kojima se motala krvava para i dim od granata, izvukao čovjek u poderanom vojničkom odijelu, mršav i okrvavljen, gledajući preda se izbuljenim očima kao strašilo.

I jurio je čovjek gorama i dolinama, iz kojih je sukljao krvav plamen, dok nije došao do velike zgrade, na kojoj je stajao natpis: Mir ljudima!

Čovjek je unišao u veliku dvoranu, nakićenu cvijećem, ispunjenu krasnim slikama i kipovima, rasvijetljenu zrakama nevidljivoga sunca.

U sredini dvorane vidio je stolove, prostrte skupocjenim stolnjacima, na kojima je bilo spremljeno cvijeće i posuđe kao za gozbu.

Na kadifnom divanu podalje od stola sjedjela je krasna žena, puna tuge i dostojanstva.

— Ah! — uzdahnula je ona iznenađena, kada je ugledala čovjeka u poderanom vojničkom odijelu s blijedim licem i okrvavljenim rukama.

Ustala je s divana i zapitala glasom, u kom se opažala patnja i samosvijest:

— Tko si ti, neznanče, koji ulaziš ovakav u moje dvore?

Čovjek je pogledao u zamrljano odijelo, blatne cipele i okrvavljene ruke i zastidio se. Bojao se, da će biti izbačen iz dvorane kao oskvrnitelj kakva svetišta. Jedva se nekako sabrao pa je promucao:

— O ženo, ne pitaj me, što sam i tko sam sada, jer se stidim ovoga svojega zanimanja, nego mi dopusti, da ti reknem, što sam bio prije.

— Pa daj mi pripovijedaj tužnu povijest svojega života!

Ohrabren počeo je govoriti čovjek u poderanom vojničkom odijelu:

— Bio sam siromašan student, koji je znao ne samo, što je sitost, nego i što je humor gladna želuca. Veselio sam se, što ipak nijesam bio nikada onako gladan kao knez Ugolin u Danteovu „Paklu". A nijesam bio ni odrpan kao sada. Htio sam punom mjerom uživati sve, što je izumila svjetska znanost i umjetnost. Premda nijesam imao prilike, da prosudim virtuoznost kuhačke vještine ni napredovanje pariške mode, ipak sam vjerovao, da mogu postati kontrolor bogataša, savjest silnika i izrugivač zlobnika. Htio sam da budem rušitelj krivice i borac za pravdu u novom poretku.

— O, tako je govorio i on, moj zaručnik, — rekla je krasna žena. — Ali je prošlo više godina, otkako je otišao u mračno carstvo, gdje život umire. Kaži mi, neznanče, jesi li možda došao od njega kao glasnik kakve nesreće ?

Vojnik je šutio, nije znao, što bi odgovorio.

A žena je nastavila da zbori glasom, koji je drhtao kao srebrno zvonce :

— Vidim, da ne znaš ništa o mojem zaručniku. O, kako li ga željno čeka moje srce. Eto, gozba je gotova, ja sam spremna, a zaručnika moga jošte nema. Preko devet gora njegovo je carstvo. Ja sam mu obećala svoju ljubav i vjernost, svoje posmijehe i uzdahe. Već je par godina prošlo odonda, kada sam mu zadnji put stisnula ruku. Rekao je, da će doći, zato sam pripravila gozbu za njega i njegove drugove. Čekala sam dugo, moja me pratnja ostavila samu. I jošte, evo, čekam. Kaži, neznanče, dolaziš li možda iz njegova carstva, donosiš li mi radosnu vijest ? Ili možda... ? Ah!... Izreci, samo izreci, što mi imadeš kazati ! Moje su oči već duboko upale, sličnije su tami nego zvijezdama i sunčanim zrakama, ali suza nema više u njima. Kaži mi samo tužnu vijest, koju čitam na tvojem snuždenom čelu, izreci poruku, zbog koje si umorio noge, rasparao odijelo, izderao obuću.

Kao u vrućici odgovarao je izmučeni čovjek :

— O ti, što stojiš sada u ovoj dvorani kao kraljica bola! Ne poznajem ni tebe ni tvojega zaručnika. Ali tvoji i njegovi bolovi nijesu za mene nikakva tajna. Ja ih razumijem, jer su to bolovi milijuna ljudi. To su i moji bolovi. Ti si primjer bezbrojnih zaručnica, koje čekaju u dvoranama, što ih je sagradila i okitila ljepota njihova maštanja i tuga ucviljenih srdaca. A milijuni zaručnika tumaraju carstvom smrti, klanja i mržnje iščekujući čeznutljivo dan, kada će moći da dođu na gozbu ljubavi, koju sprema poziv očinstva i materinstva. Ali još nije došao taj dan ljubavi i mira. Zato oprosti i meni, što sam se usudio prije reda zaći u ove odaje.

Oborene glave, sav smeten, okrenuo se čovjek mršava lica, poderana odijela i krvavih ruku, da pođe napolje iz dvorane tuge, a za sobom je čuo riječi, pune blagosti i čežnje.:

— Neznanče, hvala ti, što mi nijesi javio njegove smrti. Ostaje mi još uvijek nada, da on živi, da je barem

donekle sretan i da nije zaboravio mene. Ako se sastaneš gdjegod s njime, reci mu, da ga ja čekam s onakvim srcem, kakvo je upoznao u mene prije pohoda u carstvo krvavih mejdana. A ako ga nigdje ne nađeš, izruči moj pozdrav zvijezdama, izruči ga pticama nebeskim, neka ga one dojave mojemu zaručniku, a ja ću čekati i dalje u ovoj dvorani u teškoj šutnji, nadi i molitvi.

XXX. POLITIČKA RASPRAVA

Grga Mikulin nije bio nikakav političar. Bio je svijestan toga. U mnogim mišljenjima osjećao se osamljen, zato je imao sklonost, da ide sam svojim putem tako, da ni drugi ne nose odgovornost za njega ni on za druge. Previše se dugo zadržavao kod maštanja i mozganja. Bio je teoretičar i doktrinarac, koji je nastojao da razumije i političku problematiku, ali ne radi praktičnih razloga, nego zato, da može biti i na tom području pisac. Dakako, nikada se nije odricao svojih prava, da sudjeluje u političkom životu kao običan građanin.

Nije htio ići u školu Dostojevskomu, koji je pisao :

„Što je Austrija ? Nije njoj nipošto lako, njoj prijeti opasnost, da se raspadne upravo kao i „bolesni čovjek", to jest Turska, ili još gore, Ona je primjerak različitih dualizama, različitih međusobno neprijateljskih jedinstava, narodnosti, ideja, svakojakih nesuglasica i protivnih pravaca. Tu su Madžari, tu su Slaveni, tu su Nijemci, tu je kraljevstvo Židova."

Ali istu ocjenu Austrije nalazio je i u Starčevića, čije je spise čitao s oduševljenjem, odbacujući neke njegove nazore, a prihvaćajući objeručke ovakve njegove misli :

„Austria - Madžaria je kriva vrednim domaćim i svim izvanjskim narodom ; ona je bez vlastite snage, bez prijatelja i bez saveznika ; ona se pokazala i priznana je glavnom pačkom slobode i napretka narodah ; ona je u oglavniku svojih naravskih nepriateljicah, Rusije i Prajske, zapletena na sve kraje ; ona u tom stanju čeka dan ovrhe."

„Monarkia Nj. Veličanstva, poznata pod službenim imenom austromadžarska... u toj monarkii neima nijedne zemlje, koja, što se znade, bi htela ostati ili postati austromadžarska ili austrijska ili madžarska, nego

jedna hoće da postane svoja, druga talianska, treća nemačka i t. d. Svaka svačija, samo ne takva i čija je danas."

Na cijeloj predratnoj hrvatskoj sveučilišnoj i srednjoškolskoj omladini ispunjavalo se psihologijsko pravilo, da se ona opasnost, koja je tu, pričinja strašnijom od svega drugoga, što bi se moglo dogoditi. Zato su omladinci željeli, da iščezne s lica zemlje Austrougarska, koja je ozlojeđivala hrvatski narod komesarijatima, eksproprijacijom morske obale, tuđinskim školama, kolonizacijom stranoga pučanstva, upravljanjem hrvatskoga iseljivanja u prekomorske krajeve, uvođenjem madžarskog jezika na željeznicama, izrabljivačkom tarifnom, financijalnom i drugom politikom. Velika je većina tih mladića uživala u pomisli, kako će biti lijepo kada se skrši prevlast Beča i Pešte, a što će biti poslije toga, o tom su rijetki mislili. Samo oni, koji su bili dalekovidniji, imali su na umu Starčevićeve riječi:

„Ali nami Hervatom nije dosta, da nepriatelji Austriu još većma oslabe ili posve sruše, nego mi trebamo, da se onom slabošću ili razvalinom Austrie pokoristi Hervatska. To je što je."

Ipak ni kod koje hrvatske omladinske skupine nijesu bili izrađeni detaljni oslobodilački nacrti za postignuće toga cilja, jer ni mladohrvati ni domagojci nijesu znali, kojim bi sredstvima u svjetskom sukobu ispunili svoje želje, maglovito izrečene u stihovima, što su ih znali pjevati u demonstracijama po zagrebačkim ulicama:

„Pa nek se ruši, što je gnjilo,
Sagradit ćemo novi svijet!
Oj naprijed, osvetnička silo,
Iz ropstva ovog u boj svet
Za pravo i slobodu!"

Starijih hrvatskih vođa, koji bi i djelima provodili protuaustrijski Kvaternikov i Starčevićev program, nije bilo, zato je uvijek postojala opasnost, da će buntovni zanos te politički nespretne hrvatske omladine upotrijebiti za sebe neki iskusniji ljudi, koji su također išli za rušenjem Austrije, ali nijesu išli za nezavisnošću Hrvatske.

Grga Mikulin cijenio je mnoge hrvatske zastupnike. U pismima, što ih je slao Petru Rogulji, hvalio je Hrvoja, Radića i Badaja kao plemenite i požrtvovne ljude. Govorio je o potrebi dviju hrvatskih stranaka, jednoj nagodbenoj, a drugoj protunagodbenoj. Rogulja je njegove misli prenio doslovno u svoju studiju „Pred zoru". Ali sredinom godine 1916. stao je Grga Mikulin gotovo mrziti većinu hrvatskih narodnih zastupnika. On se nije držao sposobnim za zastupničku dužnost, jer je imao previsok pojam o njoj, gotovo kao sveti Franjo o svećeničkom dostojanstvu. Znao je govoriti u sebi:

„Zastupnici u Hrvatskoj moraju biti heroji. Njihovi čini moraju proizlaziti iz svijesti, da su oni predstavnici narodne slobode i čuvari hrvatskoga suvereniteta. Mi nemamo svojih kraljeva i knezova dinasta, zato bi oni morali biti naši Tomislavi, Krešimiri, Zvonimiri, Zrinski i Frankopani. Imali bi se vladati tako, da bi mogli reći svaki dan: „Čuješ ti, Konrade Hecendorfe, čuješ ti, nadvojvodo Eugene, čuješ ti, Boroeviću, ti si zavisan o nama, a ne mi o tebi!" Ali oni su promijenili uloge. Nas, koji smo narod, prepustili su na milost i nemilost generalima, pred kojima i oni stoje pogrbljene šije. Ako i viču koji put u saboru proti ovoj ili onoj nepravdi, ipak ništa ne poduzimaju, da budu u nerastavljivoj vezi s narodom. Vladaju se tako, kao da žele, da što više Hrvata pogine na ratištu, da onda oni mogu reći pred kraljem: „Daj nam nagradu za prolivenu krv!" Ta dakle krv ima biti temelj njihove politike moljakanja, zato svaki svijesni vojnik gleda u njih kao u ljude, koji ga šalju na klaonicu."

O ovakvim mislima, koje su mogle biti donekle nepravedne, nije poručnik Grga Mikulin raspravljao mnogo ni sa svojim najboljim prijateljem kod 37. pučkoustaškog bataljona poručnikom Maksom Prezeljem.

Ali jednoga popodneva u mjesecu srpnju g. 1916. došao je k njemu u Grgar Mato Miličić, rodom iz Brusja na Hvaru, u vrijeme mira student tehnike u Beču i član „Hrvatske", a tada zastavnik (ili poručnik) kod onoga dalmatinskoga bataljona, koji je ostao u zagorskom postavu.

Tih dana bacali su talijanski aeroplani iznad slovenskih sela iza sočanske fronte letake s ovim tekstom: „Gubici austrijske vojske u mjesecu svibnju i lipnju g. 1916. U Tirolu i na Soči: poginulih 50.000; ranjenih 145.000; zarobljenih 5.234. U Bukovini i u Galiciji: poginulih 70.000; ranjenih 130.000; zarobljenih 270.000. Ukupno 670.234."

Čim su znanci izmijenili nekoliko riječi o tim djelomice pretjeranim brojkama i o drugim pitanjima, odmah su vidjeli, da su u ratu došli do istih nazora o krvavoj službi u austrougarskoj vojsci. Da se radilo o borbi za slobodnu i nezavisnu Hrvatsku, oni ne bi bili protivnici obrambenoga slobodarskoga rata, oni bi bili spremni da za svoju domovinu dadnu i najtežu žrtvu, ali kada se radilo o Austrougarskoj, oni su držali takvu žrtvu nepravednom i beskorisnom.

Mikulin je osjetio najednom, da mora iskaliti svu svoju žuč, zato je rekao Mati Miličiću, koji je bio već jedamput ranjen, a sada je došao po drugi put na frontu:

— Hajdmo, Mato, napolje izvan Grgara. U mojoj duši kuha kao u vulkanu. Kada mislim o hrvatskoj politici, dođe mi katkada takvo raspoloženje, da ne bih govorio, nego bih lajao. Kao pas bih lajao i kao tigar grizao. Vani u prirodi bit ćemo slobodniji u raspravljanju, kojemu ne treba nitko da bude svjedok.

Izašli su iz Grgara u smjeru prema Svetoj Gori. Penjali su se sporednim puteljkom uzbrdo. Na rubu jednoga gaja sjeli su u travu. Obazirali su se najprije naokolo, hoće li ugledati koga u blizini, a kad su vidjeli, da su sami, počeli su govoriti nešto glasnije.

Grga je Mikulin gotovo vikao, kada je spominjao svoje predratne uspomene, kazujući:

— Sjećaš li se, moj Mato, kako nas je prodrmala za vrijeme balkanskih ratova nekakva revolucionarna struja? Nijesmo znali, što se ima dogoditi, ali smo osjećali, da će to biti nešto strašno. Rekli smo, da se Evropa mora mijenjati. Zato nas je boljela nepokretnost naše starije generacije, koja je imala u rukama zastupnička mjesta, novčarstvo, književnost i žurnalistiku i uopće svu hrvatsku moralnu i materijalnu snagu. Došlo je bilo do strašne opreke između otaca i djece. Tražili smo jači život. Svi: i mladohrvati i tako zvani naprednjaci i hrvatsko katoličko narodno đaštvo. Čerina je sa svojim „Vihorom" ludovao, ali mladohrvati s „Mladom Hrvatskom" i domagojci i hrvatskaši sa svojom „Luči" bili su prilično umjereni. Svi smo se odricali starih stranaka. Pa evo, došao je rat, i mi postadosmo još jadniji nego prije. Molim te, što rade hrvatski narodni zastupnici?

— Viču u saboru, — rekao je Mato Miličić.

— Jest, viču, — preuzeo je ponovno riječ Grga Mikulin. — Nedavno su se u Zagrebu zauzimali za financijalnu samostalnost Hrvatske, a u praksi sva se njihova vika završila time, da je grof Teodor Pejačević dao u Pešti nekakvu vođenu deklaraciju.* Ne znam, da li sam posve točno zapamtio Matoševu „Basnu", koja glasi prema mojem sjećanju ovako:

„Sva se perad skupila na prelo:
Susjed lisac trijebi naciju.
Kao uvijek, zaključi se smjelo
Poslati mu deputaciju,

Zastupnici ostaviše selo,
Sastaviše delegaciju,
Državniku stigoše na sijelo,
Predaše mu deklaraciju.

Majstor, kao uvijek, družinu
Zakolje i spremi užinu
Sve bez zbora i bez dogovora.

Dok je sabor konstatirao,
Komšija da se blamirao
Kršeć jasni smiso ugovora."

— Ne znam ni toga, — nastavljao je Grga Mikulin, — ima li mnogo poezije u ovoj satiri. Ali obzirom na vladanje naših zastupnika možemo kazati, da je to krvava zbilja i gola istina. Zašto hrvatski narodni zastupnici ne bi pripravili narod na odlučan čas? Zašto mu ne bi pokazali put, kako ga je zacrtao Ante Starčević, kada je govorio o ovrhi Austrije?

— A cenzura? Kako će oni pokazati narodu put, kad im se riječi u novinama plijene?

— To nije nikakva obrana. Usprkos cenzuri morali bi oni pronaći sredstva, da budu u trajnoj vezi osobito s nama vojnicima. Pa makar milijuni pušaka bili upereni u njihova prsa, oni ne bi smjeli da se dadu otkinuti od naroda. Njihova služba nije za to, da im služi za osobnu udobnost. Ima časova, kada narodni zastupnici moraju biti prvi u žrtvama.

* U toj deklaraciji, koja je dana 14. srpnja 1916., obećavao je grof Pejačević u ime hrvatsko-srpske koalicije, da će Hrvatska pridonositi za rat tolike financijalne terete, kakve su hrvatski vojnici pridonosili „na bojištu svojom krvlju".

— Pa ne će valjda poći na vješala ?!

— Makar i na vješala išli, oni moraju svakako izvršiti svoju dužnost! Tko nije spreman na najveće napore i žrtve, taj neka ne poseže za čašću narodnoga zastupnika.

— Onda bi hrvatski narod ostao bez ikakvih saborskih zastupnika.

— Bolje bi bilo i to nego imati zastupnike, koji nijesu svijesni svojega položaja. U današnje doba, kada su u Evropi nastale tolike revolucionarne struje za preuzimanje vlasti i kada posvuda tutnje topovi, ne smije hrvatski narod imati zastupnike, koji vide u politici idilu ili sporedno zanimanje. Treba lomiti okove i cenzure i prijekoga suda. Treba vikati, da nas čuje čitavi svijet. Treba iskoristiti nepriliku, u kojoj se nalaze naši tlačitelji, drugačije, nego što je učinio Jelačić. Treba se buniti!

— Čuješ Grga, pa zašto se ne buniš ti ? — upitao je Mato Miličić.

Grga je Mikulin zašutio. Otvorila mu se svom snagom u duši rana, koja je i bez pozljeđivanja neprestano krvarila. Nije imao snage, da se istrgne iz okova, koji su bili zaštićeni nebrojenim oružjem, gvozdenom organizacijom i strahovitim prijetnjama ratnih članaka i vojničkoga suda. Bio je svijestan, da mu je smrt sigurna, ako reče otvoreno: Ne pokoravam se zapovijedi! A ako bude dalje vršio krvavu službu, postojala je vjerojatnost, da bi mogao ostati na životu. Između sigurnosti smrti i vjerojatnosti života on je odabirao manje zlo, a pri tom se trajno žderao prekoravajući se, da nije dovoljno hrabar. Katkada je govorio sam sebi: „Ti pišeš satiru proti hrvatskim Terzitima i vičeš proti poltronima, a nema li i u tebi nešto terzitskoga i poltronskoga duha ?"

Nekoliko časaka trajala je šutnja, koja je nastala poslije pitanja Mate Miličića.

Napokon je Grga Mikulin progunđao:

— Ja znam, da nijesam nikakav junak, premda sam dobio brončanu medalju za hrabrost, a predložen sam i za signum laudis. Ali ja sam plašljivac sam za sebe. A od plašljivosti hrvatskih narodnih zastupnika imade štetu čitav hrvatski narod. Najposlije, tko će poći za mnom, ako se pobunim? Ja nemam imuniteta ni onoga naslova kao narodni zastupnici.

— Nijesi li ti možda mislio na hrvatske političare u emigraciji ? — pitao je dalje Mato Miličić. — Sjećaš

li se, kako je „Hrvatska" pisala, da u Švicarskoj, Francuskoj i Engleskoj rade Supilo, dr Hinković, dr Trumbić i Milan Marjanović ?

— Znam za to, — rekao je Grga Mikulin. — Ali ne znam, koliko se ti političari bore za nezavisnost hrvatskog naroda. Znam, da se sudbina Hrvata ne smije vezati uz Austrougarsku. Ipak ne bih mogao da se predam vodstvu nijednoga od tih ljudi, a najmanje Milana Marjanovića, čije se ideje ne slažu s težnjama hrvatskog naroda, koji želi svoju samostalnu državu.

— A ne misliš li, Grga, možda na to, da prebjegneš k Talijanima ? — pitao je dalje Mato Miličić.

— Nijesam o tom razmišljao, — odgovorio je odlučno Mikulin.

— Nijesam ni ja, — nastavio je Miličić, — ali ti kažem, da ne ću biti tako dugo na fronti kao ti. Ja ću već pronaći način, kako da se iskopam odavle.

Grga Mikulin nije pitao svojega druga, da mu razjasni, kako misli to načiniti. To su bile najprivatnije skrbi, koje se obično nijesu nikomu povjeravale.

Bilo je predvečerje, kada su znanci prekinuli razgovor.

Podigli su se iz trave i ponovno se obazreli naokolo, da se uvjere, nije li ih tko prisluškivao.

Spustili su se polagano natrag prema Grgaru i Britofu, a negdje na sjeveru grmjeli su muklo topovi.

XXXI. PETAR ROGULJA TRAŽI IZLAZ IZ MRAKA

Kada se časnici sočanske fronte nijesu nalazili u streljačkim jarcima, nego na odmoru, mogli su dobiti dopust, da pođu na 24 sata u Trst ili u Ljubljanu.

Sred.nom mjeseca srpnja g. 1916. poslužio se i poručnik Grga Mikulin tom pogodnošću.

Došao je u Ljubljanu poslije podne i odmah se sa stanice zaputio u ulicu, gdje je bila kuća dra Janeza Ev. Kreka.

Zazvonio je u prvom katu.

Na vratima se pojavio dobro poznat lik: Krekova sestra Cilka.

— Je li gospodin doktor kod kuće ? — pitao je Grga Mikulin.

— Nije; nema ga u Ljubljani, — rekla je ozbiljno Cilka i počela zatvarati vrata.

Ali kada je bolje pogledala došljaka, otvorila je vrata širom i prijazno rekla:

— Oprostite! Nijesam vas odmah prepoznala u vojničkom odijelu. Već vas davno nije bilo kod nas. Gospodina doktora zaludu tražite, njega doista nema u Ljubljani. Ali ako hoćete, možete govoriti s gospodinom Roguljom, koji sada stanuje kod nas.

Za čas bio je Grga Mikulin u najživljem razgovoru* sa svojim drugom i prijateljem, koji se vrlo iznenadio kada ga je vidio pred sobom.

— Kako dugo ostaješ u Ljubljani? — pitao je Rogulja.

— Vraćam se natrag sutra prije podne. Na večer moram biti kod svojega bataljona.

— Onda nemoj tražiti prenoćišta u „Unionu" ni kod „Slona", nego ćeš prenoćiti ovdje na divanu. Imamo mnogo toga da razgovaramo. Da budem iskren, moram ti priznati, da sam i ja željan našega, hrvatskoga društva, otkako sam otišao iz Zagreba.

Grgi je Mikulinu bilo samo donekle poznato, zašto je Rogulja napustio uredništvo „Novina", a sada je saznao potanko, kako se to dogodilo.

Već lanjske godine bila je „Hrvatska" započela žestoku borbu protiv Roguljina uređivanja „Novina". Optužba je glasila, da „Novine" služe slobodnim zidarima i velikosrpskoj propagandi. Neki su prijatelji savjetovali Rogulji, neka prijeđe u ofenzivu i počne iznositi protiv „Hrvatske", što su Starčević i Kvaternik pisali o Austriji. Rogulja nije poslušao toga savjeta, jer je držao, da bi bilo prljavo suzbijati denuncijaciju drugom denuncijacijom. Polemika se na neko vrijeme slegnula, ali u nekim redovima hrvatskoga katoličkoga pokreta ostala je želja, da se Rogulja ukloni iz uredništva „Novina". Nije im se sviđao taj novinar, koji je bradom i temperamentom podsjećao na ruske revolucionarce, a duša mu je gorjela od ljubavi prema katoličkoj Crkvi i Hrvatskoj. Kao čovjek akcije, koji se u javnom radu bio odrekao svake osobne udobnosti i koristi, tražio je on i od drugih, da budu energičniji i požrtvovniji. Prije

* Taj je razgovor djelomice štampan u Roguljinoj raspravi „pred zoru", koja je izašla u prvom svesku „Luči" za g. 1916.-17.

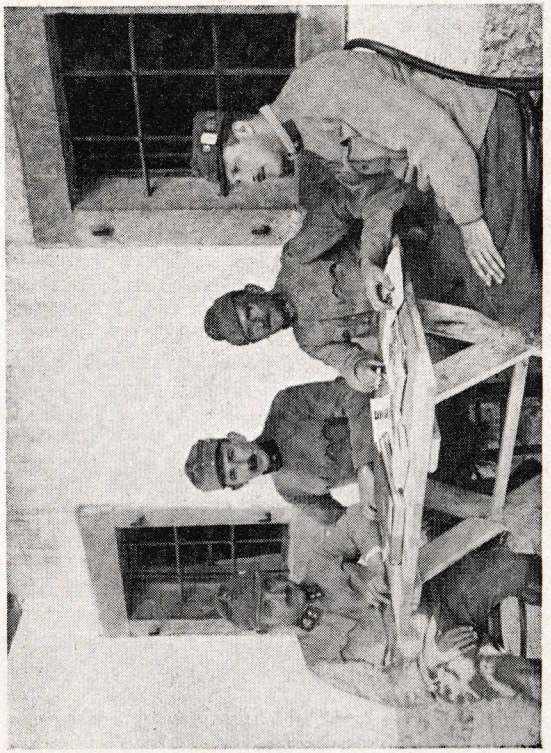

Urednici „Feldzeitunga" Aufwerber, Popp, Schrey, Frauendienst

Natporučnik Stümmer u paljevskom položaju

odlaska iz uredništva „Novina" napisao je uvodnik „Parabram".* Govorio je o indijskoj sekti džaina, u kojoj svećenici podižu bolnice i skloništa za ostarjele životinje i nose sami brnjicu, a uz to se bave kultom Parabrama, to jest božanstva bez volje, bez razuma i bez moći. Rogulja je pisao, da hrvatski katolički pokret i uopće Hrvati ne mogu „sebi priuštiti luksus nutarnjih razdora i trzavica", nego moraju biti jedinstveni, izbjegavajući, što je više moguće, razlike i naglašavajući ono, što ih spaja. Ipak moraju imati više energije i jasniji program za budućnost. Uvodnik je završio ovako:

„Moderni je svijet, a s njim i naša Hrvatska, u ovom ratu postao nervozan, nepostojan, bolestan. U neizmjernoj će svjetskoj borbi izaći kao pobjednici samo narodi dosljedni, jakih živaca i odlučno zacrtanoga pravca. Narodima će davati direktivu grupe bistrih pogleda, jasnih ciljeva, homogene i bez kolebanja u odlučnom momentu. I Hrvatska mora da ima takve grupe ili neka na najodličnijem mjestu svoga glavnoga grada postavi spomenik božanstvu bez volje, razuma i snage, svomu simbolu, božanskomu Parabramu."

Temeljne misli ovoga članka mogle su poslužiti svima kao osnov okupljanja. Međutim bilo je u Hrvatskoj ljudi, koji su mislili, da su Hrvati doduše imali pravo izabrati Habzburgovce za svoje vladare, ali nemaju u sve vijeke vjekova prava da ih se otresu. Oni su pozivali u pomoć i rečenicu: „Svaka je vlast od Boga", čime su u mnogu nježnu dušu htjeli ucijepiti bezuvjetni legitimizam kao obvezu pod grijeh. Neki su buntovniji ljudi radi ovakvog tumačenja ove rečenice zabacivali njezinu istinitost ne znajući provesti distinkciju između vlasti i nasilja, a isto tako ni između Božjih prava i prava tuđe dinastije. No drugi su govorili: „Jest, vjerujemo i ispovijedamo, da je svaka vlast od Boga, ali ta vlast leži u rukama hrvatskoga naroda, koji ima pravo, da rekne Habzburgovcima: „Nijeste vršili dužnosti, nijeste ispunili uvjeta, uz koje smo vas izabrali za svoje vladare, zato ni mi nemamo obveza prema vama. O sudbini Hrvata imadu pravo odlučivati samo Bog i Hrvati!"

Rogulja je kao predstavnik takvih ljudi usred rata izgubio svoj novinarski kruh, pa je bez ikakve gorčine pošao u Ljubljanu, gdje je životario kao namještenik

* „Novine" 18. svibnja 1916.

„Zadružne Zveze", primajući i po koju potporu od svojih drugova na fronti.

Kada je Grga Mikulin ušao sa svojim prijateljem u Krekovu radnu sobu, opazio je na stolu vrlo mnogo papira. Lijep rukopis, koji je podsjećao na kaligrafiju hrvatskih graničarskih zapisničara, odavao je, da to piše Rogulja.

— Spremaš li kakvu oveću raspravu ? — pitao ga je Grga Mikulin.

— Spremam. Naslov bi joj imao biti : „Pred zoru", — odgovorio je Rogulja.

— Dakle i ti govoriš o zori ?! — rekao je Mikulin. — I to možda u istom smislu, u kojem je pjevao Milan Pavelić u elegiji „Dragulj" poslije smrti dra Rudolfa Ekerta ?

Mikulin je počeo citirati na pamet Pavelićeve stihove o toj „velikoj zori" :

„Za đerdan njen se nižu već korali,
doći će, doći sa suncem na ruci ;
treći već pijetli zvonko su je zvali,
kad k vječnoj ti si dojadrio luci.
Doći će, doći sa suncem na ruci,
svod će ko modri lan rastvoriti
i Aleluja tih prozboriti.

Ustani ! grmnut svesilna će snaga,
rastrgat Lazar gvožđa će ko konce,
na grobu tvojem tad će braća draga
saditi ružu, krin i plavo zvonce —
rastrgat Lazar gvožđa će ko konce..." *

* Poslije rata prepjevao je Milan Pavelić svoje optimistične stihove ovako:

„Došla je zora s crnim velima
I plače, plače pred raspelima.
— — — — — — — — — —
Pa sinu, gle, od smrti tužnija,
Od sviju naših noći ružnija.
— — — — — — — — — —
Marinu krunu more pojelo je —
— — — — — — — — — —
O moli, moli za jadne nam ronce
Lijući sjaj ko zvijezda danica
U ovaj crni mrak bez granica!"

Rogulja je pažljivo slušao stihove, a onda je rekao :

— Nijesam se sjećao te divne i ponosne simbolike, kada sam zamislio svoju raspravu. Nijesam ni tako velik optimista kao Pavelić. Ali ipak i ja očekujem zoru, jer ova noć, u kojoj živimo, ne može vječno trajati.

Razlagao je težak položaj, u kojem se nalazila Hrvatska. Cenzura je plijenila svaku slobodniju misao. „Novine" su kušale da se što više uklone šikanacijama, pa ipak su često osvanule u bjelini. Sva su nacionalna hrvatska društva morala obustaviti javno djelovanje. Kumičićeva je „Urota" bila zabranjena u školama i izbačena iz školskih knjižnica. Veleizdajnički su procesi u glavnom pogađali Srbe, ali su stali da zahvaćaju i Hrvate. U Slavoniji se provodila i dalje madžarizacija, a u Bosni germanizacija.

Najednom upitao je Petar Rogulja Grgu Mikulina :

— Čemu bismo se mi Hrvati mogli nadati, kad bi Austrija i Njemačka u ovom ratu izvojštile odlučnu pobjedu ?

— Ničemu, — odgovorio je brzo Grga Mikulin. — Obnovila bi se godina 1849., kada su Hrvati zajedno s banom Jelačićem bili nagrađeni za sve svoje žrtve tiranijom i apsolutizmom. U Beču bi i u Pešti zavladali još gori šovinisti, koji bi dizali veleizdajničke procese i protiv onih, koji slave nepatvorenoga Starčevića, Kvaternika i Zrinske i Frankopane. Danas imade i među Nijemcima ljudi, koji s vođom „Gralova" pokreta, drom Rikardom Kralikom, pjevaju :

„Freiheit, Freiheit allen braven,
Den Germanen wie den Slaven !" *

Ali kad bi Beč i Pešta pobijedili, onda bi nestalo takvih glasova. U ostalom, ja ne očekujem pobjede centralnih vlasti, premda su one postigle velike uspjehe protiv Srbije, Crne Gore, a i same Rusije.

— A bi li rat mogao ostati neodlučan ? — pitao je dalje Rogulja.

— Držim, da ne bi, — odgovorio je Grga Mikulin.

— Dobro, i ja tako mislim, — nastavio je Rogulja. — A sada nastaje novo pitanje : Hoće li se Austro-ugarska održati ili će propasti ?

* Sloboda, sloboda neka bude svima čestitima, Germanima jednako kao i Slavenima !

— Ne znam, što bih odgovorio na to pitanje, — rekao je Mikulin.

— Ne znam ni ja, — rekao je Rogulja. — Ali bih želio, da mi Hrvati budemo spremni za svaki slučaj. Ako Austrougarska propadne, što će biti s nama ? Hoćemo li biti raskomadani i osuđeni na smrt ili ćemo ostati zajedno ? Ako se pak Austrougarska i poslije poraza održi, njezin će se teritorij svakako umanjiti. A tko će u tom slučaju platiti ratni dug ? Svakako mi Hrvati, koji stanujemo na granici. Na to ne misle naši legitimisti, koji upiru previše oči u Beč i u Peštu. Hrvatskomu narodu prijete strahovite opasnosti, naš narodni teritorij može postati bojište krvavih nacionalnih i socijalnih revolucija, a oni se vladaju tako, kao da je aktivna borba za narodnu slobodu veleizdaja, a reforma feudalnoga sistema kao da je u nebo vapijući grijeh. Oni priželjkuju narodnu slobodu, ali traže za nju najprije dopuštenje onih, koji su tu slobodu okljaštrili.

Grga je Mikulin nabacio pitanje, ne bi li se svi pristaše hrvatskoga katoličkoga pokreta mogli složiti na temelju onoga memoranduma, što ga je konventualac fra Jozo Milošević ponio g. 1915. u Rim u ime biskupa Mahnića, dra Frana Biničkoga i mnogih drugih uglednih hrvatskih ličnosti.

Rogulja se zamislio, a onda je odgovorio :

— Nije mi poznat točan tekst toga memoranduma. Čini mi se svakako, da je u njem predviđena nezavisna kraljevina Hrvatska, koja bi stupila u nekakvu vezu sa Srbijom i Crnom Gorom.

— A je li ti poznato, da je jedan rimski visoki dostojanstvenik, kada mu je bio pokazan taj memorandum, pitao Oca Miloševića : „Pa zašto ta Hrvatska ne bi bila potpuno sama za sebe ?" Odgovorili su mu, da se ne bi mogla održati u modernoj svjetskoj utakmici, u kojoj mogu opstojati samo veliki državni organizmi. A rimski je dostojanstvenik na to rekao : „Kako malena ?! Dođe jedan rat, pa se proširi desno ; dođe drugi rat, pa se proširi lijevo !" Pri tom je pokazao laktima, kako bi se to imalo dogoditi.

Na ove Mikulinove riječi rekao je Rogulja :

— Ne znam, koliko ima istine u tom. Meni je pravo, ako taj memorandum, korigiran na jedan ili na drugi način, postane našim programom. Svakako valja izaći iz ovoga bezvoljnoga i mračnoga položaja. Ja ću se u

svojoj raspravi dotaknuti i pitanja revolucije, feudalizma i legitimizma. Konstatirat ću i to, da se u našem pokretu zapažaju dvije struje, jedna nacionalna, a drugu bih najradije nazvao legitimističkom, ali se bojim, da će mi cenzura precrtati to ime, zato ću naći koji drugi manje adekvatan izraz. Ja nijesam sada ni na kakvom odgovornom mjestu, pa mogu u svoje ime iznijeti na javu našu problematiku, koliko mi to bude moguće. Spreman sam da prihvatim svačiju korekturu, jedino ne ću dopustiti, da me svojim anatemama zastrašuju lijeni mozgovi, koji nikako ne predviđaju budućih sudbonosnih događaja. Hrvatski narod ne smije biti krpa na staroj izlizanoj vreći, jer bi mogao zajedno s njom biti bačen na smetište. Švabo je turio svoju nogu u Bosnu, a kurje oko u Sarajevo, pa zar Hrvati da sve to gledaju mirno ?

Grga je Mikulin počeo s gorčinom udarati protiv onih, koji su bili daleko od svakog ratnog napora, a htjeli su po njegovu mišljenju zapregnuti mladi hrvatski katolički pokret u službu bečkoga dvora i hodati uporedo s „pacifikatorskom" misijom bana Škrlca. Ti su ljudi u sigurnu zakloništu mislili samo na sebe, a nijesu ni prstom maknuli, da preuzmu terete, koji su bili potrebiti, da se održi veza s onima, koji su gubili svoje dane u vojsci.

Prijatelji su ostali u razgovoru sve do devet sati, kada su pošli na večeru u podrum hotela „Uniona". Od svojih predratnih znanaca našli su tamo jedino Jožu Puntara i Ivana Mazovca, koji su radi bolesti bili oslobođeni od polaska u rat. Puntar je naginjao sušici, a Mazovec je imao grešku na srcu.

Te večeri bilo je cijelo društvo veselo. Mikulin je pripovijedao svoje doživljaje na sočanskoj fronti, kod čega je karikirao i persiflirao sebe, potpukovnika Turudiju i neke druge časnike. Rogulja je pomno slušao, što su drugi govorili, i bilježio katkada na male ceduljice po koju zgodniju riječ.

Oko deset sati došlo je k stolu još nekoliko znanaca Hrvata i Slovenaca, a oko 11 sati zapjevali su zajednički na nagovor Rogulje i Mikulina „Stoji, stoji Ljubljanca" i „Nikar, nikar se me ne boj". Rogulja je napisao dopisnicu uredništvu „Novina" s ovim tekstom : „S iznenadnog sastanka srdačan pozdrav svima našima". Tu su kartu osim Rogulje i Mikulina potpisali Ivan Tiljak, Ivan Mazovec i M. Serdarušić (Novine" 20. VII. 1916).

Kada su pola sata prije ponoći Rogulja i Mikulin polazili na počinak u Krekovu kuću, bili su gotovo opijeni fikcijom o hrvatsko-slovenskom narodnom jedinstvu. Tu su fikciju bili prihvatili u vrijeme balkanskih ratova, uvjereni, da će što tješnja veza sa Slovencima zaštititi Hrvate od velikosrpske opasnosti. Mikulin je bio napisao u „Luči" za g. 1912.-13. ove riječi:

„Mi se moramo prije svega veseliti, što je balkanskim ratom ojačan srpski narod. U isto doba ojačali su i Hrvati združivši se sa Slovencima... Istina, i Hrvati su griješili prema Srbima, ali nikada tako kao oni prema nama... Ludo bi bilo samo i ponadati se, da će se Hrvati i Slovenci odreći svoga imena. To ime znači za nas posebnu prošlost i sadašnjost, koja se ne može spojiti s imenom Srbin. Mi se ponosimo svojom posebnom individualnošću."

Nabrajajući u istom članku neke pogreške Srba prema Hrvatima i Slovencima napisao je Mikulin nadalje:

„Ovakve činjenice kadre su učiniti Hrvate i Srbe najljućim dušmanima."

U jednom drugom broju istoga godišta „Luči" štampane su i ove Mikulinove tvrdnje:

„Najnoviji događaji na Balkanu nijesu ostali ni na nas bez utjecaja. Svi pratimo sa simpatijom pobjede naše braće. Ali uza sve simpatije ostajemo još čvršći Hrvati, još čvršći katolici nego prije. Hrvati i Srbi jedan su narod, ali Hrvat neka se naziva samo Hrvatom, košto se Srbin naziva samo Srbinom."

Ni Rogulja ni Mikulin nijesu u to doba pomišljali, da bi se Slovenci ikada mogli složiti s velikosrbima protiv Hrvata.

Zato je Ljubljana bila za njih još dugo sveti grad, u kojem su mislili da se mogu osjećati gotovo isto tako kod kuće kao i u Zagrebu.

XXXII. LJETNI DOPUST U PODRAVINI

Već nekoliko godina nije Grga Mikulin osjetio ni vidio svojega podravskoga zavičaja u najvećoj ljetnoj vrućini. Zato je bio to jači njegov doživljaj, kada se početkom kolovoza godine 1916. vozio željeznicom od Koprivnice prema Kalinovcu. Vodio je sa sobom i svojega časničkoga služaka Jozefa Šalšu, pedesetgodišnjega seljaka iz Moravske. Kroz otvoren željeznički prozor promatrao je bijeli toranj molvanske crkve, koji dominira nad čitavim krajem. Iz duše mu se izvijala molitva:

„Majko Božja Molvanska! Tvoja se crkva uzdiže visoko iznad drugih podravskih crkava, posvećenih velikim dijelom sv. Jurju, sv. Mihalju i drugim svecima s oružjem. Tvoje je štovanje značilo za ovaj kraj uvijek prestanak ratovanja i povratak mira, u kojem se razvijalo junaštvo rada na ovim njivama i poštenje obiteljskog života u ovim kućama. U tvojoj se crkvi i sada čuvaju okovi, skinuti s nogu vojnika, koji su sretno utekli iz ropstva, pa daj i meni izmoli od Boga milost, da mi ne naude ni duši ni tijelu zamke i opasnosti ovoga strašnoga rata."

Udišući punim plućima topao zrak svojega zavičaja pokazivao je Mikulin svojemu pratiocu Jozefu Šalši nepregledno zeleno jezero kukuruza, između kojega je na izoranim strništima pšenice i ječma već bila ponikla heljda, repa ili proso. Zrak je titrao nad zelenilom njiva i livada u blistanju žarkih traka podnevnoga sunca. Lastavice su kao neumorne stražarice i dobrotvorke čistile atmosferu od milijuna krilatih kukaca, koji su se usuđivali dizati s ugrijane zemlje u vis. Jata čvoraka prelijetala su s livade i djetelišta u sela, da potraže na dudovima kraj cesta koji zaostali plod ili u voćnjacima koju ranu krušku.

Na obzorju se pomolio bijeli toranj kalinovačke župne crkve sv. Luke. Grga je Mikulin gledao u nj s nijemom tronutošću. Sve ljepote djetinjstva propjevale su mu u duši: sve ispovijedi i pričesti, sve mise i pjesme, svi poklici Božjega djeteta, što ih je doživio u tom hramu.

Na kalinovačkoj stanici dočekali su ga njegovi roditelji Ivan i Marija. Poljubili su ga s nekakvom tužnom ljubavlju. Čim ih je sin malo bolje pogledao, prelila se njihova tuga i u njegovo srce. Oni su bili starci. Navorano lice i čelo, sijeda kosa, sporo kretanje i namreškane ruke dojmiše se Grge Mikulina kao kasna jesen kada na drveću ostane samo nešto lišća, a i to je žuto i turobno. Ratni napori na podravskoj zemlji, nakvašenoj znojem, isisali su bili iz tijela roditelja sve svježije životne sokove.

Kao što obično biva u starih ljudi, kada se sastanu s čovjekom, o kojem misle, da može mnogo podnijeti i da u njemu mogu naći uporište u teškom životnom posrtanju, tako su se i Mikulinovi roditelji tužili pred

sinom na teška vremena, na općinskog blagajnika, na lugare i na sve službenike, koji su postupali sa seljacima kod kuće isto onako bezobzirno kao i kaprali i feldvebeli s njihovim sinovima u vojsci.

Majka je briznula u plač pa je rekla svladavajući jecanje:

— Uvijek sam htjela da vas imadem okolo sebe, a sada nemam kod kuće nijednoga sina.

Grga je Mikulin šutio čekajući, da se majka isplače, jer je znao, da će joj tada biti lakše.

Ostavili su drum, uz koji su se podigli visoki stoljetni jablani. Seoska cesta vodila ih je kroz dugačku glavnu ulicu Kalinovca.

Oštar vonj namočene konoplje i lana pojačavao je tešku ljetnu omaru.

Bilo je prošlo podne, zato su se ljudi zaklonili većinom u kuće. Ipak su neke žene lupale još uvijek u voćnjacima stupom ili trlicom, pripremajući konopljeno i laneno vlakno za domaće platno, od koga će praviti bijelo rublje.

Kroz plotove su na prolaznike lajali ili režali seoski psi. Dakako, najviše su kesili zube na dvojicu došljaka u vojničkom odijelu.

Grga je Mikulin sa svojim roditeljima i časničkim služakom Jozefom Šalšom ostavio selo i došao za jedan sat u zaselak Batinske.

Još isti dan pregledao je čitavo gospodarstvo. Veselio se visokomu kukuruzu, pronikloj repi, bujnoj djetelini, lijepoj otavi na livadama, pčelinjaku i rodnomu voćnjaku. Kada se vratio sa svojim pratiocem Jozefom Šalšom natrag, pitao ga je, kako mu se sviđa Podravina. Moravski je seljak odgovorio:

— Vidi se, da su žene sa starcima i djecom sve lijepo obradile. Tu je narod vrlo marljiv. Ali ipak imade dosta zemlje, koja je neobrađena.

Grga se Mikulin začudio ovakvomu odgovoru, jer on nije vidio nijednoga komadića, koji ne bi bio obrađen.

Međutim je Jozef Šalša pošao po dvorištu i oko kuće tumačeći Grgi Mikulinu i njegovu ocu ovako svoju misao:

— U mojem selu u Moravskoj nema ovako velikih dvorišta. Mi pokraj kuće imademo vrtove i cvijetnjake. A iza kuće svaka je gruda kod nas prstima izmrvljena i zasijana. Vi još ne cijenite zemlju onako kao mi.

Bilo je upravo dirljivo, kako je Jozef Šalša hvalio svoj zavičaj. Mikulinov je otac nepovjerljivo kimao glavom, kad su mu bile prevedene riječi toga naprednoga seljaka iz Moravske, jer je bio uvjeren, da je njegova Podravina obrađena tako dobro, da ne može biti bolje; ali mu je sin Grga rekao, da Jozef Šalša govori istinu i da Podravina još uvijek zaostaje za najpomnjivije obrađenim krajevima Evrope.

Drugi dan otputovao je Jozef Šalša preko Koprivnice, Đekenješa, Velike Kaniže i Bečeja u Moravsku, dobivši uputu, kako će se poslije dopusta sastati s Grgom Mikulinom u Ljubljani.

Kod kuće je Grgu Mikulina već treći dan zatekla vijest o talijanskoj ofenzivi kod Gorice. Iz zakukuljene stilizacije austrougarskog vojnog zapovjedništva vidjelo se, da su Talijani imali uspjeha, jer su bili zauzeli Podgoru i Sabotin. Za nekoliko dana priznao je službeni izvještaj, da je izgubljena i Gorica.

Grga se Mikulin bojao, da će biti brzojavno pozvan natrag na frontu, jer je poslije zauzeća Gorice došao u veću opasnost i Kuk. Ipak mu se bojazan nije ispunila, jer su Talijani za nekoliko dana po svojem običaju prekinuli ofenzivu i zadovoljili se time, što su svoje linije pomaknuli tek nekoliko kilometara naprijed.

Iskorišćujući dopust do kraja pohodio je Grga Mikulin sva susjedna sela. Bio je u Đurđevcu, Ferdinandovcu, Sesvetama Podravskim, Kloštru, Čepelovcu, Virju i Novom Gradu.

Dne 15. kolovoza prisustvovao je u Novom Gradu predstavi, koju su priredili u prvom redu učitelj Šimec i kapelan Vid Blažinčić.

Mnogi su Podravci sumnjičavo govorili:

„Predstava u Podravini? Priređivači imadu doista vrlo mnogo smionosti, kada se odvažuju na ovakav korak. Gdje su im prostorije? Gdje glumci, kulise i kostimi? I tko će im doći na predstavu?"

Međutim, gdje je bilo poduzetnih kulturnih radnika, tamo se našlo i sve drugo.

Kada je Grga Mikulin došao na večer s kapelanom Vidom Blažinčićem k učitelju Šimcu, koji je bio glavni režiser čitave priredbe, bile su već prostorije previše natrpane. Redatelji su morali, makar i nerado, otpremiti mnogoga posjetnika natrag, jer su sve ulaznice bile ras-

prodane. Odbijeni su ljudi stajali vani oko kuće, da barem donekle mogu pratiti sadržaj predstave.

Otvorio se zastor pred pozornicom.

Odmah se vidjelo, da je režiser našao i kulise i zgodnu rasvjetu.

I svi su govornici i predstavljači dobro vršili svoju zadaću.

Već iz proslova, što ga je sastavila i izrekla gospođica Marijana Vranić, vidjelo se, da je Podravina imala inteligentne omladine, koja nije bila duhovita tek u običnom razgovoru, nego je znala otmjeno istupiti i pred javnost.

Svi su pažljivo slušali gospođicu Stazićevu i g. Šimca, kada su uz klavirsku pratnju gospođe Vranićke pjevali dvopjev Eve i Sigetskog junaka iz Zajčeve opere. Činilo se, da je i pozornica veća i Novigrad mnogo ljepši. Zajčevi zvuci i čista prirodna vokalizacija lijepih glasova povećaše blagdanje raspoloženje. Svi su osjećali, da stoje čvrsto na hrvatskoj grudi, koja im je i svojom prošlošću i sadašnjošću govorila, „da će i našemu rodu sunce sinut..."

Gospođica je Irena Levačić vrlo dobro deklamirala Preradovićevu odu „Rodu o jeziku".

Napokon je došla glavna točka priredbe, koju su svi očekivali s najvećom napetošću. Bila je to drama „Neka bude mir", koju je napisala domaća kći, gospođica Ankica Vranićeva.* Glavni motivi drame, izmirenje između posvađenog djeda i oca na selu i udaja seljačke kćeri, nijesu bili dovoljno produbljeni, u prizorima je bilo više epike nego dramatike, zaplet i rasplet nijesu imali dovoljno napetosti, ali gledaoci i slušaoci nijesu toga opažali, jer su glumci predstavljali gotovo savršeno.

I Grga je Mikulin imao iluziju, da gleda pred sobom pravi život. Ne poznajući dotada osobno predstavljača lakše je od drugih gledao u g. Šimcu, Ledinskomu, gospođicama Stazićevoj, Vranićevoj, Jelenićevoj i Levačićevoj pravoga prosjaka, pravoga seoskoga gazdu, pravoga djeda, pravu domaćicu, seosku udavaču i babu Julku.

Predstava je imala da bude ujedno propaganda za seljačku nošnju. Zato je g. Šimec nabavio kostime iz pakračkoga kraja hoteći pokazati Podravcima, kako se tamo ukusno odijevaju starci, muževi, djevojke i žene.

Drama je štampana u I. svesku „Luči" za g. 1916.-17.

Grga je Mikulin otišao s priredbe zadovoljan i ponosan. Bilo mu je drago, što je njegova Podravina pokazala svoju kulturnu naprednost.

Ipak mu tada nije došla na um misao, da to još uvijek nije bila ona prava seljačka Podravina, nego tek njezin sloj inteligencije, koja je istom naslućivala pravu narodnu podravsku dušu.

A da je predočio sebi samo svojega oca i majku, svoju braću i sestre i tisuće drugih podravskih seljaka, kako stupaju na novogradsku pozornicu, odmah bi bio vidio golemu razliku između literarnog časkanja pjesnički nadarenih početnika i ponorske dubine narodnoga duha, koji je u to doba u njegovu zavičaju bio još uvijek premalo shvaćen.

XXXIII. KOD JANEZA EV. KREKA

Vraćajući se s dopusta na sočansku frontu zaustavio se Grga Mikulin u Ljubljani.

Oko četiri sata poslije podne potražio je Petra Rogulju u Krekovoj kući, a kad mu je Krekova sestra Cilka rekla, da će ga naći u „Zadružnoj Zvezi", zaputio se tamo.

Rogulja je odmah ostavio posao i pošao s prijateljem na šetnju po ljubljanskim ulicama.

Pločnicima su zveckale sablje i ostruge austrijskih časnika, koji su se šepirili po gradu noseći na prsima čitavu izložbu ratnih odlikovanja. Na kolodvoru, po kavanama, gostionicama i na šetalištima žamorio je njemački govor u svim mogućim narječjima i naglascima.

Ali ispod te tuđinske i militarističke vanjštine živjela je još uvijek snažna i neslomljena slavenska duša glavnoga grada Slovenije. Duša, koju su bili dovukli pred bezdan propasti, a ona je još uvijek vjerovala u spasenje.

Slovenci su tih dana proživljavali najteže časove svjetskoga rata. Gubitak Gorice, koja je 8. kolovoza bila dospjela u talijanske ruke, dozivao im je u pamet svu težinu njihova položaja. Dva moćna susjeda otimahu se za slovenske zemlje, a Slovenci nijesu mogli privoljeti ni jednomu ni drugomu. Pobjeda Nijemaca značila bi bila konačno ostvarenje velike pangermanske države

od ušća Šelde pa najmanje do Trsta i Rijeke. Odlučna pobjeda Talijana značila bi i opet podjeljenje i možda uništenje Slovenaca. Alternativa je bila užasna, a trećega izlaza, činilo se, nije bilo.

Rogulja je pripovijedao, da dovršuje svoju raspravu „Pred zoru". Raspoloženje Slovenaca utjecalo je snažno i na njegove izvode. I Hrvati i Slovenci i Srbi bili su u velikoj nevolji. Zato se i u Roguljinoj i u Mikulinovoj duši to jače uvreživala fikcija o jugoslavenskom narodnom jedinstvu. Doduše ta je fikcija bila za njih hipoteza, a ne dogma, ali su obadvojica računali s njome kao s političkom realnošću skore budućnosti.

Na Slovence su neugodno djelovale i njihove razrovane unutrašnje političke prilike, a osobito opreka između austrijskih legitimista i boraca za narodnu nezavisnost.

— Krek se povratio u Ljubljanu, — govorio je Petar Rogulja svojemu prijatelju Mikulinu, — ali je veoma potišten. I zdravlje mu je rđavo. Bojimo se i za njegov život, jer je tjelesno silno oslabio. O ratu ne govori rado, jer rijetko prema komu može da bude iskren. Pitao sam ga jednom: „Gospodine doktore, što mislite, kako će se svršiti ovaj rat?" Odgovorio mi je: „Dragi, to pitajte radije baćušku." Sva je njegova nada Rusija. U antantu gleda radi Talijana nepovjerljivo, a o centralnim vlastima ne će ni da govori, jer je svakomu jasno, za čim one idu. Potišten je i radi ovoga strašnoga svjetskoga klanja i radi trzavica u vlastitoj stranci. Njegov protivnik Šušteršić hoće da Sveslovensku Pučku Stranku upregne u jaram bečke kamarile. On kalkulira, da će na taj način spasiti Slovence i od Nijemaca i od Talijana. Radi toga bi htio da isključi iz stranke sve one, koji su nepoćudni bečkomu dvoru. Za vrijeme Cuvajeva komesarijata, kad smo došli u Ljubljanu na sastanak, nazvali smo bili mi Hrvati Šušteršića radi jednoga austrijskoga govora dvorskim lakejem. Već onda bio sam to rekao dru Kreku, a nedavno sam ga ponovno podsjetio na to. Pitao sam ga: „Gospodine doktore, zar nijesmo mi Hrvati imali pravo, kada smo rekli, da Šušteršić ima i lakejskih sposobnosti?" Nije mi ništa odgovorio. Opazio sam, da on uopće ne napada nikoga lično. Ali zato su njegovi protivnici prema njemu prije podli nego lojalni. Sjećaš li se one predratne hajke ljubljanskih liberalaca protiv Kreka? I to je jedna između crnih

stranica u povijesti slovenske liberalne stranke. Danas se vodi slična hajka, samo s tom razlikom, što su ulogu „Slovenskoga Naroda" i Kamile Theimer preuzeli dr Šušteršić i njegovi drugovi. Izmislili su i novu laž proti Krekovu ličnom i svećeničkom poštenju. Kleveću Kreka u njegovu izbornom kotaru, pred činovnicima Gospodarske i Zadružne Zveze, tužili su ga i samomu biskupu Jegliću. Pred Krekom ne će to da reknu, nego privatno šapuću o tobožnjim njegovim prljavštinama. Kad sam ja jedamput Kreku sve to rekao, začudio se on, a onda me je upitao: „Zar i od vas Hrvata tkogod u to vjeruje?" Vidio sam, da mu je bila velika zadovoljština, kada sam odlučno odgovorio, da mi do svih tih podvala ne držimo ništa. Bojim se, da će Šušteršić, kao sredstvo Beča, upropastiti stranku i Slovence. Krek samo šuti, trpi i čeka zgodan čas, da stranku orijentira jugoslavenski i slovenski.

Na večer sastadoše se Petar Rogulja i Grga Mikulin ponovno u podrumu „Uniona" s Ivanom Mazovcem, Jožom Puntarom i drom Josipom Lovrenčićem. Slovenci su bili mrki i dosta šutljivi. Činilo se, da su postali nepovjerljivi prema svima, kao da u svakom čovjeku gledaju njemačkoga doušnika i svojega neprijatelja. Ili su možda odvraćali pažnju jedan od drugoga, da ne moraju svoj vlastiti bol povećavati bolom drugih srdaca. Sumorno, teško, zatvoreno raspoloženje vladalo je svuda u slovenskom društvu.

Prenoćivši u hotelu „Slonu" pohodio je Grga Mikulin drugi dan prije podne dra Kreka u njegovoj kući. Razgovarao je s njim gotovo do polaska svojega vlaka u njegovoj knjižnici. Prisutan je bio i Petar Rogulja.

Krek nije bio onaj šaljivi, vedri i živahni Krek, kako su ga Hrvati prije rata upoznali na katoličkim kongresima u Ljubljani i u Zagrebu i na tečajevima na Svetom Joštu. Čitavo mu je držanje odavalo dosta velik umor. Nije ni pušio svoje lule, s kojom se dosta rijetko rastajao.

Sjedeći na pokrajnjoj strani stola s desne Krekove strane imao je Grga Mikulin priliku da dobro promatra Krekovo lice i oči. Crte su lica bile nešto punije nego obično, ali nekakvo gotovo prozirno bljedoliko crvenilo na jabučicama, nekakva gotovo podbuhla debljina, izmorenost u pronicavim očima dovedoše čovjeka odmad

na misao, da je to više znak bolesti nego zdravlja. Krekova je arterioskleroza bila po svoj prilici već tada prilično razvijena. Nije mnogo govorio. Puštao je, da Grga Mikulin pripovijeda svoje ratne doživljaje na goričkoj fronti, samo bi katkada prekinuo pripovijedanje kojom primjedbom ili pitanjem.

Grga se Mikulin vladao u taj mah kao i drugi vojnici, koji su dolazili iz ratnoga pakla na dopust. Opširno je pripovijedao o mrcvarenju kod Plava i Zagore, na Podgori, na Doberdobu i kraj primorskoga Tržiča. Upravo kverulantskom okrutnošću isticao je razvaline slovenskih sela i gradića od Tolmina do Svete Gore i od Svete Gore do Međivasi, Devina i Sesljana. Nije se obazirao na to, kako se morala Krekovih narušenih živaca doimati bijeda slovenskoga žiteljstva, koje je nekoliko kilometara iza streljačkih rovova moralo podnositi surovu bezobzirnost neodgovorne soldateske. Držao je Kreka čovjekom, pred kojim smije i mora iskaliti sve one prosvjede, što ih je dotada većinom gušio u društvu gotovo samih njemačkih časnika.

A Krek je poznavao u tančine sva razorena sela na sočanskom ratištu. Tamo, gdje su g. 1916. stršile sablasne razvaline i opustjeli domovi, držao je on u vrijeme mira veličanstvene skupštine, na koje se znalo sakupiti i preko 4.000 ljudi. Tamo, gdje je od većih zgrada ostao jedva kamen na kamenu, osnivao je nekada gospodarske zadruge, prosvjetna i konsumna društva, koja su imala goričke i primorske Slovence privezati neodjeljivo uz njihovu grudu.

Grga Mikulin nije štedio Krekovih živaca ni u daljem razgovoru, kada se raspravljalo o prevelikoj vlasti nedemokratske države nad pojedincem, o novom militarističkom ropstvu, o besavjesnom uništavanju slavenskih zemalja, o revoluciji i evoluciji, o ratobornosti nekih vojnih župnika i o protuslavenskom značaju čitavoga rata. Za Grgu Mikulina i za Petra Rogulju Krek u taj mah nije bio bolesnik, nego snažni i zdravi altruistični „oče Krek", koji je sve razumijevao, koji je mogao preuzeti sve na sebe, pa i gorčinu onih, koji su u časovima, kada su u divljačkoj borbi lebdjeli između dva svijeta, mislili poput onoga osuđenika u „Idijotu" Dostojevskoga, da sada znadu sve.

Naročito se Grga Mikulin jadao kao sentimentalan dječak pred svojim ocem.

Krek je sve mirno i gotovo nepomično slušao, a na koncu je rekao:

— Vi Hrvati previše čuvstvujete i maštate, a premalo radite. Radnika nam samo treba, nesebičnih i realnih radnika, pa se ne trebamo ničega bojati.

Te su riječi zvučile u ušima Grge Mikulina, kada je u pratnji Petra Rogulje polazio na ljubljanski kolodvor, kao zaslužen ukor.

Ipak je bio donekle razočaran, jer je pohod Kreku zamišljao sasvim drugačije.

Kada je u vrijeme mira sa svojim drugovima sa zagrebačkoga sveučilišta, Velimirom Deželićem, Markom Repcem, Ćirom Brajšom, Emilom Roguljom, Franjom Rihterom, Rudolfom Ekertom, Vendom Meglerom i drugima, dolazio k njemu, to su za sve bili časovi najvećega veselja. Krekova bi društvenost rastjerala i najmračniju melankoliju i najdublju zabrinutost. Njegov široki pozdrav, njegov živahni upit: „Što je novo, momci ?" bio je obično uvod u temperamentnu raspravu, u kojoj je gdjekoji Mikulinov drug znao pokušati da se dosjetkom mjeri s Krekom, ali je uvijek morao sa zadovoljstvom uzmaknuti pred njegovom nenametljivom nadmoći i pred njegovim dobroćudnim bockavim humorom. A ovoga puta svega toga nije bilo. Nekakvo mračno, gotovo tjeskobno raspoloženje ponio je Grga Mikulin iz Krekove knjižnice na frontu, kao da je pohodio prijatelja, koji se nalazio na smrtnoj postelji. Uz to je držao, da bi svatko morao prosvjedovati proti nepravednom ratu isto onako nervozno i ogorčeno kao i on. Nije u taj mah pomislio, da najjači prosvjed ostane često nijem, i da najjači muževi ne drže gotovo ništa do pustih prosvjeda, manifestacija i demonstracija, koje nijesu spojene s kakvom realnom akcijom. Grgi se Mikulinu činilo tada, da je Krek bez razloga prevelik optimist ili da je čak previše apatičan prema budućnosti.

Istom kasnije mogao je malo bolje razumjeti, kako je duboko Krek proživljavao svjetski rat, kada je dobio u ruke njegov igrokaz „Ob vojski". Krek je u preobilju drugoga korisnijega posla mogao tek na mahove i diletantski da se bavi pisanjem beletrističkih djela, zato taj ratni igrokaz nije značio mnogo za književnost. Značio je više kao ratna ispovijest Krekova. Ispovijest rodoljuba, koji je strepio nad sudbinom slovenskih

Brda, slovenskoga Krasa i cijeloga slovenskoga naroda. U igrokazu su se nalazili i ovi stihovi, što ih je u Rusiji govorio jedan slovenski zarobljenik:

„Vojsko nosim v svojem srcu,
divjo in krvavo kruto,
vso grmečo in gorečo,
z razvalinami posuto,
vzdihe blede v črni strasti,
suhi glad in mraz koščeni,
besni srd in nemo žalost,
strti up, obup kamneni.
Vojsko nosim v svojem srcu,
bojno polje, čmerne rove,
rdečo kri in gnojne rane,
pogorišča in grobove.
Vzdihe, tožbe in kletvine,
solz, krvi potoke polne,
smrt, ki se ji kosa krha,
bolna srca, duše bolne.
Moja pesem, ruska mati,
nima gaja, kjer bi rastla:
zanjo rose ni hladilne,
mrka je kot sveča ugasla."

Taj slovenski zarobljenik bio je sam dr Krek.

On je u ovoj deklamaciji tugovao nad svim onim nevoljama, o kojima je govorio pred njim i Grga Mikulin u drugoj polovici mjeseca kolovoza g. 1916.

No velika Krekova duša nije klonula. Kao što su Milan Pavelić i Petar Rogulja gledali pred sobom „veliku zoru", tako je i Krek u igrokazu „Ob vojski" gledao pred sobom „veliku nedelju", o kojoj je govorio ovako:

„Grob, ki vanj smo zakopani,
ki nam top k pogrebu strelja,
se odpre nam in zasveti
nam velika nedelja.
Pa zapojejo zvonovi,
vrisk in pesem se oglasi,
mir zavlada, z mirom sreča
in veseli novi časi."

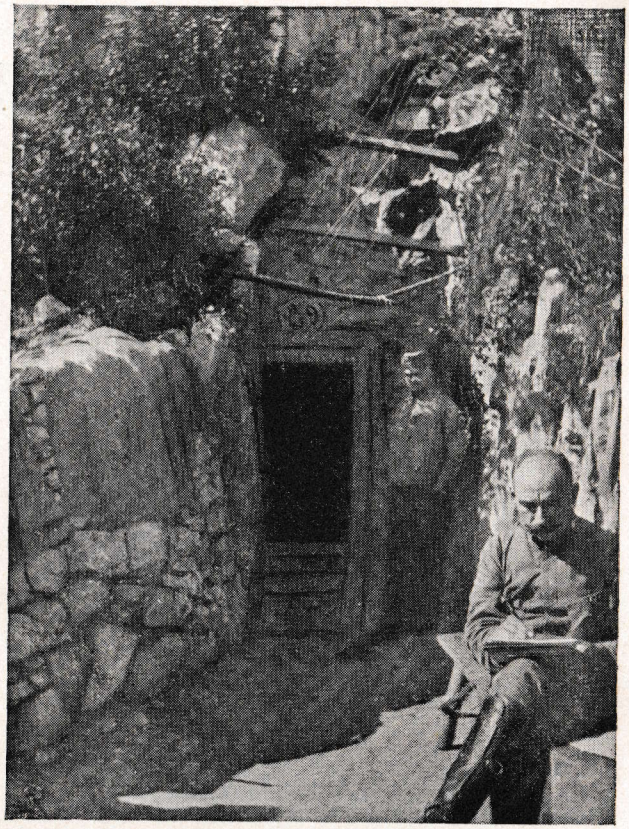

Natporučnik dr. Petek ispred kaverne br. 2 u paljevskom položaju

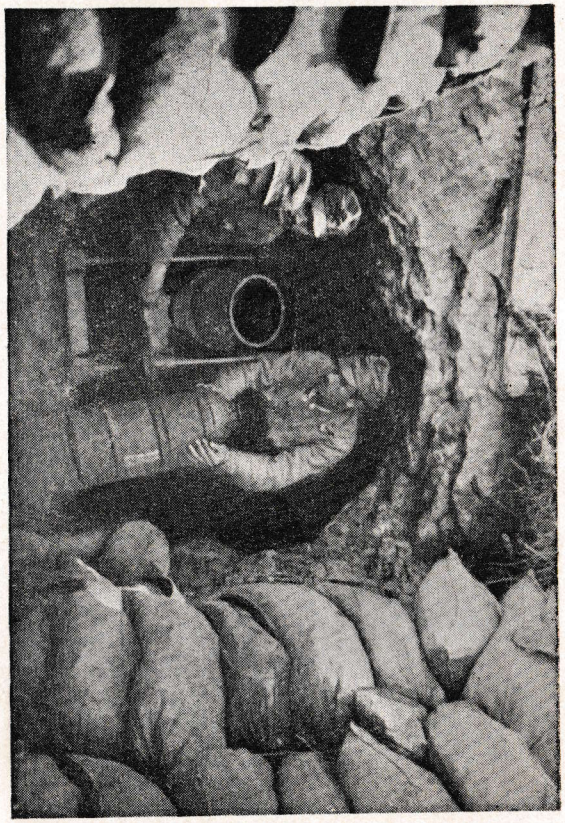

Bacač mina od 22 cm u paljevskom položaju

XXXIV. PRIPOVIJEDANJE I ŽIVOT U ZABRDU

Teretnim automobilom dovezao se Grga Mikulin ranim jutrom kroz Čepovansku dolinu do sela Grgara.

Tu je sašao dolje i zaputio se s punom torbom uprtnjačom u kuću, gdje je mislio naći pisarnu bataljonskog povoza. Neobično se začudio, kada je našao sve prostorije prazne.

Prošao je kroz selo i pokucao najprije na vrata, a onda i na prozore kuće Franca Pavšića, u kojoj je stanovao, kada se vraćao iz streljačkih jaraka na odmor. Nitko mu se nije odazivao.

Ušao je u dvorište i uspeo se drvenim stepenicama u prvi kat. Kucao je na vrata svoje nekadašnje sobe, ali ni tu nije bilo nikakva glasa. Kušao je da i bez odziva uđe u sobu, ali je soba bila zaključana.

„Što je to ?" pitao se u nedoumici.

Opet je prošao selom, ali je svuda našao pustoš.

Sunce je već izilazilo, a nigdje se nijesu javljali ni ljudski glasovi ni psi ni stoka ni živad.

Sve je bilo kao izumrlo.

Zaputio se prema bataljonskoj kuglani.

Našao je mjesto nje ruševinu, koja mu je tumačila cijelu zagonetku.

Krov je kuglane bio izlomljen od talijanskih granata, koje su uz to na zemlji iskopale velik broj dubokih jama. Glavna greda s imenima „olimpijskih pobjednika" bila je slomljena po sredini.

Promatrajući malo bolje seoske kuće opazio je, da su neke i među njima napola porušene ili oštećene.

Na mjestu, gdje je nekada bilo improvizirano nogometno igralište, stajao je pod visokim hrastom stražar, koji je došao odnekud sa Svete Gore.

Poručnik se Mikulin približio k njemu i upitao ga, zašto nema nikoga u Grgaru.

Stražar je odgovorio slovenskim jezikom :

— Grgar je ispražnjen, kada su Talijani zauzimali Goricu. I grgarski stanovnici i povoz 37. pučko-ustaškog bataljona nalaze se sada u Zabrdu.

Grga je Mikulin razgledao neke goleme rupe na cesti, a onda se zaputio k svojemu bataljonu.

U pisarni je bataljonskog povoza u Zabrdu našao natporučnika Sobotu i poručnika Žideka. Odmah su

mu pripovijedali, kako su teške časove proživjeli 8. kolovoza, kada su bježali iz Grgara u novo mjesto.

— Nema više našega ljetovanja u Grgaru, — rekao je poručnik Židek. — A nema više ni večernjih sastanaka u krčmi Anice. Čudim se samo, zašto su Talijani onako nemilo izrovali našu kuglanu.

Natporučnik Sobota, čovjek djetinje prostodušnosti, uvijek vedar i nasmijan, s crnim, vilimovski uređenim brcima, tumačio je njemačkim riječima, na kojima se opažala kadenca češkoga naglaska:

— Ne trebaš se, dragi Židek, nimalo čuditi tomu. Tu su kuglanu sigurno fotografirali opažači s talijanskih aeroplana, koji su imali i slike onoga mjesta, kako je ono izgledalo prije nego je kuglana načinjena. Ispoređivali su fotografije pa su pronašli, da je tu vojska sagradila nešto novo. Talijani su mislili zacijelo, da je to kakav magazin za streljivo ili kakav zaklon za velike topove.

— A znaš li, Grga, najveću novost iz netom minule talijanske ofenzive? — pitao je računarski poručnik Židek.

— Kako ne bih znao? Ta najveća novost jest pad Gorice.

— Varaš se. Ima još veća novost. Novost, o kojoj ne će pisati novine možda sve do svršetka rata. Pad je Gorice možda samo posljedica toga događaja. Znaš li ti, Grga, da je potpukovnik Turudija pao u talijansko zarobljeništvo?

— Ne znam. Kako bih i mogao znati?!

— Eto vidiš, to ti je ta novost. Slavni branitelj Kanala, Plava, Zagore i Podgore došao je u šake Talijanima.

— A je li poznato, kako se to dogodilo?

— Kako ne bi bilo! Sve je poznato. Talijani su bili 8. kolovoza osvojili brdo Sabotin. Vrhovno je zapovjedništvo goričke mosne brane bilo poslalo Turudiju, da izvrši protunapadaj sa svojim bataljonom. Turudija se uspeo na Sabotin, ali nije imao sreće kao u prijašnjim bitkama. Talijani su pokosili redove njegovih Dalmatinaca topovima i strojnim puškama. I sam je Turudija bio ranjen u koljeno. Vikao je na vojnike, koji su ga htjeli nositi natrag, neka se ne staraju za njega, nego za Talijane. Još onako ranjen bacao je ručne granate i pucao iz revolvera. Najposlije bio je svladan i zarobljen. Samo malen broj njegovih vojnika utekao je Talijanima bježeći glavom bez obzira niz Sabotin. Oni su pripovijedali, kako je Turudija došao u zarobljeništvo. Talijani su se odmah spustili sa Sabotina prema solkanskomu mostu. Prešli su na lijevu stranu Soče i poslali mase vojnika prema Gorici. Time su došli za leđa braniteljima Podgore, koji su na zapovijed ispraznili svoje položaje i povukli se natrag iza Gorice. Tako je eto Gorica bila izgubljena porazom i zarobljenjem Turudije na Sabotinu.

U pisarnu je stupio podzapovjednik povoza poručnik Oton Šabenbek. Pozdravio je druga Mikulina i nastavio Židekovo pripovijedanje govoreći:

— Bojali smo se, da će Talijani udariti odmah na Svetu Goru i da će za nekoliko sati doći u Grgar. Da si vidio, kako smo bježali s cijelim bataljonskim povozom! Pucali su na nas upravo luđački talijanski topovi, ali su nam usmrtili samo dva konja i razorili jedna kola. To su bili upravo oni konji, koji su obično vozili streljivo za tvoje bacače mina do bataljonskoga tabora nad potokom Rohotom. Ali to se dogodilo tri dana kasnije na drugom mjestu. A 8. kolovoza gorsko je sedlo između Svete Gore i Brda sv. Gabrijela bilo veoma slabo zaposjednuto. I naša je jedna satnija bila povučena tamo. Da su Talijani uprli malo jače, danas bi imali u rukama Svetu Goru i možda ulaz u Čepovansku dolinu. Ali oni su odmah klonuli, čim su im se na sedlu između Svete Gore i Brda sv. Gabrijela usprotivile prve strojne puške.

Kada su se časnici Sobota, Židek i Šabenbek dovoljno napripovijedali o šestoj talijanskoj ofenzivi, koja se svršila zauzećem Gorice, potužio im se Grga Mikulin, da njegov služak Jozef Šalša nije došao preda nj u Ljubljanu, kako su se dogovorili, i on ne zna, što je s njime.

Šabenbek se stao smijati i rugati:

— Dakle se i tebi dogodilo, kao i natporučniku Sekori, koji je u svibnju bio izgubio isto tako u Ljubljani svojega časničkoga slugu. Sada će kolega Frauendinst i o tebi izmisliti bockalicu, kako ju je izmislio i o natporučniku Sekori, kojega je stavio i u „Feldzeitung" pjevajući o njem:

„In Laibach, da kann auch
Gar vieles passier'n,
Man kann dort sogar
Den Diener verlier'n." *

* I u Ljubljani može čovjek svakojako postradati, jer tamo može čak i služaka izgubiti.

— Nije to isti slučaj, — pritekao je Grgi Mikulinu u pomoć poručnik Židek. — Tu ne će moći Frauendinst naći inspiraciju za svoju satiru. Ja sam vidio pismo, koje je popumbeni bataljon iz Znojma poslao našemu bataljonu. Šalša je na dopustu obolio, pa su ga smjestili u bolnicu.

Grga Mikulin nije vjerovao u ozbiljnost te bolesti, ali nije htio o tom ništa govoriti. Zaželio je u sebi, da Jozef Šalša bude zdrav i da se više nikada ne vrati na frontu, na kojoj je služio godinu dana i tri mjeseca. Za čovjeka od pedeset godina, oca obitelji, bilo je to dovoljno dugo vrijeme krvave službe.

Stanovnici, koji su ostali u Zabrdu, bili su kod doručka.

Mikulin je pošao u kuću, gdje se nastanila obitelj Franca Pavšiča.

Otac je Franc izgledao mnogo stariji, nego što je bio, kad ga je Mikulin vidio zadnji put. Po čelu su mu se prevukle duboke brazde, a lice je bilo upalo i mršavo. I Francova je žena u par tjedana vidljivo ostarjela. Tragovi trpljenja i oskudnijeg života vidjeli su se i na licu sinova kao i dviju starijih kćeri, Pepe i Tereze. Jedino najmlađa kći Anica bila je postala još ljepša u cvatu prve mladosti.

Franc je Pavšič pozdravio poručnika Mikulina prijateljski, ali ipak vrlo turobno.

— Ja sam danas bio u Grgaru, — rekao mu je Mikulin. — Pohodio sam i vašu kuću, ali sam se začudio, kad sam našao sve zaključano.

— Morali smo se preseliti ovamo, — rekao je stari Franc. — Tučemo se eto od nemila do nedraga, a Bog zna, gdje ćemo još svršiti. Sve je to nestalno, dragi gospodine. Nijesmo više gospodari ni u svojoj kući ni na svojim njivama. Iskapali smo ovih dana krumpir, koji smo posadili u Grgaru. Lijepo je urodio, krupan je kao repa. Ali što ćemo, kad su ga polovicu prije nas iskopale talijanske granate. Onih dana, kada je pala Gorica, pucali su Talijani i na moju njivu, gdje je rastao krumpir. Granate su načinile jedno deset rupa, dubokih kao bunar. Kada smo iskapali ono, što su nam one ostavile, morali smo oprezno udarati motikom po zemlji. Bojali smo se, da je možda u gdjekojoj rovici zaostala kakva granata, koja nije eksplodirala, pa je moglo doći do nesreće, očuvao nas Bog od nje.

— Vi ste vrlo zabrinuti, oče France, — rekao je samilosno Grga Mikulin.

— A kako da ne budem zabrinut ? — odgovarao je stari Pavšič češući se po glavi. — Eto, sudite i sami. Nije to šala hraniti obitelj u ovako teškim prilikama. Sednera usta hoće svaki dan jesti. A odakle i kako da dođem do hrane ? Glad se ne stišava kamenjem ni talijanskim granatama. Pa na kraju, da jedemo ovaj kamen, i njega bi već ponestalo. Prije sam znao prodati u Gorici nešto brašna, krumpira, jabuka, krušaka i drugoga priroda. Vidjeli ste i sami, kako su moje dvije starije kćeri znale u jutro uprtiti torbu na leđa i poći na trg u Goricu. Tako su radile i druge njihove vršnjakinje iz Grgara. A sada je i to otpalo. Prirod se umanjio tako, da ga nemamo dosta ni za svoju obitelj. Računam ja svaki dan, i uvijek mi se računi pometu, kao da mi tkogod baca mrežu oko glave pa me vuče u njoj po praznoj staji, po nepognojenim njivama, po razrovanim livadama. I Bog zna, kuda će me još odvući.

Grga je Mikulin slušao jadikovku korenitoga slovenskoga seljaka, osjećajući s bolom, da bi svaka riječ poljepšavanja bila nedolična i uvredljiva.

Tu je gubila snagu svaka ljudska utjeha, jedino je na dnu duše gorjela stara pradjedovska vjera, koja je svladavala tugu vremena, otvarajući pogled u vječne vidike.

XXXV. LJUDI I MAGARCI U SMRTNOJ OPASNOSTI

Poručniku se Mikulinu nije žurilo u bataljonski tabor nad potokom Rohotom i u streljački jarak. Govorio je u sebi :

„Kada god dođem tamo, doći ću dosta rano."

Prijavio je svoj povratak vojničkim telefonom zapovjedniku majoru Pernéu, a onda je ostao čitav dan u Zabrdu razgovarajući se s časnicima Sobotom, Šabenbekom i Židekom i bataljonskim vojnim župnikom Žákom.

Pred večer došao je k njemu bataljonski računarski narednik Burianek, koji mu je rekao :

— Prekjučer je odio vaših bacača mina naručio novu municiju. Iz Ravna nijesmo mogli dosada ništa

dobiti, jer su u posljednja dva tjedna bacači mina kod nas i drugdje bili jako zaposleni pa su ispraznili čitavo skladište. Međutim malo prije javili su mi iz Ravna, da su dobili novu municiju. Odmah sam poslao dvojicu ljudi s kolima, da izvrše narudžbu, jer bismo kasnije mogli možda ponovno ostati bez mina. A vama bih preporučio, gospodine poručniče, da i vi pođete u Ravne, jer će naši ljudi prije doći na red, kada se i vi nađete pred skladištem.

Smjesta se Grga Mikulin zaputio u Ravne, koje su udaljene od Zabrda nešto više od jednoga kilometra.

Kada je došao do prvih kuća u Ravnama, vidio je, da njegova intervencija kod skladištara nije bila potrebita. Kola su s minama već izilazila iz sela i zakretala prema Baskama, da pođu dalje prema vrhuncu Kuka i prema bataljonskom taboru.

Sve je bilo u redu. Momci su natovarili na kola četiri sanduka sa četrdeset običnih mina i jedan sanduk s deset mina požarnjača.

Ipak se poručnik Mikulin rasrdio, kad je vidio, da kola vuku dva magarca.

— Pa zar vam poručnik Šabenbek nije mogao dati konje ? — pitao je povišenim glasom dvojicu pratilaca.

— Konje su pobile talijanske granate, — rekoše pratioci.

Mikulin se sjetio, što mu je danas rekao poručnik Šabenbek, pa je zašutio.

Išao je mrzovoljasto za kolima, a vojnici su stupali pred njim uz kola.

Sunce je bilo zapalo, nad gorama je izilazio trećak mjesec.

Do Baska su magarci vukli kola vrlo brzo, gotovo brže nego konji, ali kad je uzbrdica postajala veća, počeli su svaki čas postajkivati.

Pratioci su najprije kimali glavom i nešto nerazumljivo gunđali, dok nije jedan progovorio glasno :

— Ne ćemo proći za vremena „Strassensperre". Zatvorit će nam put !

— Kakva „Strassensperre" ? Tko će nam zatvoriti put ? — pitao je poručnik Mikulin.

— Talijanski topovi, — rekoše pratioci. — Oni svake večeri u određeno vrijeme pucaju na cestu u blizini Vodica.

— Onda dederte požurite se ! — rekao je Mikulin.

— E, kad bi to bilo pušteno nama na volju, — odgovorio je vojnik, koji je stupao sprijeda držeći lijevoga magarca za nagrlinu.

— Sada su ovi nama gospodari, — dodao je drugi, koji je držao u rukama uzde i bič.

— Hajte, sivonje ! Hajte, dragi ! Hajte, mali moji ! Đio ! — govorio je laskavo sad jedan vojnik, sad drugi.

Ali magarci nijesu katkada marili ni za tetošenje ni za tapšanje ni za puckanje jezikom ni za bič. Kada im je uzbrdica dodijala, oni bi stali i ne bi se micali naprijed sve dotle, dok se ne bi odmorili do mile volje.

Večernja se tama nije povećavala, jer je mjesečina obasjavala svu prirodu tako jasno, da su se razaznavali ne samo bliži, nego i dalji predmeti.

Kola su drndala cestom odmjereno i polagano. Iznad ceste s lijeve strane uzdizalo se brdo obraslo šumom, a ispod ceste s desne strane spuštala se dosta strma kosina u dolinu, gdje je izvor potoka Rohota.

Odjedamput doletjela je na cestu talijanska granata, koja je eksplodirala jedno pedeset metara pred kolima.

Uz tvrd prasak šiknuo je u vis crven plamen, a po okolini zaštropotaše gvozdeni iskolci granate s kamenjem i zemljom.

Magarci skočiše u propanj i pokušaše skrenuti nizbrdo desno u dolinu, ali ih čvrste ruke dvojice vojnika zadržaše na cesti.

Ni ljudi ni životinje nijesu znali, što da načine.

Dok su svi ukočeno čekali, što će biti, preletjela je iznad njih druga granata, koja je eksplodirala jedno sto koraka iza njihovih leđa.

Po računu vjerojatnosti, koji se obično primjenjuje kod pucanja, očekivali su vojnici i Grga Mikulin, da će treća granata eksplodirati u sredini između prve i druge, to jest u neposrednoj blizini samih kola.

Vojnici su pokušali da se odmaknu s toga pogibeljnoga mjesta. Opet su počeli tjerati magarce naprijed pucketajući jezikom i milujući ih tetošljivim riječima :

— Hajte, dragi, hajte, mili ! Đio ! Đio ! Hajte, dobri naši sivonje !

Ali magarci se nijesu dali naprijed, nego su samo strigli ušima i frktali nozdrvama, kao da njuše pred sobom vuka, medvjeda ili kakvu drugu zvijer.

Treća je granata eksplodirala doista u prostoru između prve i druge, ali na sreću ne na cesti, nego ispod nje na brdskoj strmini.

Poručnika je Mikulina hvatao bijes.

Radi neprestanog postajkivanja magaraca nijesu kola prošla u pravo vrijeme kroz ovo opasno mjesto, a sada je radi tvrdoglavosti tih glupih životinja bio stavljen na kocku život trojice ljudi, koji bi doduše mogli pobjeći i prepustiti magarce opasnosti, ali tko će nositi odgovornost za to ? Da pogine čovjek, nitko ne bi pitao više za njega. Poginuo, poginuo. Ali ako pogine magarac, onda imade bezbroj istraga sa strane svih mogućih zapovjednika, kojima je životinja više vrijedna od čovjeka. Da se sada nalaze barem kod onoga mjesta, gdje se jedan ogranak ceste odvaja u Slatnu i u Grgar! Tamo je vrlo zgodna gorska okuka, koja daje siguran zaklon proti talijanskim topovima. Ali taj je ogranak ceste jedno pet stotina metara iza njihovih leđa, a oni evo trate vrijeme pred Vodicama, odakle bi za nekoliko časaka mogli dotrčati pod vrhunac brda Kuka, gdje bi bili potpuno sigurni od svakoga bombardiranja.

— Da pokušamo na drugi način potjerati naprijed te lijene mrcine! — viknuo je poručnik Mikulin.

Kod toga je zamahnuo svojim planinarskim štapom, da njime udari desnoga magarca.

Ali je vojnik, koji je stajao kod glave životinje digao ruku pred štap i rekao :

— Nemojte za Boga tako raditi, gospodine poručniče! Istrgnut će nam se živine iz ruku i poletjeti nizbrdo, a onda će ove mine na kolima raznijeti i njih i nas u komadiće.

Grga je Mikulin postiđen spustio štap, jer je vidio, da vojnik imade pravo.

U isti čas doletjela je četvrta talijanska granata, koja je eksplodirala jedno pedeset metara ispod njih u dolini.

Zagušljiv smrad raširio se odozdo prema cesti.

Jedan je pratilac rekao :

— Ta je talijanska granata sigurno pogodila jamu, gdje smo prije četrnaest dana zakopali dva ubijena konja. Zato to tako zaudara.

Peta je granata eksplodirala u šumi iznad ceste, a šesta na strmini jedno deset metara ispod kola.

— Hajte, dragi, hajte mili, hajte mali sivonje! — tepao je vojnik, koji je držao uzde.

I gle, tepanje je i glađenje više koristilo nego vikanje Grge Mikulina.

Magarci su se najposlije smilovali ljudima. Pošli su naprijed najprije korakom, a onda i kasom.

Uz njih su trčala i dva pratioca, a za njima i Grga Mikulin.

Kola prodrndaše pokraj ruševina Vodica, a onda i pokraj uzvisine 524.

Ispod kote 611 zaustaviše se i ljudi i životinje potpuno znojni i usopljeni.

Pred Vodicama su još uvijek eksplodirale talijanske granate, ali tamo nije bilo više nikoga.

Pratioci su tapšali magarce po glavi i po vratu i nadijevali im najljepša imena zaboravivši opasnost, u kojoj su se malo prije nalazili radi njih.

Dalji put do tabora nad donjim tokom potoka Rohota vodio je nizbrdo, zato se magarci nijesu morali mnogo naprezati pod svojim teretom, a nijesu se trebali ni plašiti, jer na tu vrlo dobro maskiranu cestu nijesu talijanski topovi pucali ni po danu ni po noći.

Onaj dio Mikulinove momčadi, koji se nalazio u taboru, ponio je sanduke s minama odmah u streljački jarak, a Grga je Mikulin poslao kolegi Šabenbeku u Zabrdo pismenu poruku, neka više nikada ne otprema streljiva u bataljonski tabor kolima, u koja bi bili upregnuti magarci.

XXXVI. DVOSTRUKI ŽIVOT

Za tjedan dana ponovno se poručnik Grga Mikulin uživio u svoj stari zanat i u svoje staro raspoloženje. Doduše, nikada ga nije potpuno minuo osjećaj, da se nalazi u nekom zatočenju. Ali navika se pretvarala polagano u drugu narav, i tegobe su postajale nešto svakidašnje. Premda je dobio novoga služaka, Slovenca Roka Ogrina, rodom iz jednoga sela u Štajerskoj, i premda je novo bilo i to, što više nitko nije išao iz prve linije na odmor u Grgar ni u Zabrdo, nego jedino u bataljonski tabor nad potokom Rohotom, ipak mu se činilo, da je sve ostalo kao i prije njegova dopusta, i da se nije ništa promijenilo.

U bataljonu je bilo vrlo malo ljudi, koji bi se borili za nekakav viši domovinski ideal, ali se zato u zajed-

ničkom trpljenju razvila dosta velika drugarska solidarnost. Drugovi nijesu dali dirati u svojega supatnika. Ako je tko stradao, valjalo ga je osvetiti. Oko za oko, zub za zub, krv za krv.

Glavni su osvetnici imali biti bacači mina i granata. Grgi su Mikulinu dolazili nalozi ne samo od bataljonskog zapovjedništva, nego i od pojedinih satnijskih zapovjednika, koji su slabo marili, što su time prekoračivali svoju kompetenciju. Dešavalo se čak i to, da su i pojedini vojnici dolazili poručniku Mikulinu sa zahtjevom, da se bacači mina osvete za kakvu neugodnost, koja se njima dogodila s talijanske strane.

Poručnik je Mikulin znao reći prijatelju Maksu Prezelju :

— Ja sam kao pas, koji mora za sve druge lajati, režati i gristi. Svaki vojnik može doći k meni, da mi rekne : „Grga, drži ga ! Grga, puci ga !" Ta služba bataljonskoga „hudoga psa" čuvara već mi je dodijala preko glave.

Vojnici su u streljačkom jarku živjeli trajno u raspoloženju, koje bi se moglo nazvati povišenom duševnom temperaturom. Mnogi nijesu bili toga svijesni, jer nijesu opažali svojega nemira, nego su bili slični ljudima, koji su neprekidno u afektu, a ipak se zaklinju, da je kod njih sve normalno.

Kod svake talijanske ofenzive povisivala se ta duševna temperatura za nekoliko stupnjeva. Istina, odsjek je kod Plava, Paljeva i Zagore bio dugo miran. Sedma tako zvana sočanska ofenziva postigla je vrhunac između 13. i 18. rujna 1916. ; osma od 9. do 19. listopada ; a deveta od 31. listopada do 2. studenoga. I sve su te ofenzive bile uperene protiv austrijskih položaja između Gorice i mora. Ali premda su Talijani vršili napadaje na drugim mjestima, ipak su u isto vrijeme pojačavali djelatnost svojega topništva i protiv podnožja brda Kuka. U takvim je danima svaki vojnik 37. pučkoustaškog bataljona osjećao veće brige, teže bojazni i dublju potištenost. Kada bi prošao koji mučniji dan, vojnik je mislio : „Gore mi više ne može biti." Ali onda su došle nove tjeskobe, i prema psihologijskom pravilu, da prošle nevolje gube svoju neugodnost, vojnik je bio uvjeren, da upravo sada proživljava najteže časove i da neprestano pada iz manjega zla u drugo još gore.

Borba za opstanak trošila je gotovo svu duševnu snagu, zato je svatko malo pomalo otupljivao za intelektualni rad.

U duši se nastanila najgora neprijateljica vojnika : čama.

To je bila smjesa nezadovoljstva, nepovjerljivosti, očaja, mržnje, a najviše dosade. Nestajalo je oduševljenja i svake životne topline. Slabila je volja za svaki rad kao u nekoj trajnoj influenci. Na licu se i u pogledu javljala ledena mrzovolja, po žilama se razlijevao nekakav otrov, koji je gušio svako životno veselje. Ljudima se činilo, da se pretvaraju u sablasti s divljim pogledom zatvorenih ptica grabilica. Negdje u dubini mozga rasle su pandže, koje su nesmiljeno razdirale živčane stanice. I nekakav oštar kljun kljuvao je neprestano po tjemenu i po sljepočicama kao žuna po tvrdim hrastovim suharcima.

Poručnik je Mikulin morao da se odreče potpuno književnoga stvaranja. Još u mjesecu srpnju i kolovozu javljao se u „Novinama" feljtonima, a kada je došla jesen, njegovo inače najplodnije doba rada, morao je ograničiti čak i korespondenciju s prijateljima. Petar Rogulja nije mu i onako mogao slati opširne poslanice, jer je, kako su javile „Novine 15. rujna 1916., ostavio Ljubljanu, „prošao kroz Zagreb i nastupio vojništvo kod 26. domobranske pješačke pukovnije u Karlovcu", gdje se imao boriti rukama i nogama, da i njega karlovački militaristi ne ubiju kao Eckerta. A drugi su Mikulinovi zagrebački prijatelji imali malo smisla za dopisivanje s članovima hrvatskoga katoličkoga pokreta na fronti. Bilo je tek nekoliko centralnih ličnosti, koje su podržavale vezu sa svima, a drugi su pazili samo na svoju udobnost i na par najbližih znanaca.

Kao što mornar u oluji očekuje lijepo vrijeme, tako su i vojnici na frontama pazili neprestano, ne će li se otkuda pomoliti i najmanji tračak mira.

Kada je 28. kolovoza 1916. Rumunjska navijestila Austrougarskoj rat, novine su pisale o tom kao o nekom jubileju, jer je to bio 25. navještaj rata. Neki su mislili, da se tim ratne nevolje samo produžuju, a drugi su vidjeli i u tom događaju približavanje mira.

Svakako je vrlo slab odjek u srcima vojnika nalazila rečenica njemačkoga cara Vilima : „Je mehr Feinde,

desto mehr Ehre." * Vojnici su sanjarili, da mogu što prije poći kući u svoja redovita zvanja, zato su željeli, da bude što manje neprijatelja i što manje prilike za tobožnju ratnu čast.

Neko vrijeme bavile su se i zvane i nezvane osobe nagoviještanjem i proricanjem, kada će biti svršetak rata.

Ruski je general Brusilov sredinom g. 1916. proračunao, da će taj sretni čas doći u kolovozu g. 1917. Naprotiv glavne su engleske novine „Times" uvjeravale, da će rat trajati do kraja godine 1918.

Kada su 12. prosinca 1916. poslije smrti Franje Josipa,** kojega je naslijedio na prijestolju Karlo IV., i poslije sloma Rumunjske centralne vlasti preko svojih vladara i državnika stavile javnu ponudu za bezodvlačne pregovore o miru, dočekali su vojnici na sočanskoj fronti taj čin s velikim zadovoljstvom. I Grga je Mikulin mislio, da će korak Njemačke, Austrougarske, Bugarske i Turske uroditi nekakvim povoljnim rezultatom. Međutim francuski, britanski, talijanski i ruski državnici nijesu htjeli dopustiti centralnim vlastima triumf nad Srbijom, Crnom Gorom, Rumunjskom i Belgijom. Oni su u Njemačkoj i Austrougarskoj gledali vukove, koji su načinili golemu štetu u stadu, a sada bi htjeli ne samo ostati nekažnjeni, nego i zadržati za sebe ugrabljeni plijen.

Francuski je ministarski predsjednik Briand poručio u parlamentu njemačkim i austrougarskim carevima i državnicima:

„Vi ste napadači, rekli vi što mu drago... Krv će pasti na vašu glavu, a ne na našu... S ove tribine imam pravo kazati, da je to puki manevar, pokušaj, da se posije nesloga među saveznicima, da se smuti savjest i demoraliziraju narodi."

I ta je dakle ponuda mira postala brzo bespredmetna pokazavši se kao varav sijevak zimskoga sunca.

Vojnici se najposlije nijesu usuđivali podavati nikakvim nadama, da im razočaranje ne donese još veće bolove. Svako se zavlačio sve dublje u svoju unutrašnjost.

Grga je Mikulin neprestano vodio u sebi živu borbu za ćudoredno usavršavanje. To je bio najozbiljniji sadržaj njegova života i na fronti. Ali kada su dolazili časovi veće opasnosti i uzbuđenosti, osjećao je, kako mu je teško čuvati i same temelje vjere, ufanja i ljubavi. Okrvavljenim prstima valjalo je čupati iz srca sumnju, putenost, mržnju, očaj, prkos, osvetu i sve moguće proplamsaje strasti. Razum mu je doduše kazivao, da je istinita nauka sv. Augustina, koji je napisao, da Providnost „običava ratovima popravljati i satirati pokvareno ljudsko vladanje, i ujedno takvim nevoljama činiti život smrtnika pravednim i pohvalnim, te ga, pošto mu je vrijednost prokušana, ili prenositi u bolji svijet ili zadržavati još na ovoj zemlji poradi drugih svrha."* Tu je nauku Grga Midulin i javno ispovjedio u jednom članku 19. II. 1915. („Novine"). Ali kada je duša bila razapeta na križ ratnih muka i kada je na svakom koraku vrebala smrt, tada se ta spoznaja zamračivala, a iz nagonskih dubina čovječje borbe za samoodržanje ključala su kaotična čuvstva, koja su nastajala iz oprekе čovjeka ratnika i čovjeka vjernika.

U časovima slabosti znao je Grga Mikulin govoriti:

„O ti svemogući Bože, koji si dao ljudima slobodnu volju, a ta volja, udružena sa slabošću, stvorila je ovu svjetsku neravnotežu, uzburkanost i podivljalost, zašto ne oduzmeš uzde svijeta iz ljudskih ruku i ne skreneš naš život i protiv naše volje u pravi tok istine, dobrote i mira? Gle, ja stojim zaprepašten pred poviješću ljudskoga roda, natopljenom krvlju i ispunjenom jaukanjem, pa pitan samoga sebe: Kako se to slaže s tvojom Providnošću?"

No čim je izrekao ta pitanja, odmah je dodavao:

„Oprosti sveznajući, svemogući, dobri i pravedni Stvoritelju i Upravitelju svijeta. Ja znam, ja tvrdo vjerujem, da tvoja ruka i danas uzgaja čovječanstvo, htjeli mi to ili ne htjeli, i vodi sve događaje k vječnoj svrsi dobrote. Kratkotrajne su disonance, koje zaglušuju naše uši na ovoj zemlji, a divna harmonija obuhvaća vječnost, kojoj ne će biti nikada svršetka."

Jedna je napast minula, a druga je došla na njezino mjesto vičući u uši čovjeka patnika:

---

* Što više neprijatelja, to više časti.

** Franjo Josip umro je 22. XI. 1916.

* „...quae solet corruptos hominum mores bellis emendare atque conterere; itemque vitam mortalium iustam atque laudabilem talibus afflictionibus excercere probatamque vel in meliora transferre vel in his adhuc terris propter usus alios detinere" (De civitate Dei I, 1.)

„Zašto se u Evropi ne javlja nitko, da pozove sve narode na pravednost i na pomirenje ?"

I opet je brzo došao odgovor :

„Čovječe patniče, pogledaj kormilara Petrove lađe. Ne čuješ li njegov prosvjed protiv klanja ljudi ? Ne osjećaš li u njegovim riječima ljubav prema svim narodima ?"

Borba sa samim sobom nije ipak prestajala, javljala su se nova pitanja :

„Što može jedna nauka u ovakvim svjetskim sukobima, ako ostane samo teorija ? I nije li Crkva pokazala svoju nemoć, kad nije mogla odvratiti od Evrope ovako teške dane ?"

Duboko se sagibala glava pod pritiskom nove tegobe. Ali se doskora čovjek patnik uspravljao, jer mu je snagu i rasvjetljenje davala luč odozgo.

Grga je Mikulin tada govorio :

„Ne, Crkva nije ni danas nemoćna. U njezinu kraljevstvu, koje nije od ovoga svijeta, nije nastao ovaj strašni svjetski rat. To kraljevstvo po svojem zastupniku Benediktu XV. stoji jače nego ikada. Ali u kraljevstvu ovoga svijeta, koje je prepušteno nama i za koje nosi odgovornost svjetovni suverenitet, nastalo je klanje, koje ne dolikuje djeci Božjoj. Kršćanstvo nije tomu krivo, ali krivi smo mnogo i mi kršćani. Krivi smo svaki prema svojemu položaju u kraljevstvu ovoga svijeta, iz kojega je što našom nemarnošću, što zlobom, a što neznanjem i nesposobnošću istjerana spasonosna nauka Evanđelja. O svijete, ne zovi Crkve i kršćanstva na optuženičku klupu, nego sam ponesi odgovornost za čine, kojima si ti suveren !"

XXXVII. SA ŽIVIM I MRTVIM DRUGOVIMA

Otimajući se svim silama životu čovjeka ratnika nastojao je poručnik Grga Mikulin da u duhu živi što više sa svojim drugovima, pripadnicima hrvatskoga katoličkoga pokreta.

Taj je pokret (valjda kao svaki pravi pokret) bio prilično neisdiferenciran. Premda su se već zapažale u njem i neke jače ličnosti, ipak su se svi držali jednako vrijednima. To je dakako imalo i svojih loših posljedica,

jer su bila otvorena vrata insubordinaciji i megalomaniji. I oni s najmanjim talentom, odgovornošću i radinošću držali su, da su koordinirani u svemu s onima, koji su nosili na leđima najveće terete. U ime kolegijalnosti kočio se katkada rad onih, koji su i po položaju i po spremi i po sposobnostima bili predstavnici autoriteta. Kada se raspravljalo o kojem pitanju, onda su i nestručnjaci govorili : „Mi pedagozi, mi književnici, mi socijalni reformatori, mi političari, mi, mi, i opet samo mi !" Gdjekoji momčić, koji je imao jedino tu vrlinu, što se isticao gromkim grlom na skupštinama ili demonstracijama, znao se kao pjetlić kočoperiti pred Roguljom, Eckertom ili pred kojim drugim sposobnijim pojedincem galameći : „Svi smo mi drugovi, svi smo mi jednaki, pa zašto da tvoje mišljenje vrijedi više od mojega ?" Ali budući da život nije samo debata, nego u prvom redu rad, trebalo je prijeći preko nekih mišljenja i odabrati jedan smjer kretanja. Tada se takav momčić, videći da se ne provode njegove želje, znao žaliti : „Rogulja je autokrata, Grga Mikulin je megaloman, Marković hoće da nas kapacitira, a nitko ne mari za mene Jozu iz Drvara ili za onoga Božu iz Dragočaja, koji isto toliko radimo kao i oni."

Grga je Mikulin priznavao dobre strane ovoga drugarskoga sistema, u kojem su, što se tiče kritike i davanja smjernica, svi bili ravnopravni, ali je kao urednik „Hrvatske Prosvjete" osjetio na svojim leđima i loše njegove strane. Kada je trebalo stvarati zaključke o organizaciji moralnih i materijalnih uvjeta literarnoga stvaranja, onda se našlo stotinu njih, koji su htjeli, da budu uvaženi kao literati i kritičari, a kada je on upro svom snagom da radikalno ostvari jedan dio osnova mladoga pokreta, rijetki su se odazvali, da mu pomognu. Bilo je malo agitatora, a još manje literata. Šta više, bilo je i takvih, koji su u svojoj insubordinaciji rušili svijesno ili besvijesno ono, što je on gradio.

Ipak unatoč svim tim nedostacima predstavljao je taj mladi hrvatski katolički pokret veliku pozitivnu vrijednost. Svijest o međusobnoj kontroli sačuvala je mnogoga druga od javnih i tajnih posrtanja i grijeha. Uvjerenje o tom, da svi služe velikomu idealu i da o svakom pojedincu zavisi velik dio sudbine hrvatskoga naroda, rađalo je velikom požrtvovnošću. Napokon, rad jednoga Eckerta, jednoga Rogulje i drugih prvaka

žrtve nije mogao izgubiti ništa od svoje vrijednosti, ako su Jozo iz Drvara i Božo iz Dragočaja bili uvjereni, da su i oni za uspjeh jednako zaslužni kao i oni, koji su bili vođe pojedinih pothvata.

Na fronti je Grga Mikulin pratio s najvećom ljubavlju sudbinu svakoga svojega druga. Zahvalan je bio „Novinama", što su u rubrici „Iz katoličkog svijeta" javljale kretanje članova „Domagoja", „Hrvatske", „Preporoda", „Kačića", „Antunovića" i zborova duhovne mladeži. S jednakim je zanimanjem čitao, kada je na pr. u broju od 10. srpnja 1916. bilo javljeno, da „domagojac Ivan Šubašić šalje s ratišta za fond „Luči" 25 kruna", ili kada je u broju od 11. lipnja 1916. našao imena bogoslova i klerika, koji su te godine bili uzeti u vojsku, a među njima su bili spomenuti također Tomo Košutić, Franjo Ričko i Vjekoslav Stepinac.

Dopisi i pisma, što su ih s bojnoga polja slali Vlado Smolčić, Kamilo Firinger, Ambrozije Benković, Ivan Kečkeš, Milan Ivšić, fra Dane Zubac i drugi, koji su se krili pod svakojakim pseudonimima i šiframa, donosili su mu za čas iluziju, da ne živi u paljevskom postavu, nego gdjegod u sigurnu kraju na ugodnu teferiču. Makar kako neznatni i literarno tvrdi bili ti dopisi, on ih je ipak čitao s najvećim zanimanjem, jer mu se činilo, da iz njih progovara nesapeta mladost. Gdjekoji je dopis bio od cenzure nemilo izmrcvaren, ali njemu se činilo, da razumije i njegova bijela mjesta. Tu su bile zaplijenjene iste misli, koje je i on morao prigušivati, premda se u njima nalazilo najzrelije ratno iskustvo.

U jesen su počele padati neugodne kiše, koje su čitav kraj oko Kuka i Svete Gore pretvorile u veliku kaljavu suzu. Malo je bilo sunčanih i vedrih dana. Gorama su se i dolinama vukle magle, iz kojih se znao oboriti na zemlju nagao škropac ili još neugodnija dugotrajna gusta studena bljuzgavica, koja je i kroz najsitnije pore odijela i rublja našla put do kože. S Kuka su u strijelački jarak znali nahrupiti žuti potoci, koji su donijeli sa sobom mnogo šljunka, trula lišća i mulja. Vojnici su morali neprestano nanovo probijati ispod nasipa odvodne jarke i izbacivati šljunak, lišće i mulj nizbrdo, da ne moraju gacati po blatu i po vodi do koljena.

U takvim su mutnim i kaljavim danima drhturile misli jednako kao i prozeblo ljudsko tijelo, po kojem su lazile kapi vlage i srsi čame.

Dva vodnika Čeha u paljevskom položaju

Vojnici 37. pučkoustaškog bataljona u paklenom trokutu]

O Svim Svetima i na Dušni dan 1916. sjetio se Grga Mikulin u molitvi i u razmatranju svojih pokojnih drugova, koji su poginuli na ratištu ili su umrli u pozadini radi tegoba, koje je donio sa sobom rat.

Na čelu svih tih pokojnika nalazio se dr Rudolf Eckert, koga je Grga Mikulin nazivao Aristidom hrvatskoga katoličkoga pokreta. Njega su austro-ugarski militaristi svijesno izmrcvarili na smrt. Bio je sin bosanskoga doseljenika Nijemca i majke ličke Hrvatice iz obitelji Brkljačića. Otac je mnogo putovao kao gruntovničar, zato nije utjecao na njegov odgoj. Odgojila ga je majka u tradicijama graničarske ličke obitelji kao oduševljena Hrvata i katolika. Imao je bubrežnu bolest, ali ga karlovački vojnički liječnici ne htjedoše osloboditi vojništva. Dne 23. siječnja 1915. pisao je iz karlovačke bolnice svojemu najboljemu prijatelju Petru Rogulji: „U Karlovcu — kako sam doznao — nema puno nade, da ću se izvući, jer hoće da se istaknu, kako 96. regimenta može najviše momčadi opremiti na bojno polje. Dosad je opremila 10.000 momaka i, čini se, postigla rekord. Stoga sam odmah, čim sam doznao, da je prazno jedno mjesto kod 79. regimente na Rijeci, zatražio, da me tamo premjeste." Premjestili su ga, kada se već nije mogao otkinuti iz zagrljaja smrti. Skršili su njegov nježni život gledajući u njem samo jeftin „Kanonenfutter".

Za Eckertom se odmah postavio u red mali i talentirani Stjepan Varga, kojemu je Grga Mikulin napisao opširan nekrolog* s ovim uvodom:

„Zaboravit ćemo doskora možda i njega, kako smo zaboravili već mnogo živih i mrtvih drugova, koji su djelovali u hrvatskom katoličkom pokretu. Ipak će potezi njegova lica i osobine njegove duše ostati mnogima još dugo u pameti. Kako je bio neugledne vanjštine, slaba tijela, blijedih, gotovo djetinjih obraza, mirna pogleda i sjetno nasmješljivih usta, ne bi čovjek u prvi mah ni pomislio, da u njem živi neumoran kontemplativan duh. Kada bi na skupštini „Domagoja" počeo govoriti, nizao je rečenicu za rečenicom, bez prekida, bez odaha, geste su mu bile kratke i prenagle, govornički stil jošte neizrađen, ali se vidjelo odmah, da taj pjesnički nadareni mladić savjesno prati moderni život, da proživljava sva suvremena pitanja, i da su mu misli i osje-

* „Luč" 1915.—16., Stjepan Varga, str. 16.—20.

ćaji jači od govorničke vještine. Po naravi melankolik, nadaren bogatom čuvstvenošću, nastojao je, da mu duša bude žarište skladnih plemenitih dojmova i ugođaja. Premda mu je glavna značajka bila neka elegična ozbiljnost, ipak je i u običnu razgovoru i na zajedničkim zabavama bio ugodan drug, pun vedre dosjetke i bezazlene satire. Temperamenat ga je mogao dovesti lako do pesimizma i gorkoga sarkazma, ali ga je produbljeni katolički život čuvao od te staze."

Hrvatski je katolički pokret bio asimilirao više intelektualaca davši im čvrstu hrvatsku nacionalnu svijest. I braća Karlo i Adalbert Šponar, podrijetlom iz Banjske Bistrice u Slovačkoj, postali su u hrvatskoj domovini oduševljeni sinovi hrvatskog naroda. Međutim ostao je na životu samo mlađi Adalbert, dok je stariji Karlo umro u drugoj polovici ožujka 1915. u Rumu u Srijemu. Kao topnik sretno se spasio prigodom Potiorekova bijega iz Srbije, ali došavši gotovo na domak roditeljske kuće dobio je zaraznu bolest, koja ga je oboi rila u grob, tek što je bio navršio 23 godine.

Iste godine poginuše Steva Matković (u kolovozu 1915.), Vjekoslav Brajan, Petar Pašalić (4. listopada 1915.) i dr Stjepan Šimunović (21. studenoga 1915.). Sve su se hrvatske pokrajine u tim gubicima obredale prinoseći žrtve smrti, jer je Steva Matković bio iz Srijemskih Karlovaca, Vjekoslav Brajan iz Istre, Petar Pašalić iz Stratinske u Bosni, a Stjepan Šimunović iz Ošljema u Dalmaciji.

Za Stevom Matkovićem zaplakala je osobito njegova udovica Stana i njegov sin mališan Vlatko.

Vjekoslav Brajan i Petar Pašalić pokazivali su i smisao za književnost, a dr Stjepan Šimunović bio je već potpuno izgrađen književnik, koji je ostavio iza sebe dobrih stihova, dirljivih pripovijedaka i dubokih rasprava.*

Godine 1916. bio je prvi unesen u listu gubitaka Ante Visković, koji je poginuo kod Podgore pred Goricom 27. ožujka. Odlikovao se kao i Steva Matković izvanrednom tjelesnom ljepotom, ali ujedno i ljepotom duše. Velike plave oči i bjeloputno lice i čelo ispod guste crne kose odavahu dobrotu, nedužnost, odlučnost u načelima i ustrajnost u naporima. U kotorskoj srednjo-

* O književnom radu Stjepana Šimunovića izašla je rasprava u II. svesku almanaha „Selo i Grad" za g. 1930.

školskoj organizaciji bio je s prijateljem Cikom okupio pedeset gimnazijalaca i nautičara, a kad je došao u zagrebački „Domagoj", isticao se i dalje organizatornim radom kao član dopisnik đačkoga sekretarijata.

U Tridentu je 28. srpnja 1916. umro kao vojnički sudac Istranin dr Ante Defar. Dne 26. lipnja išao je ulicom grada Rovereta u svoju pisarnu. Doletjela je talijanska granata i ranila ga u koljeno desne noge. Bio je prevezen u bolnicu u Trident, gdje mu je noga bila odrezana, ali mu ipak nije bilo spasa, jer je dobio otrovanje krvi. O njemu je dr Stojan Brajša napisao u I. sv. „Luči" za godinu 1916.—17. u nekrologu:

„Vrlo je savjesno vršio svoje vjerske dužnosti i dužnosti svoga staleža. Bio je uopće čovjek, koji je svoj život shvaćao ozbiljno i u duhu katoličkih i domovinskih ideala. Osobito imade upravo on zasluge za osnutak „Dobrile", kojemu je društvu bio revan član. Stoga naša Istra i te kako osjeća gubitak jednoga od naših najboljih. A i naš pokret gubi u Defaru tihu, skromnu, radinu dušu, koja je svojim životom propovijedala uzvišeni idealizam katoličkoga načela."

Neobično se duboko dojmila Grge Mikulina smrt njegova prijatelja Nikole Miletića iz Dobroga Sela u Hercegovini. On je bio zapovjednik bacača mina kao i Grga Mikulin. U rujnu 1916. bio je dobio „otvorenu zapovijed", da pođe kući na dopust od 15 dana. Prije polaska na put nosio je kroz streljački jarak minu. Nesretnim slučajem mina se rasprsnula i raznijela ga na komade.

Kasnije je Petar Rogulja napisao u II. svesku „Luči" za g. 1916.—17. članak „Sunce na smiraju", u dojem je prikazao Nikolu i njegove drugove, kako su živjeli neposredno prije rata. Članak se završuje opisivanjem Nikolina pogreba.

„Sabraše ono, što je ostalo od Nikole, i odnesoše na skromno vojničko groblje iza Sv. Lucije. Po kratkoj molitvi zakopaše Hercegovci svoga druga. I kada svi odoše, zaostade jedan i sjede na kamen kraj druževa groba. Iza zarudjelih je brda bilo sunce na smiraju, a osamljeni je čovjek promatrao nekoliko časaka novi humak i nad njim drveni krst. I razmišljao je, kako prođe Nikola i kako prođoše tolike njegove nade i osnove, i kako opet tolika energija, što ju je dao narodu hercegovački krš, klonu u grob. I kako ih ostade ovdje mnogo, koji

položiše u Nikolu sve svoje ufanje, pa sve eto propade. I on zaplaka. Ali onda se sjeti, da Nikola nije uzalud živio: novi će ljudi poći stazom, koju je on utro, novi će rod silniji i jači od starih nastaviti njegov rad, pa njegove osnove nijesu uzalud sijane, jer nikad ne žanje svega onaj, koji sije. A nije daleko, te će se svi i onako s Nikolom sastati. Hercegovac se razvedri, ustade i napisa na neznatni drveni krst: † Nikola Miletić, domagojac iz Dobroga Sela u Hercegovini. Pokoj mu vječni!"

U godini dana ugrabila je smrt iz redova bivših travničkih đaka osim Petra Pašalića i Nikole Miletića također O. Augustina Dujmušića, koji je umro kao kapucinski redovnik u Varaždinu 14. rujna 1916. Bio je među glavnim organizatorima apstinentskog pokreta. Nekada se kao svjetovni svećenik u Bosni bio bacio kratko vrijeme u krilo svjetovnim užicima, a onda je privatno i javno činio ljutu pokoru. Ocu Bernardinu Škrivaniću pisao je na smrtnoj postelji iz Varaždina 27. kolovoza 1916. pismo, koje je poslao na Rijeku. U tom je pismu priznao: „Vi ste mi se smilovali i primili me u svoj samostan na Rijeci, koji je za me naskoro postao raj na zemlji."

Hrvatski se katolički pokret žestoko borio proti birokratskom i nesocijalnom shvaćanju intelektualnih zvanja. Prihvaćen je bio aksiom, da intelektualna dobra ne smiju biti monopol malena sloja naroda ili sredstvo za obogaćivanje inteligencije ili za zarobljivanje seljaka i radnika, nego moraju kolati nesmetano kroz čitav narod kao i kruh, koji ne smije nikomu biti uskraćen. Zato su sveučilištarci pošli u široke slojeve naroda, da se sa seljačkim i radničkim omladincima sliju u jedan organizam i da ne žive kao narodni nametnici. U Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri bio je osnovan lijep broj omladinskih društava, koja su se u svjetskom ratu također zavila u crno, jer su i ona izgubila dosta najvrednijih članova. „Novine" su donosile njihove nekrologe s istom ljubavlju kao i nekrologe sveučilištaraca.

U isto doba, kada je završio život domagojac Karlo Šponar, ugrabila je smrt i seljačkog omladinca Josu Čavlaka iz Dragalića, koji je umro u Srijemu 16. travnja 1915. od tifusa.

U lipnju 1915. poginuo je na ruskom ratištu Stjepan Legović, član „Seljačke Sloge" iz Trviža u Istri.

Uoči Svih Svetih 1916. ugrabila je prijeka smrt na talijanskom ratištu člana „Kršćanskog mladića" iz Selnika kraj Ludbrega Miju Raka.

Naročito topao i opsežan nekrolog donesoše „Novine" o seljaku Mati Kosu iz Vrbovca, koji je umro početkom mjeseca ožujka 1916. On je predstavljao ulogu Isusa u pasionskim igrama, što ih u Vrbovec uvedoše neposredno prije rata župnik Stjepan Pavunić i kapelan Milan Ivšić.

Jedan za drugim rušili su se u grob i sveučilištarci Đuka Prstec i Ilija Glavata i gimnazijalac iz Krašića Mijo Torbarac i čete seljaka i povorke radnika. Nekima je prekinula smrt sušica ili kakva druga bolest, a drugi su u naponu snage umirali od neprijateljskoga taneta.

I za svima jadikovali su preostali drugovi onako kao Narcis Jenko za svojim prijateljem, o kojem je napisao u nabujalosti osjećaja:

„Pao je on, koji mi bijaše više nego brat, više nego prijatelj, više nego Mentor; koji mi bijaše veći prijatelj nego svi ljudi meni i ja svim ljudima; koji bijaše i za me spreman pasti i ne pitajući, bih li ja za njega; koji u svojoj ljubavi prema meni nemaše nimalo egoističnog elementa."

Dok je smrt kosila svoje žrtve, svi su mlađi članovi hrvatskoga katoličkoga pokreta osjećali, kako ih sve jače veže neraskidljiva pročišćena ljubav prvih kršćana.

XXXVIII. UTJEHA LITERATURE

Iza religije i drugarstva najveću je utjehu Grgi Mikulinu u streljačkim jarcima davala literatura. On je od svoje plaće, koja je iznosila najmanje 150 kruna mjesečno, dobar dio trošio na novine, časopise i knjige. Što su noći bivale dulje, to je više mogao da čita. Pokraj slabe petrolejske svjetiljke prosjedio je za vrijeme noćne službe sate i sate u svojoj drvenoj kolibi, načinjenoj u kaverni 16. Kada bi mu se oči umorile, izilazio bi u streljački jarak, da se malo prošeće po njemu i da nadzire stražare. Noćni se izgled okoline mijenjao ne samo prema tomu, da li je bila gusta tama ili mjesečina, da li je padala kiša ili je obzorje bilo vedro, nego i prema vrsti lektire, od koje bi ustao. Kada bi mislio na „Macbetha" ili „Kralja Leara", činilo mu se, da su sva brda

oko Plava i Zagore samo kulise velike pozornice, na kojoj zvižde prijetnje kostoboljne oluje ili se viju u začaranom kolu vještice pjevajući pjesme straha i smrti. A da je mogao čitati „Vesele žene vindsorske", jamačno bi poslije takve lektire, prolazeći streljačkim jarkom i slušajući šum Soče iz doline, gledao pred sobom debelog hvastavca Falstaffa, kako se sav uprljan izvlači iz rijeke pljujući blato iz usta, cvokoćući zubima i psujući zlobnike, koji su načinili lakrdiju s njime i bacili ga s košarom zamazana rublja u hladnu vodu.

Mikulinova je glava bila puna estetskih i svakojakih drugih problema. Veliko mnoštvo stihova, prizora i rasprava imalo je da djeluje kao anestezijska i analgezijska injekcija protiv čame i potištenosti.

O hrvatskoj su ga problematici i kulturnom stvaranju informirale trajno „Novine" (koje su često bile na pošti zaplijenjene), zatim Mahnićeva „Hrvatska Straža", Rožićeva „Hrvatska Prosvjeta", ratna „Luč" i druge edicije.

Bio je nestrpljiv, ako mu iz Zagreba nijesu dolazile na vrijeme knjige Matice Hrvatske, Društva sv. Jeronima i Društva hrvatskih književnika. Htio je sve pratiti kao i onda, kada je u Zagrebu bio urednik „Hrvatske Prosvjete".

Neprestano je fiksirao i popunjao u svojoj pažnji pregled hrvatskog literarnog i uopće kulturnog rada, a osobito se zanimao napretkom članova „Kola hrvatskih književnika".

Najradiniji je i najistaknutiji među svima bio Ferdo Rožić. U godini dana izdao je zbirku pripovijesti pod naslovom „Ratni drhtaji" i uredio „Hrvatsku Prosvjetu" i „Vjesnik Društva sv. Jeronima". Nakon lirskih pjesama i manjih pripovijesti bio se dao na novelu i na tragediju. U kritikama je govorio iscrpljivo o različitim hrvatskim edicijama, a nije zazirao ni od novinarske djelatnosti pišući u „Novinama" sistematske prikaze o kazališnom životu. Stranački protivnici otkrili su i u njegovim „Ratnim drhtajima" nekakve „srbofilske" akcente i nećudoredno prikazivanje erotičkih prizora. On se dobro branio, da je tendencija njegovih pripovijesti hrvatska i katolička. Predložio je, da između njega i njegovih protivnika izreknu svoj sud biskupi dr Mahnić, dr Lang i dr Šarić. Protivnici nijesu pristali na taj prijedlog. Poslužio se i pismom, koje mu je s bojnoga polja pisao Grga Mikulin. Citirao je ove Mikulinove riječi :

„Sjećajući se vaših „Ratnih drhtaja" na bojnom polju, ja bih im prije prigovorio zbog odviše velikog idealizovanja nego li zbog tmurnosti i grozota. Da ste pisali tonom Dostojevskoga, ne biste prevršili mjere. Mekani živci nekih naših ljudi morali bi postati tvrđi, varke bi se morale raspršiti u svijetlu istine. Gledom na erotski elemenat mislim, da vaša knjiga ne može nikoga ni sablazniti, a kamo li pokvariti. Pripovijesti su pisane u prvom redu za svjetovnjake... Čemu dakle izbjegavati ona pitanja, u kojima je današnji svijet izvrgnut nebrojenim grijesima per defectum i per excessum ? Ne budu li naši pisci pokazivali čitateljstvu vrline i zablude seksualnoga problema, učinit će to na svoj način sljedbenici Zole i Arcibaševa. Djela Luisa Colome obrađuju drukčije stvari, pa ipak je ovaj isusovac ostao svagdje katolikom. S moralnoga se stanovišta vašemu djelu ne može ništa prigovoriti."*

Mnoge su časove zasladile Grgi Mikulinu i pjesme Velimira Deželića starijega. Na pamet je bio naučio njegovu 8. pjesmu iz ciklusa „Pepelom posut". Kada bi ga hvatala neka sentimentalna plačljiva tuga, otvorio bi automate svojega pamćenja, da se može tješiti filmom plastičnih slika i muzikom stihova :

„Ljiljani, bijeli ljiljani,
Orgulja sveti glas,
Miris od tamjana, gotski hram
Osjećam sveti čas.

Sunce kroz slike prozora
Mistički sipa sjaj,
Na nevinim titra licima
Ekstaze sveti raj.

Meni gle suze naviru,
Ne znam ni, zašto, sam,
Ko da mi mrtva majčica
I opet gladi pram.

Ko da me rukom nevidnom
K oltaru vodi svom,
Ko da za dugim lutanjem
I opet nađoh dom."

* „Novine" 27. II. 1916.

S ljubavlju je sakupljao u duši sve, što je bilo najljepše i u poeziji Đure Arnolda i biskupa Ivana Ev. Šarića, premda se nikako nije mogao složiti s optimizmom njihova proživljavanja rata. Naročito mu nije išlo u glavu, da bi poginuli hrvatski ratnici smjeli, makar i u viziji, tješiti svoje najbliže ovakvim optimističkim riječima:

„Utri suze od očiju, majko!
Ja sam za Dom poginuo slavno,
Bog mi dao, što poželjeh davno:
Divno meni sada cvati cvijeće,
Koje nigda uvenuti ne će."

Bliži je shvaćanju hrvatskih ratnika bio Isidor Poljak, koji je u istom broju „Hrvatske Prosvjete" nemilosrdnom iskrenošću u pjesmi „Lavovi" demaskirao ratničku tako zvanu „vječnu slavu". On je znao, da je svijet bio nezahvalan Hrvatima u prošlosti, pa zato nije mogao u tom pitanju biti optimista ni za budućnost. S tmurnom ozbiljnošću klesao je na grobove palih vojnika ove riječi:

„Padaju u mračno zaboravi groblje.
Laž je slava vječna. Samo majke naše
Misliti će na vas, za sveg vijeka svoga
Vas ne oplakaše.

I orlovi, što se iznad razbojišta
Krvava i tmurna u jatima viju,
Na grob će vam vodit mlade, da ih uče,
Kako da se biju."

Među književnicima tadašnje mlađe generacije najviše su u prve dvije ili tri godine rata napredovali dr Ljubomir Maraković, Narcis Jenko i Antun Matasović.

Ljubomir Maraković nije radi slaba vida morao služiti u vojsci. To mu je omogućilo vrlo intenzivan i nesmetan literarni rad. Grga Mikulin napisao je o njemu: „Maraković je u mlađoj katoličkoj generaciji, koja se odgojila oko „Luči", prvi čovjek, za kojega možemo reći, da je gotov književnik. Dok je pisanje njegovih vršnjaka i mlađih drugova sporadično i donekle bohemsko, imade on u svojem radu pred očima jasno konkretan cilj i ustaljene nazore. Poeziju u stihu cijeni on više od

poezije u nevezanom govoru, građu iz tradicije smatra vrednijom od suvremenih realističnih romana. Gledajući prozaiziranje života i materijalizam sadašnjosti čezne Maraković poput Ruskina za umjetnošću, koja bi mogla oplemeniti ljudstvo i pokazati mu pravu ljepotu. Svoju nam je čežnju ocrtao već prije nekoliko godina u raspravi o grčkoj tragediji i u knjizi „Nov život". Odonda je napisao više kritika o suvremenim pjesnicima. Neki su već mislili, da se odrekao svoje prošlosti i izgubio pouzdanje u ispunjenje svojega ideala. Ali nije tako. Njegov je stil postao mirniji, puniji, on zalazi dublje u pitanja, što ih je u „Novu Životu" samo skicirao, a zahtjevi su mu ostali isti kao i prije. U njegovim se ocjenama nalazi mnogo dugih citata, no ni njegovo razlaganje nije mršavo. Sabravši obilnu građu iz svih evropskih književnosti, promatrajući razvoj modernih Evropljana diže se on sve više k svojemu snu iz sveučilišnog doba, k hrvatskomu Svetomu Gralu. U formalnim se obrisima toga ideala ne će s njim složiti ni svi njegovi suborci, ali je načelna osnovka svima zajednička." *

Narcis Jenko bio je izoštrio stvaralačku maštu, misaonost i čuvstvenost do neobične pokretljivosti i dubine. To je bio pisac, koji je umio zadirati u dušu, uzvitlati u njoj oluju ratnih intuicija i zapanjivati paradoksnim slikama. Kompozicija mu doduše u većim pripovijestima nije bila savršena a i jezik mu je katkada bio pun provincijalizama. Ali njegovi feljtoni, koje je pisao u jednom dahu, nijesu imali premca u svojoj vrsti ni u ratnoj ni u predratnoj hrvatskoj književnosti.

Kada je Grga Mikulin u svojoj kolibi u kaverni broj 16 čitao njegove „Misterije boli" ili „Pri zapadu sunčanom" ili „Dert",** činilo mu se, da je Narcis Jenko najautentičniji tumač hrvatske ratne patnje i tragike. Pri tom se duhovitost Maksa Nordaua družila s dubinom Salamonovih svetopisamskih gnoma i mistikom razmatranja knjige „Nasljeduj Krista".

Antun Matasović nije imao dinamike Narcisa Jenka, ali je njegova fabula u pripovijestima bila jedinstvenija i cjelokupna obradba iscizeliranija. On je govo-

* „Novine" 2. III. 1916., „Posljednji svezak „Hrvatske Prosvjete".

** Ratni feljtoni Narcisa Jenka štampani su u knjizi „Razlomci".

rio sugestivno o formi, ritmu, ljubavi, duši i uopće o najtežim problemima umjetnosti i života unoseći u svoje opise mnogo mirisa, boja, zvukova, kretnja i poredaba. Njegova razmatranja nijesu bila samo teorija, nego slikanje duševnih stvaralačkih emocija.

Mnogo je očekivao Grga Mikulin i od Zvonimira Šprajcera, nazvanog Nonce. Njegova „Ljubav Vlatka Andrića" mogla se ubrojiti među snažnije novele hrvatske ratne književnosti. Šprajcerovi čuvstveni feljtoni u „Novinama" bili su plastične kozerije, pune sutona, jesenjeg žutog lišća, suza, uzdaha, „prepuklih grobova", turobnih zvona i uopće pune vizija osjetljive, neborbene i sanjarske duše, iz koje se znao oteti pesimistički vapaj: „Kako je lijepo biti živi mrtvac u svijetu!" ili morbidno priznanje: „Boli me duša moja, a boli me samo zato, jer sam odviše mekan i blag, jer sam odviše vjerovao u dobro, u sunce, u svijet, i jer imam veliko, ludo srce. A čemu mi to srce? Samo mi muti mir, samo me jede i puni grudi mračnim pjesmama." Dok je Narcis Jenko unatoč svojoj smrtnoj bolesti i unatoč bijedi čitave Hrvatske herojski i svetački nalazio utjehu u vječnim ciljevima čovjeka, dotle je Nonca gledao u „one, koji se nikada vratiti ne će," prilično nespokojno i bezutješno.

S velikom su temperamentnošću bili stupili na književno poprište Vid Blažinčić, Vinko Jurković i Đuro Vilović. U godini 1916. najproduktivniji je od njih bio Vid Blažinčić, koji je u pripovijestima kušao da ostvari simbiozu narodne priče i najartističnijega simbolizma, a u feljtonima je volio paradokse, hiperbole i karikiranje.

U najmlađoj gardi hrvatskih katoličkih književnika isticalo se nekoliko imena, koja su obećavala ne samo, da će dostojno zamijeniti pjesnike, pripovjedače i kritike najstarije i srednje generacije, nego da će ih i natkriliti. Već na izlasku iz srednjoškolskih klupa pokazivali su A. B. Šimić, Ilija Jakovljević i Josip Zdunić neobično mnogo smisla za literaturu. Premda su, kako to već biva u prvoj mladenačkoj dobi, stajali još uvijek previše pod dojmom lektire, u prvom redu Matoša, ipak se u njihovim pjesmama i recenzijama već tada očitovala snažna artistička individualnost.

Osobito je mnogo umjetnosti bilo u Šimićevim pjesmama i kozerijama. Uzbibana, trepetljiva duševnost

nije još znala mjere u traženju duhovitosti, bujica je riječi ostavljala iza sebe katkada pjenu besadržajnosti, a duševni napola dječački pokreti pretvarali su se katkada u maniru verbalističnog virtuoznog gombanja. Citiranje pisaca podsjećalo je na leptira, koji u krivudavu letu siše sok iz bezbrojnih cvietova.

Grga je Mikulin uveo Šimića 1913., pod pseudonimom „Slavče", u „Luč", štampajući njegovu „Zimsku pjesmu", spjevanu pod dojmom Nonce. Kasnije zamijetio je u njegovoj duši borbu dvaju suprotnih elemenata. Šimić je s jedne strane pisao oduševljeno o Adolfu Rettéu, Coppéeu, Verlaineu, Bourgetu, Huysmansu i drugim francuskim obraćenicima (, Ispovijed jednoga konvertite" Novine" 1. VI. 1916.), a s druge je strane i on matoševski i vidrićevski čeznuo za dionizijskim hedonizmom pišući na pr. o vojniku koji se „smiješi bezbrižnim nedjeljnim blagdanskim smiješkom imajući u duši radost vedre, najvedrije Helade, zemlje zdravlja i ljepote" („Proljetne kozerije", „Novine" 21. V. 1916). Slavio je ideal kršćanskog života i vjerovanja, a u isto doba zanosio se ne samo pretjeranim kultom orijentalnog dijela Bosne i sevdalinki, nego i nekom posebnom idolatrijom artističke i životne opojnosti.*

Iste estetske elemente kao i u A. B. Šimića nalazio je Grga Mikulin i u Josipa Zdunića, koji je pjevao pod pseudonimom Božidar lepršave lirske pjesme i pisao feljtone s ovakvim matoševskim opažanjima:

„Malo pomalo prelaze boje oblaka iz jedne u drugu, dok na koncu prve zvijezde ne okitiše vite jele, visoke gore i stare i usnule zvonike... Jer mi je sve to drago, volim i one tihe, najtankoćutnije duše, što oćutješe mirnu harmoniju boja naše večeri, naših zora i naših podneva. Volim ih, jer je pjesma našim i o našim bijelim kapelama i starim zvonicima, crvenim krovovima i bijelim kućama i putovima, skromnim vrtovima i mirisnim poljima izraz najfinijeg nacionalnog osjećaja — najljepša domoljubna poezija. Funte budilica sa oj — poj — tvoj — boj ne probudiše nas i ne će nas probuditi. Po-

* Kasnije se A. B. Šimić, isto tako kao i Đuro Vilović, Stanko Tomašić i Vinko Jurković, udaljio od prvih mladenačkih ideala. Ali na smrtnoj postelji, kada je gledao život sa stajališta vječnosti, poveo se za Verlaineom, kajući se bolno radi svojih lutanja.

goditi ritam lepeta golubinjih krila, leta oblaka, harmoniju i miris boja cvijeća, djetinje proste šale, pjesme sijača i kopača najteže je, najljepše i za najizabranije" „(Novine" 27. X. 1916., „Časkanje").

O tadašnjem svojem životu napisao je Josip Zdunić:

„Crnu i čavrljavu sjenu g. Božidara već odavno poznam. Našetao se i nalutao sa mnom po tamnim i svijetlim ulicama, zabavljajući me svojim novim metrima i pripovijedajući mi o jednostavnosti i finoći grčkih pjesama i vaza, o mirisima, što zaluđuju, i ljubavi prema staroj i žutoj violini, u kojoj počiva duša melankoličnoga lirika, i što jeca u bijeloj vili za žute mjesečine. — Najradije piše stihove svojoj dragoj bijeloj Gospi, kraljici Hrvata, anđela i sijedih patrijarka, slaveći bijelu hostiju i tužeći se na slabe ljudske riječi, što ne mogu da izreku ono, što u duši živi i vrije.

Tuškanac mu je namilije utočište, gdje na jednoj porušenoj klupi čita, sanjari i čita, liječeći svoj „suhi beteg" i slušajući razgovore ptica i cvijeća i uživajući u veličanstvenim putovima oblaka, mekih, vunenih i bijelih.

Sada ga možete naći svako jutro na zornici. A u nedjelju u zadnjoj klupi na vesperama, gdje među ostalim klericima runi iz žutoga brevira svečane i bijele psalme, i gdje svake večeri po sjemenišnom vrtu promatra mjesečine, što zapinju za vite jele, pričajući neke čudne i tajanstvene priče" („Novine" 19. XII. 1916.).

Grga je Mikulin pamtio i u svoj dnevnik unosio i druge mladiće, koji su napisali koju vrijednu stvar. Bio je uvjeren, da hrvatski katolički pokret imade dosta literarnih talenata.

„Ali hoće li ti talenti" — pitao se više puta — „imati dovoljno moralne snage, da ispune sve ono, što se traži od hrvatskoga katoličkoga književnika?

I hoće li hrvatska katolička javnost ispuniti svoje dužnosti prema njima?

No tko sve sačinjava zapravo tu javnost?

I da li ona uopće osjeća prema svojim najdarovitijim sinovima kakvu odgovornost?"

XXXIX. PRAVA HRVATSKA RATNA PJESMARICA

Čitajući na fronti svakojake knjige i brošure znao se Grga Mikulin namjeriti ne samo na mnoštvo zdravog i jedrog zrnja, nego i na čitave kupove pljeve.

Jednoga dana poslao je Crveni križ bataljonu velik sanduk ratnih pjesama, spjevanih u svim jezicima austrougarske monarhije. Hrvatske knjižice dao je major Perné Grgi Mikulinu rekavši mu pri tom:

— Podijelite to onima, koji znadu hrvatski.

Među momčadi 37. pučkoustaškog bataljona nalazio se razvodnik Matejčić iz Sv. Mateja u Istri i Vinko Vala, češki kolonista odnekale od Novske. Hrvatski je govorio među ostalima i Nikolo Klemente, rodom iz jednoga mjesta u Furlaniji, a inače vrtlarski radnik u okolici Zagreba.

Njima trojici i još nekima htio je poručnik Mikulin razdijeliti dobivene primjerke hrvatskih ratnih pjesama.

No kad je donio knjižice u svoju kavernu i stao da ih čita, porodio mu se u duši odvratan osjećaj, kao da ga je tko pokušao pomilovati po licu blatnom i smrdljivom krpom. Našao je u „ratnoj pjesmarici" patetičke deklamacije samih opskurnih ličnosti, koje su pjevale po onom receptu, što ga je ruglu izvrgavao Josip Zdunić govoreći o „funtama" budilica sa „oj — poj — tvoj — boj". I ne čitajući pjesme do kraja pozvao je poručnik Mikulin k sebi svojega služaka Roka Ogrina. Pružio mu je u ruke svežanj broširanih knjižica i rekao:

— Bacite to smeće smjesta u najbližu latrinu!

Čitav taj dan bio je poručnik Mikulin nezadovoljan. No na večer se razvedrio govoreći u sebi:

„Čemu se srdim na onakvu ratnu pjesmaricu? Hvala Bogu, da je tako. Urednici zbirke i militaristi nijesu mogli naći nijednoga pravoga hrvatskoga pjesnika, koji bi se dao u njihovu službu. A to je dovoljno jak dokaz, kako je nepopularan ovaj rat u hrvatskom narodu."

„Pa kako zapravo proživljava ovaj rat hrvatski narod?" pitao se dalje Grga Mikulin.

I odmah je sastavljao u sebi drugu „ratnu pjesmaricu", u kojoj su bili zastupani pravi pjesnici.

S posebnim je užitkom, kao kakav literarni sladokusac, deklamirao stihove Pavelićeve pjesme „Uz bojnu svirku" :

„U praskozorje iza mučne noći
Prašnim ću putem izvan grada poći.
Oj zelen luže, daj mi nove moći!
Krvlju se istok sav zarudio,
U mirisima lug se budio —
Ah, zalud ja sam u nj se trudio.
Djetli ne drvo, srce moje tuku,
Slavuji poju neku gorku muku,
Otpijeva šuma: Kuku! Kuku! Kuku!

Trgnut ću morem, povit kano hvoja,
Ovita klupkom osinjega roja,
Oj oče more, goro majko moja!
Ko tamna ploča more miruje,
Ispod nje div sa tugom piruje,
Ribici s oka bol proviruje.
Planina lijes je, gavran s njega munu,
Poznatu pjesmu nosi on u kljunu
I leti pravcem prema mojem čunu.

Uspeh se strmcem, gdje se stijene žare.
O sunce, sunce, modrog neba care,
Pogledaj na nas vječne tamničare!
Al gle, oblaka, crnih gostiju,
Iz usta baba, koža kostiju,
Ko Juda, a na žarku Hostiju...
I krilim ruke, zalud zraka lovim,
U grčevima sve se trzam novim.
Veliki Bože, kud ću s bolom ovim?" *

Kao da sastavlja kakvu antologiju, prešao je Grga Mikulin na pjesmu „Lanci", koju je Isidor Poljak spjevao kao vojni župnik, iskalivši u njoj gorčinu proti ratnom zasužnjivanju duše i tijela.

Za „Lancima" su dolazile „Ciklame, krvave ciklame", koje je Josip Zdunić u svojem „Ćaskanju" pohvalio kao najbolju ratnu pjesmu „lirskog pejzažiste plemićkih dvorova, borova i jablanova, polja i cvijeća i oblaka", Dragutina Domjanića. Taj je pjesnik rekao u 28 stihova mnogo više o ratu nego neki drugi u čitavom ciklusu tirtejada. Osobito su lijepe bile zadnje četiri kitice :

„Vuz reku železna je cesta,
Železna tam ružiju kola
I voziju naše soldate
Bez broja prek brega i dola.

I tam, gde su najgorši boji,
Gde nigdo se smrti ne straši,
I najviše gde ih pogiba,
Sigurno tam budeju naši.

Po celom svetu su boji,
Na hiljade zmirom ih pada,
I samo se širiju grobja
Prek zemlje i sela i grada.

*

I došla je noć ili žalost
Na nebo i zemlju i na me
I videl sem vsigde po svetu
Ciklame, krvave ciklame."

Uvrštavajući u svoju zamišljenu „ratnu pjesmaricu" i neke pjesme, koje su spjevali vojnici na bojištu ili hrvatske seljakinje kod kuće, prešao je bio Grga Mikulin na ratne pjesme Vladimira Nazora, o kojima je bio napisao u svojoj studiji :

„Naša nam je draga Hrvatska izmamila nerijetko usklik : „Gavrani! Gavrani! Gavrani!" (Intima, 84). I u ljutu bolu pomišljasmo često na simboliku „Žene zapuščene" i „Mrtvoga grada". Bili bismo možda i očajali, da nas nije krijepila ista misao, koja je izrečena u „Borbi". I mi gledamo još uvijek Zvonimirovu lađu na našim žalima, očekujući, da uz brenčanje srebrnih zvona sine i nad našom budućnošću Zvijezda morska."

Ponavljajući ove svoje misli u streljačkom jarku između Zagore i Paljeva, sklopio je Grga Mikulin ruke i zatvorio oči recitirajući kao molitvu stihove, koje je znao napamet i koji su ga pratili kroz sve ratne muke i padanja :

* U svojoj zbirci „Pod okom Gospodnjim", štampanoj g. 1939., promijenio je Milan Pavelić u ovoj pjesmi neke stihove.

„Oj kućo zlatna, oj zvijezdo morska,
Oj kulo bjelokosti,
Ostani burnim nad morem našim,
Ti Majko od milosti!

Izmori rat nas, vihor nas skrši,
Slični smo zgaženoj travi,
Sini nad tmorom naših oluja,
Ti Majko od ljubavi."

Poslije te molitve Gospi bio je Grga Mikulin miran i ponosan, što su mu pravi predstavnici hrvatske duše dali mogućnost, da sam u sebi sastavi ratnu pjesmaricu, o kojoj je bio uvjeren, da odgovara raspoloženju kud i kamo pretežne većine hrvatskih vojnika.

XL. VENTIL NEZADOVOLJSTVA

Bilo je to u onaj dan, kada su Njemačka i Austro-ugarska proglasile u Ljublinu samostalnost Poljske, t. j. 6. studenoga g. 1916. Na adresu zapovjedništva 37. pučkoustaškoga bataljona došla je iz Siska jedna karta, pisana njemačkim jezikom.

Drugi dan na večer pozvao je major Perné iz streljačkoga jarka Grgu Mikulina, da odmah dođe k njemu u bataljonski tabor nad potokom Rohotom.

Padao je suton, kada se Mikulin zaputio kroz razrušeno Paljevo uzbrdo. Nije se žurio, jer se nije bojao, da će Talijani pucati na njega. Obzorje je bilo tako naoblačeno i tlo tako zamagljeno, da je čovjek jedva vidio nekoliko koraka daleko od sebe.

Došavši u bataljonski tabor nad potokom Rohotom pošao je Mikulin odmah u bataljonsku pisarnu. Tamo je našao majora Pernéa, koji je sjedio ozbiljan za stolom i šuteći prevrtao po nagomilanim papirima. Izvadio je napokon iz jednog svežnja kartu, koja je jučer došla iz Hrvatske. Pokazao ju je Mikulinu i zapitao oštro:

— Poznajete li ovaj rukopis? Ta je karta došla iz Siska.

Poručnik je Mikulin gledao pravilne kaligrafske crte adrese i nije se usudio ništa reći.

— Pa to je pisao vaš dobri prijatelj, — rekao je major Perné.

Istom tada dosjetio se Mikulin, da je to rukopis Petra Rogulje. Bio bi se dosjetio i prije, ali je bio uvjeren, da je njegov prijatelj još uvijek u Karlovcu, a nije znao, da je premješten u Sisak.

— Dakle, rukopis vam je poznat? — nastavio je major Perné da govori strogo i službeno. — A recite mi, što je to s vama? Kako se vi to vladate? Ova je karta dokumenat, koji vas optužuje radi jedne neoprostive krivnje.

„Kakva je to krivnja?" pitao se Mikulin.

Počeo se bojati, što bi to moglo biti. On je izvana bio korektan, jer je vršio kao automat sve majorove naloge, ali g. 1914. i 1915., dok je bio u Gracu, doživio je više istraga, a i sada je njegova glava bila, kako bi Heine rekao, „ein zwitcherndes Nest von konfiscierlichen Büchern"*. Došla mu je na pamet misao, da je možda Rogulja bio neoprezan pa je napisao na karti kakvu indiskreciju, koja bi mogla biti „austriacarum aurium offensiva", t. j. uvredljiva za austrijske uši.

— Jest, jest, — govorio je dalje major Perné mjereći poručnika Mikulina od glave do pete i uživajući u njegovoj neprilici. — Nije lijepo, što dajete povoda za ovakve pritužbe.

Mikulin je stajao ukočeno kao kip ne znajući još uvijek, o čem se radi. Držao je, da je šutnja u takvom slučaju najuspješnija obrana.

Najednom udario je major Perné u smijeh, a onda je stao govoriti prijazno i intimno:

— Hm, hm! Ipak se vidi, da vam savjest nije čista. No ne bojte se, ne vodim protiv vas nikakve istrage. Svakako vas moram opomenuti, da drugi put budete obzirniji prema svojim roditeljima i prijateljima. Evo, Petar Rogulja pita bataljon, što je s vama, i veli, da se već davno nijeste nikomu javili.

— To je istina, — rekao je Mikulin, osjećajući u srcu kajanje radi svoje nemarnosti.

— E, ne smije to tako biti, ne smije, — govorio je major Perné prijateljskim tonom. — Smjesta obavite zanemarenu korespondenciju, a ja ću uz to i sam odgovoriti Rogulji na njegov upit.

Drugi dan pisao je Mikulin Rogulji ovako:

„Sinoć sam vidio tvoju kartu, u kojoj pitaš bataljonsko zapovjedništvo za moju sudbinu. Ujedno me „prijav-

* Cvrkutavo gnijezdo knjiga, koje su za zapljenu.

ljuješ", da nijesam već mjesec dana pisao kući. Dobro, što vojnici radi ovakvih stvari ne dolaze na raport, jer bih drugačije jamačno bio kažnjen. Nemoj shvatiti ovih riječi, kao da se ljutim radi tvoje karte. Ali ti mogu doista reći, da sam se rijetko javljao i roditeljima i znancima. Što da pišem ? Zar da tešem vječno frazu : živ sam i zdrav ? K tomu vidim, da se drugi povlače od mene, pa im i ja vraćam istom mjerom. Naručio sam već prije mjesec dana „Hrvatsku Prosvjetu" i „Luč" pa ne dobivam ni jedne ni druge. Danas ću ih naručiti ponovno, i to sasvim poslovno... Noći su vrlo dugačke, vrijeme moram nekako utući. Možda ću se osjećati drugačije, kada dobijem „Luč" i „Hrvatsku Prosvjetu". Toliko sam puta dohvatio papir i olovku, da pišem ovomu ili onomu, ali nijesam imao dovoljno topline u srcu, nego sam rekao : Čemu da se javljam onima, koji mi duguju već toliko odgovora ? I čemu da lažem ?"

Kod posljednje riječi osjetio je Grga Mikulin svu težinu svojega položaja. Nije htio dalje pisati. Zaplijenio je sam sve svoje misli i osjećaje te je naglo završio pismo riječima :

„Svršavam želeći ti bolje raspoloženje, nego što je moje. Pozdrav."

Mikulin nije znao, što je major Perné odgovorio Rogulji. No kad je dobio „Novine" od 16. studenoga 1916., našao je u rubrici „Iz katoličkoga svijeta" odštampano ovo majorovo pismo :

„Na vaš upit od 3. studenoga o. g. javljam vam, da se Grga (tako zovu Mikulina svi drugovi) nalazi zdravo i veselo kod svojega odjela bacača mina. Ovom prilikom saopćujem vam na radost njegovih roditelja i prijatelja, da je on jedan od mojih najboljih časnika : veoma hrabar, pun inicijative i poduzetna duha. Sa svojim bacačima mina neprestano uznemiruje Talijane. Kako se nadam, kralj će naskoro nagraditi njegovu hrabrost. Već sam ga dva puta preporučio. On je pravi hrvatski junak."

Poručnik se Mikulin nasmiješio, kada je čitao ovu pohvalu, sažaljujući i sebe i sve „prave hrvatske junake".

Ipak nije bio više u onakvom raspoloženju, u kakvom se nalazio onda, kada je Rogulja pitao bataljonsko zapovjedništvo, što je s njime, jer je dobio iz Siska pozdrave od svojega najstarijega brata, a uz to i separatni otisak Roguljine rasprave „Pred zoru".

Ta se rasprava reklamirala u „Novinama" kao „prilog ideologiji katoličkoga pokreta u Hrvatskoj".

Za Grgu Mikulina bila je to iskra topline i svjetlosti u mraku i zimi. Našao se ipak čovjek, koji se usudio javno stilizirati ono, što su osjećali gotovo svi članovi „Domagoja", „Hrvatske", „Preporoda", „Kačića" i „Antunovića", koji su se nalazili u ratnom paklu po svim mogućim frontama. Neke tvrdnje činile su se Grgi Mikulinu u raspravi doduše suvišne, uzgredne, problematične, neaktualne ili možda čak netočne. Ali najosjetljiviji problem ratne orijentacije bio je hrabro načet. Radilo se u glavnom ne o teorijama, nego o praktičnom držanju prema sudbini Austrije. Hrvatski je katolički pokret bio vrlo neznatna olina, da jednoj velevlasti pomogne ili odmogne. Austrougarska je išla ususret svojoj propasti bez obzira na držanje bilo koje hrvatske grupe i stranke. Ali nije bilo irelevantno za hrvatski narod, hoće li on biti pobijeđen zajedno s tom državom, koja je imala propasti, ili će se prema Starčevićevu savjetu i on sam okoristiti tom katastrofom. Rogulja je konstatirao ono, čega on nije stvarao i čemu nije bio ni najmanje kriv, naime da među hrvatskim katolicima postoje u ovom pitanju dvije struje. Opreku među tim strujama stilizirao je vrlo oprezno, obazrivo i izdaleka :

„Svakako je glavna razlika, koja karakterizira te dvije škole u rješavanju nacionalnoga pitanja ; teoretski na pr. o dopustivosti revolucije, o veličini vladarske vlasti, o iredentizmu i t. d. Kako ova rasprava nema nikakve polemičke svrhe, nego je samo neke vrste referat, ne ćemo se baviti dalje ovim problemom." *

* U raspravama „Pred zoru" i „Sunce na smiraju" Roguljini nacionalni nazori jesu smjesa štrosmajerovštine i starčevićanstva. U prvoj raspravi on govori o četiri „plemena jugoslavenskog naroda", a u drugoj, govoreći o Bosni, kaže : „Na tvojim će se grudima odlučiti, hoće li pobijediti kraljevska misao sjedinjenja hrvatskoga naroda". Riječi „pleme" i „narod" upotrebljavao je i Rogulja poput Stjepana Radića kao ekvivalentne izraze. I pjesma je glasila : „Mi smo, braćo, hrvatskog sinci plemena." Ni Rogulji ni njegovim prijateljima nije padalo na pamet, da bi u Jugoslaviji moglo nestati Hrvatske. Što više, „zapadna granica kraljevstva hrvatskoga" nalazila se za njega na Soči i pokraj Bovca. Od Starčevića je i Kvaternika Rogulja preuzeo pobijanje habzburškoga legitimizma, a od Štrosmajera i Mahnića naročito vjeru u mogućnost unije.

Grga je Mikulin zajedno s čitavom mlađom generacijom vjerovao u iluziju nacionalnoga jugoslavenstva, ali je ipak zajedno s Roguljom ostajao vjeran onomu, što je napisao dr Fran Binički u „Novinama" od 17. II. 1915. u uvodniku „Malodušnicima" :

„Hrvatska ne će i ne smije propasti."

U noći 13. studenoga 1916. počeo je poručnik Mikulin pisati Rogulji opširno pismo, koje je bilo u glavnom recenzija rasprave „Pred zoru".

Neki su hrvatski javni radnici bili stekli mišljenje, da je Rogulja autokrata i da hoće uvijek u svemu imati pravo. No to je bilo krivo. Taj čovjek, kojega je Antun Matasović u jednom pismu upravljenom tih dana Grgi Mikulinu bio nazvao „mučenikom za našu stvar", bio je uvijek spreman da ispituje svoju savjest, da prihvati mišljenje drugih i da popravi svaku pogrešku, ali je ujedno žestoko reagirao protiv onih, koji po njegovu mišljenju nijesu imali dovoljno energije ili su htjeli svjetovnjacima ograničiti slobodu kritike i opredjeljivanja nametući im kao dogmu ili disciplinu i gdjekoju stvar, koja nije bila ni dogma ni disciplinski postulat.

Među članovima mladoga hrvatskoga katoličkoga pokreta nije bilo međusobnoga kađenja ni metanisanja. Prije bi se moglo reći, da su oni znali biti u kritici i preoštri jedan prema drugome.

Rogulja je i sam molio Grgu Mikulina, neka ga otvoreno upozori na sve ono, što drži kod njega manom i zabludom. Zato je Mikulin i u svojem pismu, što ga je započeo u noći 13. studenoga, iskreno iznosio sve, što je držao u brošuri „Pred zoru" pogrešnim.

O revoluciji nije govorio ništa, jer u jednu ruku njegove riječi ne bi i onako radi cenzure na pošti došle do Rogulje, a u drugu ruku Roguljino je revolucionarstvo bilo isto tako doktrinarno i nerealno kao i njegovo.

Početak je Mikulinova pisma glasio ovako :

„Tako ! Napih se crne kave, koja miriši prženim bobom, u peći mi gori ljepše, nego kad sam u Zagrebu polazio sveučilište, a sada ću ti se odužiti za opširnu korespondenciju posljednjih dana.

U isti dan, kad je u nas nastalo lijepo vrijeme, bila mi je došla i tvoja brošura „Pred zoru". Jako neukusan format, ali unutrašnjost mi se ipak svidjela. Tko bude htio da govori o katoličkom pokretu, morat će da i o tvojoj brošuri izreče svoj sud. Mi trebamo prije svega

izgrađenih ljudi. A ljude raspoznajemo najbolje po njihovim djelima. Za tebe se može reći, da si raspravom o dru Kreku i ovim najnovijim prilogom zaslužio naziv pisca. Mi ostali ne možemo prisvajati sebi to ime, jer nijesmo ništa izdali, po čemu bi nas javnost mogla prosuđivati. Par članaka u mjesečnicima i dnevnicima ne znači puno.

Tvoja je brošura pisana solidno, premda ne ću reći, da u njoj nema i pogrešaka. Najznačajniji su članci : „Sa stare granice", „Komita Petar Apostolov" i „Problem katoličkog nacionalizma".

U uvodu nalazim riječi : „pijan", „ditiramb boga Bakha", „ludilo", „bećarac". Držim, da katolički književnik mora oprezno postupati s ovakvim izrazima, jer to nijesu baš najljepši izljevi katoličke duše. Često nalazim takve atribute u feljtonima Š-ovim, i onda mi se uvijek čini, da su to poganska raspoloženja... Veselje naše može biti strastveno do ekstaze, ali nikada pijano, a bećarac ne smije biti nikada prikazan kao „najveselija pjesma našeg naroda".

Stil je u ovom odsjeku živahan, živahniji nego u tvojim dosadašnjim člancima. No i ovdje ću nešto pripomenuti...

Ti jošte ne vladaš afektima, nego afekti tobom. Nijesi miran, nego nervozan, i zato trebaš mnogo krepkih izraza i mnogo prispodoba. Tvoje će se riječi sviđati najviše omladini, koja jošte ne čita rado Starčevića, Turgenjeva ili Börnea. Ne poričem vrijednosti ovakvomu stilu, ali bih ipak želio, da se u kasnijem razvoju uzdigneš još više pa da budeš jednostavan i svuda odmjeren."

Na daljim je stranicama Grga Mikulin govorio o Turudiji, Nietzscheu, svrhovitosti dobra i zla, razvoju hrvatskoga katoličkoga pokreta, o razlikama u shvaćanju narodnih prava, dužnosti i borbene taktike, o negativnim metodama konstatacija i o odgojnim kritikama, koje priznaju piscima i dobre i loše strane, o političkoj toleranciji i o beskompromisnoj borbi protiv nekršćanskih pokreta i grupa.

Većinu je tih Mikulinovih napomena Rogulja prihvatio i unio doslovno u svoju dijalošku raspravu „Sunce na smiraju", koja je značila korekturu nekih njegovih nazora, izrečenih u brošuri „Pred zoru".

Mikulinovo se pismo završavalo ovako:

„Tvoja će brošura izazvati mnogo komentara. Neka će mjesta kritika osuditi s pravom, ali ništa zato, trebalo je jedamput, da naši ljudi počnu misliti. A i za tebe će to biti korak daljemu razvoju. U stilu ćeš i stilizaciji postati okretniji, u mislima kritičniji i dublji... Lijepo, suvereno, s lakom ironijom i dobroćudnim posmijehom treba da dobar pisac vlada svojim gradivom.

Svršavam list 15. studenoga očekujući još uvijek „Luč", „Hrvatsku Prosvjetu" i Mažuranićevo „Lišće"... Htio bih, da ljudi budu u mojem položaju pa da se nauče točnosti.

Pozdravi mi brata i neka mi se koji put javi. A sada da si mi zdravo i veselo!"

Među hrvatskim katolicima izbila je tih dana i na javu ona opreka, koja je bila i onako slabo prikrivena. Svi su željeli dobro, svi su ljubili Crkvu i hrvatsku domovinu, ali vremena su bila nejasna, a manifestacija je narodnoga bića bila preslaba, pa je zato bilo izvanredno teško i gotovo nemoguće pogoditi u svemu pravu stazu. Bilo je pogrešaka na sve strane.

Javili su se oštroumni bogoslovi, koji su upozorili na netočnost nekih nabačenih teza brošure. Mnogi su omladinci davali njima zapravo u nekim stvarima, ali ipak nijesu ostavljali ni Rogulje, koji im je bio simpatičan radi protuaustrijskog držanja. Osobito je vojnike na frontama i u vojarnama slabo zanimala opreka između kelnske i berlinske struje kao i neki drugi teoretski privjesci oko glavnoga problema. Sve je to bilo za njih suho mudrovanje i doktrinarstvo, uneseno izvana, koje nije bilo aktualno u praktičnom životu Hrvatske. Ti vojnici nijesu vjerovali u to, da bi Rogulja htio ili mogao razvodniti hrvatski katolički pokret i približiti ga liberalizmu. Njima je poslije brošure „Pred zoru" odlanulo u duši radi toga, jer je unutra bio natuknut jedan problem, koji je pritiskivao kao mora i njih i čitav hrvatski narod. Malo je riječi bilo o njem izrečeno, ali oni su sve razumjeli. Otvorio se ventil nezadovoljstva, koji su drugi uzalud kušali što čvršće zatvoriti. Nije smetalo mlade ljude, što je taj ventil u početku pištao u disonanci. Rogulja je upro prstom u opreku između onih, koji su mislili, da se mogu mirno uljuljavati vjerom u stabilnost Austrije, i onih, koji su tražili mogućnost cvjetanja katolicizma i hrvatstva i izvan legitimističkog austrijskog okvira.

Najteži je udarac zadesio brošuru „Pred zoru" od biskupa Mahnića, koji je najnepomirljivijim Roguljinim protivnicima pisao privatno pismo, u kojem je ustvrdio, da je Rogulja zlonamjeran, da je u teologiji i filozofiji tabula rasa i da je kadar napisati i herezije.*

U pitanju, kako treba shvaćati revoluciju, mogao je Rogulja napustiti taj izraz, jer konačno ni on nije bio pristaša revolucije u nekakvom socijalističkom smislu riječi. Mogao je reći, da se radi o borbi za narodno oslobođenje, ali on ili nije htio ili nije znao da olakša sebi položaj, nego je mislio, da može dopustivost revolucije braniti citatima iz sv. Tome Akvinskoga.

Dok su tako neki grmjeli protiv „revolucionaraca", bio je odgovorni urednik „Novina" pozvan na državno odvjetništvo, gdje mu je bilo rečeno, da će list biti obustavljen, ako ne prestane širiti nezadovoljstvo u narodu. Uredništvo se „Novina" nije također u nekim tezama slagalo s brošurom „Pred zoru", ali se nije pridružilo Roguljinim napadačima.

„Domagoj" je u tišini proslavio svoju desetu godišnjicu. Njegov je predsjednik Josip Andrić pohodio 3. prosinca 1916. nadbiskupa dra Antuna Bauera, da mu se pokloni i da mu zahvali za mjesečnu potporu, koju je on davao društvu.

Nadbiskupu su bili poznati svi prigovori protiv domagojaca i glavnih njihovih predstavnika, ali on u toj njihovoj nevolji nije učinio ništa protiv njih, nego je naprotiv kazao:

— Bog vas blagoslovio! Moje su simpatije s vama. Ako što ustrebate, dođite k meni.

Isti taj dan došao je Rogulja u službenom vojničkom poslu iz Siska u Zagreb. Sastavši se s funkcionarima „Domagoja" izjavio je, da poziva svoje protivnike, neka ga tuže crkvenom sudu, a on je spreman da se potpuno pokori svojemu zagrebačkomu nadbiskupu.

Međutim Roguljini protivnici u katoličkim redovima nijesu držali potrebitim da idu pred ikakav sud, jer su se pouzdavali u svoju osudu, a protivnici izvan organiziranih katoličkih redova imali su više povjerenja u svjetovni sud. U ime njihovo našao se čovjek, koji se

* Poslije se Mahnić uvjerio, da je bio preoštar prema Rogulji. U g. 1917. stekao je on ponovno povjerenje u njega, a poslije njegove smrti postavio ga je čak uzorom svojim učenicima.

držao Starčevićevim učenikom, a ipak se stavio u pozu državnoga odvjetnika izvodeći za Rogulju konsekvencije, koje su mogle dovesti do tamnice i veleizdajničkoga procesa. Zato je netko u „Novinama" od 9. prosinca 1916. priskočio Rogulji u pomoć te je kušao njegove antiaustrijske teze i aluzije tumačiti u smislu austrijske lojalnosti.

Vrlo dobra bila je u tom članku „Novina" opaska, da bi se grupe, o kojima je Rogulja govorio u brošuri „Pred zoru", mogle nazvati i „grupa br. 1." i „grupa broj 2", te da „i unutar pojedine grupe ima vrlo različitih nazora i težnja", a u ostalom „te struje nijesu točno niti omeđašene: između jedne i druge ima mnoštvo ljudi s tisućama nijansa u mišljenju glede svake točke javnoga života".

Velikom razboritošću odlikovale su se u oluji, koja je nastala, riječi svećenika Marina Bezića, koji je u „Novinama" od 13. prosinca 1916. izjavio:

„Budimo samo pristaše kat. pokreta, a ne pristaše Butkovića, Alfirevića, Rogulje, Manjarića! U vjerskim stvarima vođe su nam naši biskupi, a u političkim s a m o interes Hrvatske."

XLI. NARODNI SUD

U mjesecu studenom g. 1916. došao je k 37. pučko-ustaškom bataljonu vojnik Huba, koji se u Beču bavio kočijaškim obrtom. Bio je to jak čovjek u dobi od jedno četrdeset godina, podmukla pogleda i nedrugarskog vladanja. Vojnici bi mu bili oprostili, što nije umio raditi ni trnokopom ni svrdlom za bušenje kamena. Ali mu nijesu mogli oprostiti jednu drugu stvar. Doskora se naime cijelim bataljonom pronio glas:

— Huba je tat! On krade svojim drugovima novac, vino, rum, šećer, konzerve i sve, do čega dođe!

Otada je svaki vojnik bježao od njega kao od kolere. Nitko mu nije htio dati ni žigicu za cigarete.

U mjesecu prosincu došao je Huba k bacačima mina. Posljedice su se odmah pokazale.

Kada je poručnik Mikulin po svojoj dužnosti jednoga prosinačkoga dana pregledao opremu svojih vojnika, da vidi, imadu li svi kod sebe propisanu množinu naboja, konzerva i dvopeka, ustanovio je, da manjkaju: Vaclavu Cvrku tri konzerve, Matiji Ortlu tri, Voračeku dvije, Prochazki dvije, Gutmannu jedna, Andriji Ertleru jedna, Karlu Johandlu jedna i Georgu Kleinu jedna.

Kod svakoga se pregledavanja ustanovljivalo, da je momčad sama na svoju ruku potrošila veći ili manji broj rezervnih obroka, u koje se nije smjelo dirati bez izričita dopuštenja viših zapovjednika. Hrana je bila neizdašna, vojnici su bili slabo hranjeni, zato se mnogi nijesu mogli svladati, da ne pojedu koju konzervu. Dakako, morali su je platiti na taj način, što im se kod izdavanja vojničke plaće ustezala onolika svota, koliko je konzerva vrijedila.

Nije bilo dakle ništa neobično, što se i ovoga puta ustanovio manjak konzerva.

Ali neobično je bilo to, što je sav taj manjak pronađen kod momčadi u dvije kaverne, i to upravo u onima, u kojima se kretao Huba. Njegove su konzerve začudo bile u potpunom broju, a dvojica njegovih najbližih susjeda, naime Ortl i Cvrk, ostadoše bez ijedne.

— Kako se to moglo dogoditi? — pitao je Mikulin.

Vojnici su najprije šutjeli i gledali mrko preda se.

Onda je ustao Matija Ortl, štajerski Slovenac iz Frasslaua u kotaru Vranskom, koji je govorio isto tako dobro njemački kao i slovenski. On je rekao njemački:

— Gospodine poručniče, jednu sam konzervu pojeo ja. Ne ću lagati, priznajem, što sam učinio. Ali što se dogodilo s druge dvije konzerve, to ne znam točno. Sumnjam na ovoga Hubu; on po svoj prilici zna, što je s njima.

Huba, koji je inače redovito govorio češki, počeo je sada također govoriti njemački. Došao je sav bijesan pred poručnika Mikulina i stao vikati protiv Matije Ortla:

— Taj tu laže!

— Ne lažem, — odgovorio je Matija Ortl mirno.

— Lažeš! — vikao je Huba sa zapjenjenim ustima. — Lažeš kao pas!

— Nemojte vrijeđati, — kazao je poručnik Mikulin.

— A zašto on mene vrijeđa? On je počeo! — govorio je dalje Huba upirući srdit pogled ne samo u Ortla, nego i u Mikulina.

Okrenuo se onda prema vojnicima, koji su se nalazili u kaverni br. 10, te im je počeo govoriti češki:

— On mene smije vrijeđati, a ja ne bih smio njemu odgovoriti, da laže kao pas?! Moje je poštenje valjda isto toliko vrijedno kao i njegovo!

Huba se nadao, da će se za njega zauzeti njegovi sunarodnjaci Česi. Međutim između njih je stupio naprijed pješak Doubek od prve satnije, čovjek od jedno četrdeset i pet godina. On je pogledao prijekorno Hubu i rekao mu prilično mirno, ali tako odrješito, kao da udara sjekirom po žilavu panju :

— Poslouchej, Hubo ! My ti říkáme, že te zabijeme ! (Poslušaj, Hubo ! Mi ti kažemo, da ćemo te ubiti !)

Huba se iznenaden trznuo. Pogledao je najprije u pješaka Doubeka, a onda u poručnika Mikulina, kao da očekuje od njega zaštitu. A kad je vidio, da u kaverni vlada nijema tišina, skočio je prema Doubeku i stao mahati prema njemu stisnutim šakama. Kleo je u svim jezicima austrougarske monarhije i napadao Doubeka najprostijim rječetinama. Bio bi ga i udario, ali su drugi vojnici došli pred njega i gurnuli ga natrag.

Jedva je poručniku Mikulinu pošlo za rukom da uspostavi mir u kaverni i da spriječi krvoproliće, do kojega je lako moglo doći, jer se Huba bio najposlije latio bajunete, a drugi su se u obrani poveli za njim.

U istrazi, koju je Mikulin proveo odmah na licu mjesta, nije nitko mogao iznijeti potpuno jasna dokaza za Hubine krađe.

Kad je Huba vidio, da su dokazi protiv njega nedovoljni, prešao je u napadaj. Zahtijevao je od poručnika Mikulina, da mu pribavi zadovoljštinu od Doubeka. Mikulin je odgovorio, da ne može Doubeku ništa, jer on ne pripada njegovu odjelu, nego prvoj satniji. Nato je Huba kazao :

— Onda molim, gospodine poručniče, da smijem poći na bataljonski raport.

— Slobodno, — rekao mu je poručnik Mikulin.

Huba je doista drugi dan u jutro pošao pred majora Pernéa i pritužio se, da mu je Doubek zaprijetio umorstvom.

Major je na večer pozvao k sebi poručnika Mikulina i zapitao ga, kako je protekao čitav sukob.

Kad mu je Mikulin prikazao, kakve se sve optužbe i indiciji iznose protiv Hube, rekao je major ljutito :

— Anbinden ! Sofort den Kerl anbinden ! (Svežite ga ! Odmah dajte svezati toga lopova !)

I počeo je razlagati, kako je „Kameradschaftsdiebstahl" (krađa među drugovima) velik zločin, koji se također kažnjava po ratnim člancima kao i dezerterstvo. Huba može biti i prezadovoljan, ako bude samo privezan, jer zaslužuje mnogo veću kaznu.

Ipak je poručnik Mikulin odlučio, da zasada još ne će poslušati majora.

Pozvao je k sebi vodnika Rolledera te mu je rekao :

— Hubu moramo uhvatiti na djelu ! Treba mu postaviti stupicu ! Onih četrnaest konzerva, koje manjkaju, platit ću polovicu ja, a polovicu neka plate sami vojnici. Odsada mora svaki imati na sve tri konzerve napisano svoje ime. Recite to svakomu pojedinomu vojniku, ali tako, da Huba o tom ništa ne sazna. Zatim odredite trajnu stražu, koja će paziti na svaki kret Hubin.

Vodnik je Rolleder učinio, kako mu je bilo zapovjeđeno. Ali prefrigani se tat čuvao pet dana i nije ništa krao.

Napokon šesti dan u ranu zoru, jedan sat prije, nego su Huba i njegovi drugovi imali poći na odmor u bataljonski tabor, dotrčao je vodnik Rolleder k poručniku Mikulinu u kavernu br. 16 i rekao mu :

— Uhvatili smo lisca u gvožđa ! Dođite odmah u kavernu br. 10 !

Putem je vodnik Rolleder pripovijedao :

— Postavio sam Karla Johandla na običnu stražu pokraj bacača mina. Čim je Johandl izašao pred kavernu, odmah se Huba prišuljao k njegovoj uprtnjači. Gledao sam, kako je zavukao ruku unutra i izvadio iz uprtnjače jednu konzervu.

— Pa što je učinio s njome ?

— Nijesam ga pustio s vida. Primijetio sam, kako ju je turnuo u svoju uprtnjaču.

— A nije li možda u to vrijeme, dok ste vi pošli k meni, stavio konzervu kamo drugamo ?

— Ako ju je stavio, onda će nam to reći Andrija Ertler, koji također pazi na njega.

— Može li Huba slutiti, zašto ste vi pošli k meni ?

— Mislim, da ne može, jer sam rekao, da se idem vama prijaviti prije odlaska u bataljonski tabor.

Kad je poručnik Mikulin unišao u kavernu, zapovjedio je, da se vojnici prve satnije povuku natrag, a vojnici od bacača mina da stupe s čitavom opremom naprijed prema izlazu.

Matija Ortl, Vaclav Cvrk, Andrija Ertler i Huba učiniše, kako im je bilo zapovjeđeno. Svi su bili u potpunoj opremi, kao da imadu poći na odmor u bataljonski tabor.

Međutim je Mikulin zapovjedio, da svi stave torbe uprtnjače preda se i da iz njih izvade konzerve i dvopek za vizitu.

Svi su imali po tri konzerve i propisan obrok dvopeka.

— Johandl, dođite i vi na vizitu ! — rekao je Mikulin.

Stražar je odmah ostavio svoje mjesto pokraj bacača mina i postavio se u isti red sa svojim drugovima. I on je izvadio konzerve iz svoje torbe uprtnjače, ali ih je unatoč najpomnjivijemu prekapanju našao samo dvije.

— Odakle opet taj nered u vas ? — pitao je Mikulin.

Johandl je bio blijed kao krpa. Nije znao, što bi rekao, nego je samo promucao, da on nije kriv.

Tada se javio Andrija Ertler, koji je rekao :

— Gospodine poručniče, Huba je ukrao Johandlu tu konzervu, koja mu manjka.

— To je sramota, da ovako lažeš ! — povikao je Huba.

— Mir, Hubo ! I ja sam te vidio, kako si krao ! — rekao je vodnik Rolleder.

Huba je i dalje tvrdio, da je nedužan, ali nije više vikao.

— Imate li, Hubo, još koju konzervu ? — pitao je poručnik Mikulin.

— Nemam, gospodine poručniče, nego samo ove tri, — požurio se Huba s odgovorom.

— Vodniče Rollederu, pretražite mu uprtnjaču.

Rolleder je učinio, kako mu je bilo zapovjeđeno, ali četvrte konzerve nije bilo nigdje.

Tada je Mikulin primijetio, kako je desni džep Hubine kabanice nešto odviše nabreknuo. Smjesta je turio bez ikakva pitanja ruku unutra i namjerio se na nekakav tvrd predmet.

Huba je bio iznenađen, zato se u prvi mah nije opirao takvomu osobnomu pretraživanju. Ali kad je postao svijestan opasnosti, u kojoj se našao, trznuo se na stranu kušajući, ne bi li se kako izmaknuo Mikulinovim rukama. Bilo je prekasno, jer je Mikulin već izvukao iz džepa konzervu i stavio je Hubi pred oči pitajući ga :

— Što je ovo ?

— To je konzerva, koju sam kupio od jednoga druga.

— Kojega druga ?

— Ne znam, kako se zove ; od jednoga Madžara, koji je išao kroz Paljevo na kotu 383.

— A imadete li kakve znakove na svojim konzervama ? — pitao je dalje poručnik Mikulin ne obaziruć se na novu Hubinu laž.

— Nemam, — rekao je Huba. — Moje su konzerve jednake konzervama drugih vojnika.

— Možda, — govorio je mirno Mikulin pregledavajući tri konzerve, koje je Huba bio izvadio iz uprtnjače.

Na dnu jedne konzerve nalazio se potpis nezgrapnim slovima, urezan bajunetom : K. Johandl.

— Pročitajte, što je to, — pokazao je Mikulin potpis Hubi svijetleći mu džepnom električnom svjetiljkom.

— Ja ne znam... Ja... Ja... Ja... — počeo je Huba mucati opažajući, da je okružen i uhvaćen sa svih strana.

— Vi ne znate, ali ja znam, — rekao je Mikulin. — Johandle, evo vam natrag vaše konzerve. A vi vodniče Rollederu, privežite danas Hubu na pola sata u taboru nad potokom Rohotom. Možete to učiniti oko tri sata poslije podne.

— Ali to je meni podmetnuto, — počeo je Huba govoriti gotovo plačljivim glasom.

— Vi ste tat, koji je namazan svim mastima, — dobacio je Mikulin Hubi.

Desetnik je Lukovnjak bio već doveo zamjenu, i partija je vodnika Rolledera pošla u bataljonski tabor. Poručnik je Mikulin ostao dalje u streljačkom jarku.

Poslije podne u tri sata kazna je bila izvršena točno prema propisima vojničke službe.

Huba je bio privezan konopima za ruke uz jednu bukvu tako, da su mu leđa bila okrenuta prema stablu, a do tla su mu sezali samo vrški cipela. Viseći tako napola u zraku još se uvijek vladao prkosno i izazovno.

Kada se vodnik Rolleder malo udaljio od njega u svoj zaklon, začuo je Huba, kako je kasnije u istrazi pripovijedao, iza sebe prigušen štropot koraka. Odjednom prebacile su mu snažne ruke preko glave vreću, koja je za tren oka bila svezana čvrsto oko vrata.

Huba je vikao, ali mu se prigušen glas čuo tek nekoliko metara daleko.

— Hubo, drži hubu ! (Hubo, zaveži gubicu !) — progovorio je nekakav nepoznat glas.

U isti mah počeli su padati udarci trojice ljudi po Hubinu licu i po slabinama.

Huba je urlikao kao vol, kada ga kolju.

To je urlikanje izvuklo i vodnika Rolledera iz njegova zaklona ; ali kad je on pošao k Hubi, nije kod njega vidio više nijednoga čovjeka, jer su se napadači izgubili

u grmlju ispod ceste, koja je vodila jednim krakom u Paljevo, a drugim u Globnu.

Vodnik je Rolleder skinuo vreću s Hubine glave. Opazio je, da mu je nos sav rastučen i krvav.

Odvezao ga je od bukve, a Huba se srušio na zemlju. Previjao se od bola držeći se za slabine i vičući:

— Razbojnici, odbili su mi bubrege!

Došao je bataljonski liječnik doktor Lajbel, koji je pregledao Hubine modrice po tijelu, a na koncu je rekao:

— Nije mu ništa. Sva su rebra cijela, a ni bubrezima se nije ništa dogodilo. Neka mu saniteti zakrpaju nos flasterom, a inače mu je dosta, da imade osam dana laku službu.

Krađe su kod bataljona poslije toga prestale.

Huba se par mjeseci mrgodio na čitav svijet gradeći se nedužnim mučenikom, a onda je otišao na dopust i nije se više vratio na frontu. Govorili su, da se sam zarazio nekom sramotnom bolešću.

Časnici 37. pučkoustaškog bataljona nijesu nikada pronašli napadača, koji su Hubu onako drugarski „masirali". Doubek, koji je bio u prvi mah okrivljen kao vođa i začetnik toga napadaja, sjajno se obranio, jer onoga dana uopće nije izilazio iz paljevskoga postava. A poslije toga, kako se činilo, vojnici nijesu više o tom govorili. Samo jedamput kazao je vodnik Pokorný Mikulinu:

— Huba je još dobro prošao. Tako sudi zasada narod svojim malim tatovima. A kasnije, dao Bog, da veliki tatovi dođu i na vješala!

KONAC PRVOGA DIJELA

ISPRAVCI

Na str.	9	u	7.	r.	odozdo	čitaj	**sve**	mjesto	sne;
„ „	47	„	15.	„	odozgo	„	**mlotem**	„	mlrotem;
„ „	47	„	4.	„	odozdo	„	**načiniti**	„	nečiniti;
„ „	74	„	19.	„	odozgo	„	**studenoga**	„	lipnja;
„ „	74	„	11.	„	odozdo	„	**studenom i prosincu**	„	srpnju i kolovozu;
„ „	80	„	14.	„	odozdo	„	**ponedjeljak**	„	ponedeljak;
„ „	111	„	13.	„	odozdo	„	**paljevskom**	„	paljevskem;
„ „	120	„	13.	„	odozdo	„	**XXVII.**	„	XXII.;
„ „	131	„	2.	„	odozdo	„	**ophodnjom**	„	ophopnjom;
„ „	151	„	21.	„	odozdo	„	**livada**	„	livade;
„ „	153	„	10.	„	odozgo	„	**Beča**	„	Bečeja.

SADRŽAJ

POPRATNA RIJEČ

		Strana
I.	U tršćanskom primorju	7
II.	Terzit kao simbol hrvatske bijede	10
III.	Što će biti s nama?	17
IV.	Nešto kao obješenjački humor	21
V.	Tajni signali u noći	25
VI.	Stražari morske obale u dokolici	28
VII.	Uz tamburicu	32
VIII.	Pokvareno blagdanje veselje	35
IX.	Slabo prospavana noć	39
X.	Prolazak kroz Trst	44
XI.	Približavajući se fronti	46
XII.	Među starim drugovima	51
XIII.	Vojnički život u Grgaru	54
XIV.	Ruševine, grobovi, mrtvaci	60
XV.	U podzemlju	64
XVI.	Izlet u paljevski postav	70
XVII.	Spremanje za Uskrs	75
XVIII.	Šala i satira na bojištu	81
XIX.	U slovenskoj kući	85
XX.	Planinski raj u ratnoj tuzi	90
XXI.	Dva pjesnika goričkoga kraja	95
XXII.	Kod Zagomile	101
XXIII.	Igre u prirodi	104
XXIV.	Kod potpukovnika Turudije	108
XXV.	Prva noć u paljevskom postavu	111
XXVI.	Bataljonski časopis	117
XXVII.	Katastrofa aeroplana	120
XXVIII.	Na ophodnji	124
XXIX.	Sanjarenje o ljubavi	133
XXX.	Političke rasprave	137
XXXI.	Petar Rogulja traži izlaz iz mraka	143
XXXII.	Ljetni dopust u Podravini	150
XXXIII.	Kod Janeza Ev. Kreka	155
XXXIV.	Pripovijedanje i život u Zabrdu	161
XXXV.	Ljudi i magarci u smrtnoj opasnosti	165
XXXVI.	Dvostruki život	169
XXXVII.	Sa živim i mrtvim drugovima	174
XXXVIII.	Utjeha literature	181
XXXIX.	Prava hrvatska ratna pjesmarica	189
XL.	Ventil nezadovoljstva	192
XLI.	Narodni sud	200

PETAR GRGEC:

KRVAVA SLUŽBA

RATNE USPOMENE I.

SA 20 ILUSTRACIJA

NASLOVNA SLIKA OD

V. MIROSAVLJEVIĆA

IZDANJE KNJIŽNICE

DOBRIH ROMANA

UREDNIK DR J. ANDRIĆ

ZAGREB 1940

KOLO 22 — KNJIGA 85